

VIGILIA

2001 / 1

JEAN-MARIE LUSTIGER: A papképzés párizsi modellje

PELLE JÁNOS: A katolikus egyház és a zsidótörvények

Márai Sándor leveleiből

TÜSKÉS TIBOR: Időrétegek

ERDÉLYI ZSUZSANNA: „...csak ide van bizodalmam...”

FÜZI LÁSZLÓ: A Galilei

NAGY GÁSPÁR és TANDORI DEZSŐ versei

LUKÁCS LÁSZLÓ:	A. D. 2001	1
JEAN-MAIRE LUSTIGER:	A papképzés párizsi modellje	2
PELLE JÁNOS:	A katolikus egyház és a zsidótörvények	13
GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ:	A vallás a modern világban	25

SZÉPÍRÁS

NAGY GÁSPÁR:	Mit keresek még itt? Ima (versek)	30
■	Márai Sándor tíz levele (közéletesi: Szigeti Jenő)	31
TANDORI DEZSŐ:	Bécs és Palics (vers)	43
TŰSKÉS TIBOR:	Időrétegek	45
FÜZI LÁSZLÓ:	A Galilei	53
ERDÉLYI ZSUZSANNA:	„...csak ide van bizodalmam...”	65

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BODNÁR DÁNIEL	Kárpáti Tamással	71
---------------	------------------	----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	76
---	----

Az ezredforduló láza lassan talán múltóban. Túl vagyunk a számítógépek átállításának sokkján, már üres frázisként is sokalljuk az új évszázad, évezred emlegetését. Az idő lassan visszazökken rendes kérekvágásába. A kérdések persze nem csökkentek. A jövőt kutató tekintet idehaza és világszerte latolgatja az esélyeket: merre tart a világ, hogyan alakul az életünk? Ebben a hónapban a katolikus egyház is befejezte a Nagy Jubileum évének ünnepségsorozatát: Rómában milliók, szerte a világon százmilliók emlékeztek Jézus 2000. születésnapjára (félretéve — jogosan — azokat a történeti kutatásokat, amelyek a Názáreti születésének pontos dátumát próbálják kideríteni). A mostani karácsonykor különleges fény vette körül mind a nyugati egyház ünneplését (december 25-én), mind a keleti egyházét (január 6-án): „megszületett a Megváltó, örvendezzünk”. A kérdéssel azonban szembe kell néznünk: mit jelent a megváltás örömhíre a világnak? Mi változott meg kétezer évvel ezelőtt? Valóban ad-e okot az örömré az *Eu-angelion*? A próféták a jövőendő békéről és boldogságról jövendöltek, amelyet a Messiás hoz el. Az Ószövetség népe a történelem tragikus tényeire, a szenvedés és a fájdalom nyomasztó valóságára hivatkozva utasítja el Jézus messiás-voltát, mondván: nem jött még el a messiási idő, hiszen az ígért boldog világ nem következett be.

Ezen a ponton válik nyilvánvalóvá a keresztények sajátos tapasztalata és meggyőződése. Jézusról sokszorosan bebizonyosodott, már életében, de főleg halálában és feltámadásában, hogy ő a Krisztus, tehát a Messiás. Ő az ígért Emmánuel: benne ténylegesen és valóságosan jelenvalóvá lett köztünk az Isten. Ettől kezdve a korok és a századok Krisztushoz tartoznak, a történelem urához. Joggal írhatták a krónikások ebben az új, végérvényes és végső korszakban az évek jelzéseként: Anno Domini (a kifejezés rövidítését az angol nyelvben máig használják: A. D.).

Krisztus megváltása nem kívülről változtatta meg a világot, hanem belülről. Jézus tett csodákat, de nem cserélte ki a természet törvényeit. Gyógyított embereket, de meghagyta a betegséget. Támasztott fel halottakat, de nem szüntette meg a halált. Az emberek szívébe akart behatolni: fölkelteni bennük annak örömét és bizonyosságot, hogy Isten szereti őket, és fölébreszteni vágyukat arra, hogy ők is egyre elszántabban törekedjenek szeretni — Istent és egymást.

A megváltás végbement, de nem hozott látványos változást. Megkezdett egy folyamatot, amely a beteljesülés felé tart. Csíraszerűen rejtőzik ott a világban — de elpusztíthatatlanul és ellenállhatatlanul hordozza a jövőendő élet magvát, minden nyomorúság és viszontagság közepette és ellenére. Minden ellenkező látzat dacára — az Úr esztendejében járunk: A. D. 2001.

A papképzés párizsi modellje

JEAN-MARIE
LUSTIGER

Párizs bíboros-érseke
1999. szeptember 8-án
Denverben (Colorado,
USA), a Vianney Szent
Jánosról nevezett Egy-
házmegyei Szeminárium
megalapítása alkalmából
elhangzott előadása meg-
jelent a Nouvelle Revue
Théologique 122/1. szá-
mában. (2000. január-
március, 3–18.)

Tizenöt évvel ezelőtt közel 50 000 egyházmegyes pap állt negyven millió francia szolgálatában, nem számítva a sok szerzetest és szerzetesnőt. Évente ezer egyházmegyes papot szenteltek. Mára csak kb. 25 000 pap maradt, akiknek 70%-a hatvanöt évesnél idősebb. A világi papok szentelésének száma a 60-as évek óta évente százra csökkent. Ebből az következik, hogy öt-tíz év múlva valószínűleg csak 6 000 pap marad az immár több, mint 60 milliós nép szolgálatára. Ami a szerzetesrendeket illeti, az összeomlás ott még látványosabb.

E változások magyarázhatók spirituális jellegű, belső megfontolásokkal. De egybeesnek a francia társadalom gyökeres átalakulásával is: a fiataloktömegek hagyják el a falvakat, és költöznek városokba, növekszik az életszínvonal, az erkölcsök liberalizálódnak, a családok szerkezete megbomlik, és szakadék keletkezett a nemzedékek között. Mindezek következtében azok a keresztény vallási formák, amelyek mögött nem volt élő hit, többé-kevésbé eltűntek. Az elmúlt ötven évben új korszak nyílt Franciaország vallási életében.

A hatvanötödik életévüket betöltött papok többsége mélyen vallásos, falusi családokból került ki. Gyerekkoruktól fogva kisszemináriumokban nevelkedtek. Általában huszonöt évesen szentelték őket pappá, miután képzésük befejeződött a nagyszemináriumokban, amelyekben a 16. századi trentói reformok nyomán szent és példaadó papi nemzedékek nevelődtek, akiknek legszebb jelképe az Ars-i plébános. A 60-as évektől fogva majdnem minden kisszeminárium megszűnt, majd olyan kulturális válságon mentünk keresztül, amely egész Nyugat-Európát és Észak-Amerikát megrázta. A papságot ez különösen érintette. A 70-es években sok nagyszemináriumot zártak be jelentkező hiányában.

Mégis, a 80-as években új típusú hivatások kezdtek jelentkezni, s a hívek körében is megfigyelhető volt a lelki megújulás. Nem szabad elfelejteni, hogy ekkor az egyház már készült szembenézni a Gaudium et Spes által az „emberiség új korszaká”-nak nevezett jelenséggel. Miután az életszentségre való meghívást mindenkire kiterjesztette, a II. Vatikáni zsinat a papi életet és a papok képzését is korszerűsíteni akarta.

Kik a papjelöltek manapság? A szekularizált nemzedékhez tartoznak, az egyházat alig ismerik. Sok más francia fiatalhoz hasonlóan technikai vagy gyakorlati téren felsőfokú képzettséggel ren-

delkeznek, többségüknek már volt foglalkozása, sőt nemegyszer komoly felelősséggel járó beosztása. Nem kevesen azért jelentkeznek papnak, mert újra fölfedezték a hitet. Döntésükkel értelmet akarnak adni életüknek. Ezek a fiatal felnőttek gyakran már a harmincadik életévükhöz közelednek.

A II. Vatikáni zsinat által meghirdetett új korszak az emberiség életében így vezet el oda, hogy a papképzést újragondoljuk anélkül, hogy tagadnánk a Trentói zsinat óta az egyházban főlhalmozott tapasztalatok értékeit. Logikus, hogy először a mélyben kell megalapozni azok megtérését, akiket Isten meghív. Ezt a célt szolgálja a „lelki év” és a párizsi „Szent Ágoston Ház”. Ezt követően ezeknek a felnőtt-fiataloknak személyes módon kell magukévá tenniük az egyház hitének kincsestárát. Ez vezetett minket arra, hogy a II. Vatikáni zsinat fényében újragondoljuk a teológia tanításának módszerét. Erre törekedtünk a Párizsi Szeminárium tanulmányi rendjével. Végül, a szeminaristáknak meg kell tanulniuk, hogyan kell nemcsak kereszténnyé, hanem pappá is válniuk, hogy az apostolok küldetésében osztozzanak a mai szekularizált világban. A Párizsi Szeminárium házaiban az életmód erre készít föl.

1984 — A „lelki év” és
a Szent Ágoston Ház
megindítása

A személyiség mélyében gyökerező megtérésben határozható meg a Szent Ágoston Ház célja, amely 1984-ben a „lelki év” otthonául nyílt meg. Ezt a célt hamarosan kiegészítettük ki, hogy a pappá formálódás útját megnyissa a szemináriumi évek alatt és után.

Alkalmazkodni kellett a jelöltek élethelyzetéhez, amely teljesen különbözik az előző nemzedékekétől. Manapság inkább az istenismeret szomjúsága vezérli őket a szemináriumba, olyan vágy, amely még sok bizonytalanságot rejt magában. Nem a papság képe vonzza őket. A papok kevesen vannak, azok is idősek, kevésbé megbecsültek — így van ez még a katolikus családokban is. A Nevelési Kongregáció egy körlevelében már 1980-ban javasolta a lelki év kialakítását.¹ Azért határoztunk úgy, hogy gyakorlattá váljunk az iránymutatást, mert megértettük, hogy Isten kiket szólít napjainkban.

¹ Documentation
Catholique, 1980. no.
77. 462–469.

A „lelki év” gondolata idegen volt az egyházmeggyés papságtól; a Trentói zsinatig visszanyúló hagyományos francia szembenállás a szerzetesek és világi papok között nem kedvezett neki. Mi legyen a tartalma e „lelki évnak”? A noviciátushoz hasonlítani nem látszott szerencsésnek. Milyen sajátos karizmára kellene jogosságát alapozni, hogy ne szerzeteseket, hanem egyházmeggyés papokat formáljunk? És miként lehet valami sajátos lelkiséget tanítani ott?

Magát a „lelki életet”, annak jellegzetességeivel és erejével, de főleg a papi hivatással való kapcsolatában kellett világossá tenni. A lelki év magában foglal egy harmincnapos lelkigyakorlatot és egy hónapnyi szolgálatot a szegények vagy betegek között. Emellett a lelki év arra is alkalmat nyújt, hogy átfogóan megalapozza a sokrétű későbbi — teológiai, morális, pasztorális stb. — kérdést. Az első eredményeket néhány évvel később a papképzéssel fog-

lalkozó püspöki szinódus (1989) nyomán keletkezett *Pastores dabo vobis* (1992) apostoli buzdítás szövege már tartalmazta.

A dokumentum három célt tűz ki a „lelki év” elé.

Először: „értelmi és kulturális képzés” által pótolni a családi nevelés vagy iskolai képzettség hiányosságait, hogy a jelölteket a szemináriumi képzés szintjére emelje. Ez az előkészítő év pótolja azt, amit korábban a kisszemináriumok vagy a késői hivatások szemináriuma adott a (latin nyelv elsajátítása, a keresztény élet minimális ismerete stb.). Ez a forma jól bevált több országban, például az afrikai kontinensen. Természetesen föl lehet menteni alóla azokat a jelölteket, akiknek erre nincs szüksége.

Másodszor: Meg kell vizsgálni, hogy a jelöltnek valóban a papságra szól-e a hivatása; ez a hivatások megkülönböztetésére vonatkozó lelki képzésben történik. Azokat fogadják erre az évre, akikben fölvetődött a papi hivatás, de még bizonytalanok. Persze, előre látható, hogy csak kevés jelölt jut el a megkívánt célig. Könnyen adódna, hogy fölmentsük azokat, akiknek hivatása látszólag szilárd alapon nyugszik. A „lelki év” e második fóladata is több problémát okozott: a jelöltek szándékának és elkötelezettségi szintjének különbözősége nem biztosította kellőképpen, hogy olyan közösség alakuljon ki, amelynek tagjai elkötelezettek Krisztus követésére. A jelöltek egymást zavarták. Ez nagyon megnehezítette a nevelők helyzetét.

Harmadszor: A jelöltek későbbi lelki fejlődésének megalapozása. Emiatt szükséges, hogy csak olyanokat vegyenek föl, akikben felismerték az alkalmasságot és a helyes szándékot, még ha nem szilárdult is meg teljesen, hogy hivatásuk a papi szolgálatra — pontosabban —, Párizsba szól.

A megvalósítás

Első lépésként, némi rögtönzéssel, az ehhez szükséges személyeket kellett kiválogatnunk, egyházmegyes papok és szerzetes barátaink kis csoportjával, akik az ilyesféle küldetésre nem voltak kifejezetten fölkészítve. Tizenöt év elteltével kezdenek csak rendelkezésünkre állni a szükséges nevelők. Megújítani valamit éppen olyan nehéz, mint elkezdni! Mindkét esetben elszántan és kitartóan kell tudnunk befektetni, a jövőt látva szemünk előtt.

A Ház megnyitása minden feltűnés nélkül történt, híre mégis gyorsan elterjedt a fiatalok között. Még ha fölvetődött is némelyik fiatalemberben a papi hivatás lehetősége, korábban ez nem jelentette volna, hogy szemináriumba lépjen. Inkább Isten iránti készségüket jelezte, hogy „mindent odaadjanak, amit birtokolnak”, és kövessék Krisztust: a „lelki év” azt az utat kínálta fel, amelyen szívesen elindultak, egy időre elhagyva addigi állásukat. Ez a döntés vonzóan hatott a különböző típusú és erős személyiségekre, akik azóta Párizs és Franciaország legfiatalabb papi csoportját alkotják.

Mi adja meg e „lelki év” tartalmát az elmúlt 15 év tapasztalatai alapján? A lelki élet közös és alapvető elemeit akartuk átadni, összegyűjtve azt a bölcsességet, amely az elmúlt évszázadok során fölhalmozódott. Minden jelölt arra kap meghívást, hogy

életét a Krisztussal való személyes és szabad találkozásra alapozza, és őt válassza Mesterének (vö. Mk 3,14: „Kiválasztotta a Tizenkettőt, hogy vele legyenek”). Erre vezet el az imádság elsajátítása (személyes, egyházi és liturgikus), a rendszeres szentségi élet, valamint a *lectio divina*, ami a Szentírás folyamatos, egy évre felosztott olvasását jelenti. Elengedhetetlen a testvéri élet gyakorlata, amely minden jelöltet arra indít, hogy Istentől adott testvérként fogadja el a másikat. Fontos a csönd és az egyedüllet megtapasztalása, és végül a szegényekkel való találkozás (betegek, sérültek, hajléktalanok). A jelöltek mindegyike személyes lelkivezetőjének segítségére támaszkodik.

A néhány előadássorozat — legyen kisszámú, hogy a „lelki évet” nehogy tanulmányi évvé alakítsa — a hitvallás, a liturgia, a bibliaismeret, a lelkiségtörténet témaköréből a Krisztussal való találkozást hívatott segíteni azok számára, akik nem részesültek mindent átfogó hitoktatásban. Ez a „lelki év” a keresztségre összpontosít, és abból fakadóan az életszentségre való meghívásra.

A tapasztalat tanított meg bennünket a hivatásgondozás fontosságára. Hogy a Szent Ágoston Házban eltöltött „lelki év” valóban elmélyülhessen, az oda fölvetteknek határozottan el kell kötelezniük magukat Krisztus követésére. A hivatásgondozás kiscsoportokban történik megfelelő kísérettel annak érdekében, hogy a jelöltek áttekinthessék lelki életüket, és tisztázzák hivatásukat.

A felvett jelöltek sokfélesége, személyes bizonytalankodásuk, gyakran föl nem ismert problémáik, a keresztyén életbe való bevezetés hiányosságai arra vezették a nevelőket, hogy bizonyos esetben két évre emeljék az előkészületi időt, és ennek második részét a „megkülönböztetés” évének nevezzék. Ekkor nyer igazolást a személyes alkalmasság, a helyes szándék, és a szabad válasz Isten hívására, az egyház szolgálatára. Mindez azt a célt szolgálja, hogy mire a papnövendékek a Szent Ágoston Házból kikerülnek, e kérdések és kétségek jórésze letisztuljon. Sokkal határozottabb és világosabb indítékokkal kezdik meg a papsághoz vezető hatéves filozófiai és teológiai tanulmányaikat, és ismerkednek meg az egyházzal.

Mivel abban az időben nem rendelkeztünk megfelelő nevelői testülettel, úgy kellett határoznunk, hogy a Párizsi Szeminárium megalakítását csak néhány papnövendékkal indítjuk, akiknek életútja megengedi ezt a kísérletet. Ezért megkértem egy papot, hogy evvel a kis csoporttal költözzön a Notre-Dame közelében levő plébániára.

Ez az alapítás — korlátjai ellenére — döntőnek bizonyult: lehetővé tette, hogy a nyolc-tizenkettő papnövendékből álló lakóközösségi modellt kipróbálják akár plébániához kapcsolódva, akár anélkül. A szerzetesközösségek már több városban visszatértek ehhez az ősi modellhez, például Leuvenben, majd Brüsszelben a belga jezsuiták ilyen tanulmányi házakat hoztak létre. Hasonló kezdeményezésekről hallhatunk a svájci Fribourgból, néhány né-

1985 — a Párizsi
Szeminárium első
évének kialakítása: a
mélyben gyökerező
megtérés

met városból, Rómából és magából Párizsból (oratoriánusok, Mission de France tagjai stb.). Napjainkban a Párizsi Szeminárium, a „lelki évet” biztosító Szent Ágoston Házon kívül további kilenc lakóközösségből áll, s a következő években tovább kívánjuk növelni ezek számát.

1985-1995. A Párizsi Szeminárium tanulmányi rendjének kialakítása: az egyház imájában és szentségében befogadni a hit tanítását

Az egyház hite

A Párizsi Szeminárium tanulmányi rendje 1985-től fokozatosan épült ki. 1994-re kialakult a hat éves filozófiai és teológiai képzés. A Katolikus Nevelési Kongregáció irányelvei alapján, az egyház szándékával összhangban állítottuk össze a saját *Ratio studiorum*ban lefektetett tanulmányi rendet. Öt pontot emelek ki, amelyek az új papi nemzedék képzésében a leginkább termékenynek bizonyultak.

A teológus az egyház hitéhez ragaszkodik és azt éli. Az egyház a teológia forrása és otthona. A manapság fölmerülő kérdésekkel nem a hitet kellene kritizálni, hanem éppen fordítva: e mai problémáknak kellene kiállniuk az egyház hitét. A megtestesült Igébe vetett egyházi hit képes arra, hogy korunk legkülönbözőbb kérdéseire választ adjon. Az egyház hite segítheti az embert, hogy felismerje az Igaz és a Jó útját. A teológiai tanulmányok irányát végső soron a II. Vatikáni zsinat tanítása határozza meg.

Szükséges, hogy az egyház tanításának fejlődési folyamatát is megismerjék a növendékek, hogy azzal teljesen és személyesen azonosulni tudjanak. A mai diákok többsége nem kapott korszerű és megbízható keresztény nevelést. A hitre vonatkozó kérdéseik ugyanakkor megegyeznek azokkal a kérdésekkel, amelyekkel az egyház már szembesült történelme során. Arra kell tehát megtanítani őket, hogy együtt gondolkodjanak az egyházzal és azonosuljanak vele. Kérdéseik valójában a hagyományba ágyazottan válnak érthetővé, hogy aztán a Szentlélek segítségével, a kinyilatkoztatás fényében választ találjanak. Így az emberre jellemző homályos és nyugtalan kétségekből igazi lelki fölszabadulásra vezetnek a teológiai tanulmányok. Arra hivatottak, hogy megerősítsék az egyház iránti szeretetet, és előmozdítsák az apostoli elkötelezettséget az emberek szolgálatára. A jövő papja jobban felkészül arra, hogy megfeleljen a modern kor kihívásainak. A filozófia tanulmányozása fontosnak bizonyul annak ellenére, hogy a mai diákok technikai gondolkozása ezt néha nehezzé teszi. Emiatt néhány filozófiai reflexió a teológiai tanulmányok végére került.

A Szentírás közös olvasása a teológia középpontja

E tanulmányi program megvalósítása a *Dei verbum* konstitúciót követi, különösen azt a megállapítását, amely az *Optatam totius*-ban is olvasható: „A Szentírás tanulmányozása lelke a hittudománynak” (DV 24). A Szentírásnak az egyház hagyományának megfelelő, vagyis a hit közösségében és az egyház szeretetében

való tanulmányozása a Párizsi Szeminárium tanulmányi rendjének középpontjában áll. Lehetőséget ad ez arra, hogy a hit megértését egyaránt fejlesszük a tehetségesebb és kevésbé tehetséges növendékeknél, anélkül, hogy szembeállítanánk őket egymással. Akármilyen képességgel rendelkezik is egy diák, a Szentírás egyaránt legyen elérhető számára. Bár a tanulmányok a teológia sajátos módszereit követve egyetemi szinten folynak, a Párizsi Szeminárium mindegyik papnövendéke részt tud venni e stúdium munkájában, amelynek célja lelkipásztorok képzése.

Milyen más módszert választhatnánk, mint azt, amely megfelel a teológia természetének és a Szentírásnak? A papképzés nem korlátozódik csupán a teológiai ismeretek halmozására. A hit benső elsajátítása szükséges, hogy a növendék jobban megértse Istent, aki Krisztusban megnyilatkozik az egyháznak, s mindez oly módon történjék, hogy az értelmi előrehaladás a lelki növekedéssel párosuljon. A teológia a történelemben feltárulkozó, a Szentírást sugalmazó Isten misztériumával szembesíti a diákot és irányítja személyes életét.

A teológiai tanulmányok a szabadság útját mutatják meg, hiszen a diákot hitbeli döntésre vezetik. Kinek-kinek a lelki élete gazdagodik a teológia által. Bizonyos értelemben minden hívő ember teológussá lesz. Ha néhány pap meghívást kaphat arra, hogy a teológia professzora legyen, akkor hite felszabadítja, és képessé teszi arra, hogy Isten Igéjének fényében értelmezze az emberi életutakat. A kettőnek ütköztetése elősegíti azt, hogy Isten szavát ne csupán az egyesek életkörülményei és érzékenysége szerint fogják fel, hanem az egyház hitében.

A szemináriumi munkamódszer

A párizsi tanulmányi rend azt a munkamódszert vette át, amelyet a Brüsszeli Teológiai Tanulmányi Intézet már 1968 óta gyakorol. Ez a gyakorlat a közösségi reflexióra épül. Több tanár vezetése alatt csoportokban dolgoznak: a diákok kiselőadásokat tartanak, majd megvitatják azokat. A diákokat és tanárokat tehát arra ösztönzik, hogy meghallgassák egymást, hogy együtt keressenek és fejlődjenek a kölcsönös tisztelet jegyében. Ez döntő azoknál a fiatalembereknél, akik olyan társadalmi közegből jönnek, ahol mindent vitatnak, gyakran felelőtlenül. E szemináriumi foglalkozások keretében Isten Igéjének üzenetét is közösen vitatják meg, amint az a Szentírásban és a szenthagyományban lecsapódott. A vitának ez a formája az igazság keresése. Mindenkit arra bátorítanak, hogy megfigyeléseit kifejezve segítse a csoportot az igazság megismerésében.

A szemináriumi csoportokban a diákok nincsenek arra kényszerítve, hogy egyféle nézetet sajátítsanak el. Eleve három vagy négy tanárral dolgoznak együtt, akik a diákok előtt vitatkozhatnak is, így kifejezik a nézetek sokféleségét a hit egységében. Ez az interdiszciplináris módszer pusztán technikai kérdésnek is látszhat, azonban ebben is gyökerezik a teológia egyháziassága.

Minden szemeszterben van egy olyan Biblia-szeminárium, amely egy szentírási könyv folyamatos olvasására épül; olyan szeminárium, amely a Szentírás és a hagyomány kapcsolatát vizsgálja, és megmutatja a hallgatóknak, hogy az egyház hite miként értelmezi az írásokat; majd egy dogmatörténeti szeminárium, amelyben a hittételek kialakulását vizsgálják; végül egy szemináriumon valamely aktuális kérdést vizsgálnak teológiai szempontból. A diákok közös tanulása a szemináriumi munkamódszerrel a Párizsi Szeminárium lakóközösségeiben fokozatosan elindította spontán tanulmányi csoportok szerveződését is. A papnövendékek nem akarnak passzívan, rezignáltan tanulni.

A papnövendékek gyümölcsöző részvétele érdekében a szemináriumi foglalkozások keretében a tanárok nem kész ismereteket közölnek. A diákokat inkább arra indítják, hogy a viták és reflexiók eredményeképpen kapjanak szervezettebb és teljesebb képet a hit misztériumáról. A növendékek életkora és életútja annyira különböző, hogy lehetetlen lenne egyszerre megkövetelni tőlük ugyanazokat az ismereteket. Ezért a pontos akadémiai előírások figyelembevételével minden diák szemeszterenként a tutora (konzulense) segítségével választja ki, hogy mely előadásokon és szemináriumokon fog részt venni. Ebből az következik, hogy jóval több kurzust kell meghirdetni, mint ahányat egy-egy diák választani tud. Úgy látjuk azonban, hogy ezt az árat meg kell fizetni annak érdekében, hogy teológiai képzésben részesítsük őket.

Rendszeresen lehetőséget biztosítunk arra, hogy az arra alkalmas diákok külföldön is tölthessenek néhány szemesztert. Teológiai gondolkodásukban gazdagodnak azok a diákok, akik egy más kultúrára épülő, és ennek megfelelően más pasztorális kérdésekkel szembesülő szemléletet is megismerhetnek.

A professzorok és a konzulensek

Ez a tanulmányi program sok tanárt kíván. Ezért fiatal papokat arra bátorítottunk, hogy lehetőleg szerezzék meg a doktorátust, miután három évet eltöltöttek a lelkipásztorkodásban. Jelenleg mintegy 35 tanár vesz részt a papképzésben. Kettő kivételével mindegyiküknek van valami más megbízatása az egyházmegyében. Többségük egyházmegyés pap, de részt vesznek a papképzésben szerzetesek, szerzetesnők és világiak is, tehát minden élet-hívás képviselteti magát.

A legfontosabb arra ügyelni, hogy bár minden professzor egy tárgykör specialistája, mégse legyen elszigetelt. A tanárok közös munkája, az ismeretek kölcsönös megosztása a Párizsi Szeminárium tanulmányi rendjének egyik fő jellegzetessége. A szemeszter kezdetekor minden professzort megkérnek arra, hogy előadásának vagy szemináriumának tartalmát vázolja föl kollégái előtt, hogy azok hozzászólhassanak. A tanulmányi programot tehát a tanári kar közösen állítja össze. A professzorok általában hármassával vesznek részt a szemináriumi munka előkészítésében és vezetésében.

Az együttműködésnek köszönhetően a teológia így nem a különböző tudományterületek laza együttese, hanem a kinyilatkoztatás teljességének, Krisztus misztériumának teljesebb megértésére kívánja elvezetni a növendékeket oly módon, hogy — a kánonjog megfogalmazása szerint — az egyetlen tudás ismeretére jussanak. Mindez persze csak akkor lehetséges, ha maguk a professzorok is ilyen látásmódot képviselnek. Interdiszciplináris munkájuk ezt nagyban erősíti.

A professzorok között sokan tevékenykednek tutorként, tanulmányi felelősként, konzulensként. Tanulmányi munkájában minden diákot egy konzulens kísér, aki segít megtalálni a helyes munkamódszert, és segít a tanulmányok kiválasztásában. A konzulensek kéthetente tanácskoznak, hogy értékeljék a diákok egyes csoportjainak előrehaladását. A konzulensek kollégiumot alkotnak, amely az előadásokat tartó professzorokkal is együttműködik.

A tutor-rendszer és a tanulmányok kiválasztásának lehetősége hozzájárul a nevelés személyességéhez. Ez elengedhetetlennek látszik a diákok eddig megtett életútjának és tehetségének különbözősége miatt. A konzulensek ismerik azt az apostoli szolgálatot, amelyre a növendékek készülnek. Így figyelembe tudják venni azokat a teológiai és egyházi kérdéseket, amelyeket a lekipásztori munka fölvet. A teológiai oktatás így módon egészen részévé válik az egyház pasztorális küldetésének.

**Szembesülés a
különféle hivatásokkal**

Tanulmányaik során a papnövendékek együtt tanulnak másokkal: az állandó diakonátusra készülőkkel, a továbbképzésben részt vevő állandó diakónusokkal, az előjárójuk által küldött szerzetesekkel és szerzetesnőkkel, és a megfelelő indítékkal rendelkező világiakkal. A kizárólag kispapoknak oktatott teológia bizonyos klerikalizmushoz vezethet.

A hittudományos ismeretek ütköztetése a különböző hivatású diákok között a hitletétemény egyházi dimenzióját nyitja meg számukra. Ez azért is fontos, mert ezek a hivatások különböző lelkiségi, pasztorális és missziós karizmákat hordoznak.

A Párizsi Szeminárium lakóközösségei

A Szeminárium a papnövendékek egységére épül. Ez azonban különböző lakóközösségek keretében valósul meg, amelyek bevezetnek a keresztényi és papi életbe. E házak négy legfőbb jellegzetessége:

**A városi
szeminárium-campus**

A Párizsi Szeminárium egyetlen legfőbb előjáróra van bízva, aki több lakóközösséget alakít ki; ezek élén egy-egy pap áll. A munkáját másik pap segíti, aki a tanulmányokban részt vevő professzor vagy a plébániai káplánja, vagy más munkát végző lelkipásztor. E papok közül kerülnek ki a lelki igazgatók, a spirituálisok.

Anyagi megfontolások miatt egyfajta „szeminárium-campus” kellett kialakítani a város szívében. A kifejezés magyarázatra szo-

rul. Az egész egyházmegye, a város, és így a Szeminárium szimbolikus és lelki központját a Notre-Dame jelenti. Ebben a katedrálisban fejeződik ki az egyháziasság és az apostoliság. A tanítás, amely az egész keresztény népnek szól, a székesegyházhoz közeli helyeken folyik. A tanulmányok fokozatosan felépített rendje az összes papnövendéket egybegyűjti a teológiai képzésben.

A kispapok növekvő számának megfelelően felhasználásra került néhány, korábban kiürült plébániaépület, a hozzájuk tartozó, gyakran gyönyörű templommal, amelyek a katedrálisból gyalog vagy kerékpárral 10-15 percnyi távolságra vannak. Amikor egy plébániát tanulmányi házzá akartunk átalakítani, elsőként alkalmas nevelőgárdát kellett találni, közülük a plébánost és káplánt kinevezni, majd a meglévő épületet olyanná alakítani, hogy 8-15 papnövendék befogadására alkalmas legyen. Ennek kialakítása lépésről lépésre történt. Plébániához nem tartozó egyházi épületekből is alakítottunk ki tanulmányi házakat.

Bölcs döntésnek bizonyult, hogy az első két évüket töltő kispapokat plébániákon helyeztük el annak érdekében, hogy az oda kinevezett papok életébe és az ott folyó lelkipásztori munkába betekinthessenek. A tanulmányok második ciklusa idején a kispapok inkább nem plébániai házakban lévő lakóközösségekben élnek. Itt teszik teljessé apostoli szolgálatukat, amely folyhat akár plébánián, akár a szegények között.

Szemponthai a következők:

— A plébániához kötődő lakóközösségek mindennapjai (így az étkezések és bizonyos közös imádságok) a plébánián szolgáló papok életéhez igazodnak. Ez családias légkört teremt két évre, ami a papnövendékek tapasztalatszerzése szempontjából gyümölcsöző.

— A növendékek segíthetik a plébánia életét, de csakis a tanulmányi kötelezettségükre és a sajátosan közösségi életükre szánt idő és energia szigorú tiszteletben tartása mellett. A plébánosnak erre figyelemmel kell lennie, és be kell avatkoznia, ha a kispapok a nehezebb tanulástól vagy a közösségi élettől menekülnek a plébániai tevékenységbe. Az arányt megtalálni nem egyszerű és nem könnyű.

— Az olyan lakóközösségekben, amelyek nem plébániákon működnek, a seminaristák az egész év folyamán különféle apostoli feladatokat látnak el, egyéni képzettségükhöz igazodóan, de szintén szigorúan, meghatározott időkeretben.

— A tanítási szünidők lelkipásztori tapasztalatszerzésre adnak alkalmat. E gyakorlatokat az egész hat éves tanulmányi idő alatt gondosan megszervezzük. A „lelki évben” végzett harminc napos lelkigyakorlat után a filozófiai és teológiai tanulmányok idején is minden növendéknek újabb haarminc napos lelkigyakorlatot kell végeznie. Ezen kívül minden papnövendék lehetőséget kap egy hónapos izraeli tanulmányútra, hogy a helyszínen tanulmányozza a Bibliát.

A papnövendékek és nevelőik a város szívében élnek. Távol kell tartaniuk magukat annak zsvajától és sokféle gondjától. Így jövődő hivatásukhoz közeli életfeltételek között tanulják meg a jövődő életük szempontjából fontos aszketikus önuralmat. Ez döntő mozzanat. Tudatára ébrednek, hogy milyen döntésre készülnek: Krisztus iránti szeretetből szegény és önmehtagadó életre, a tanulmányok és az imádság követelte elcsöndesedésre, az idővel való helyes gazdálkodásra, a mások személyiségének tiszteltben tartására, bizalomteljes magatartásra a nevelőkkel szemben, és a papi küldetéssel együttjáró egyházi engedelmesség elsajátítására.

Mindez oda vezet, hogy a fejlett és jómódú társadalom városi fiataljait, hogy Krisztus tekintetének fényében ismerjék fel, hogyan éljék az Evangélium radikalitását, és hogyan szerezzék meg azt a személyes önfegyelmet, amely a szív és az érzékek tisztaságához szükséges (sokféle meghívás, tévé, mobiltelefon és internet). Ezért kell pontosan rögzíteni a közösségi és személyes ima formáit, és ezt közös döntéssel kell elfogadni. Szünet nélkül keresni kell a helyes egyensúlyt. Nem követhető sem a „monasztikus” modell, melyben a lassan múló óráknak a zsolozsma ad ritmust, sem az ima minden formájának eltűnése a személyes magányban, a magánéletben. Meg kell tanulniuk a lelki életet, az elmélkedést, a lectio divinát, a zsolozsmát, az Eucharisztia naponkénti ünneplését oly módon, ahogyan a ma nagyvárosaiban apostoli tevékenységet végző egyházmegyés pap mindennapjaiban helyet kaphat. E kihívásnak csak az emberek és az eszközök együttes igénybevételel lehet megfelelni.

A jelöltek új nemzedékének érkezésével (akik általában idősebbek és a keresztyén tanításban járatlanabbak, mint a korábbi évtizedekben papságra jelentkező elődjek), a trentói zsinat hatására létrejött „monasztikus” jellegű szemináriumok elvesztették hatékonyságukat. A tapasztalat azt mutatja, hogy a nagy létszámú közösségekben könnyű elszigetelődni, hogy ne kelljen szembesülni az együttélés adta nehézségekkel. A kisebb létszámú csoportok arra készítetik tagjaikat, hogy mindenki nézzen szembe saját életének igazságával, saját jellemével, másokhoz való viszonyával. A szolgálatkészség napi próbatételt jelent, ami néha meglehetősen nehéz és terhes egyes típusoknak, és azoknak az idősebbeknek, akik már önálló életritmushoz szoktak.

Szemináriumunk életközösségeiben ezt az életformát úgy fogadjuk, mint a testvéri szeretet gyakorlását és próbáját. Gazdag emberi kapcsolatokra tehetnek lassan szert azok is, akik kevésbé nyitottak. A jövődő papságot így felkészítik arra a szoros együttműködésre, amelyre szolgálatukban szükségük lesz. A Szent Ágoston Házban megtapasztalt testvéri szeretet a papi életnek alapvető dimenzióját adja.

Minden lakóközösség felelősen gazdálkodik, és elszámolással tartozik. Elengedhetetlenül szükséges, hogy egy-egy közösség élére

érett és nevelői képességgel rendelkező papok kapjanak kinevezést. A legalkalmasabb személyeket kell kiválasztani erre a misszióra.

A szeminárium egysége a legfőbb előjáró személyén, a különböző lakóközösségek egységes szabályzatán és a vezetők heti összejövetelén nyugszik. De mindenekelőtt a lelki és teológiai képzés biztosítja azt az egységet, amelyben mindenki megtalálja sajátos helyét. A papnövendékek személyiségük és tanulmányi rendjük alapján kerülnek egy-egy házba. Az összes kispap hetenként egy közös szentmisén találkozik. Évente a lelkigyakorlat alkalmával, és más alkalmakkor, például zárándoklatokon jönnek össze.

Évente változik a lakóközösségek összetétele: valaki új megbízást kap, vagy az első ciklusból áttér a másodikba, s ezért másik házban folytatja tanulmányait. Így alakult ki fokozatosan a párizsi Notre-Dame székesegyház körüli „katedrális-iskola”, amelyet „szeminárium-campus”-nak neveztem.

A kispapok jelenléte a városban felhívja a papok és a hívek figyelmét a keresztény nép egyik legfontosabb feladatára: tegyenek meg mindent papi hivatások születéséért. Ez a jelenlét áthidalhatja azt a generációs ellentétet, amely a papság köreiben — a középkorosztály hiányában — az akkor hatvanas, ma hetvenes éveiben járó nemzedék és a fiatal papok között tapasztalható. Alkalmas ez arra is, hogy elcsitítsa azt a nosztalgiát, amit a képzés régi formáival való szakítás váltott ki.

Összegzés

A városi campus-modell megoldást keresett arra a válságra, amelybe a papnövendékek lelkipásztori képzése jutott. Egyrészt a kultúra adottságai (szekularizmus, ateizmus stb.), a lakosság értelmi szintjének növekedése, az eszmék és szokások egyre gyakoribb megkérdőjelezése, a jelöltek lelki és szellemi felkészültségének különbözőségei szükségessé teszik az alapos és hosszú képzést. A jövődő papoknak minden erejükkel azon kell lenniük, hogy felfedezzék a keresztény hagyományt, és törekedjenek a Krisztus követésével együtt járó szüntelen megtérésre. Másrészt a papi szolgálat sokféle gyakorlati ismeretet is követel. Ilyen a szentségek kiszolgáltatása, az apostoli munka megszervezése, az egyház életének ismerete, a különböző társadalmi csoportok megismerése és a velük való kapcsolat felvétele. A jelen korszakra jellemző ez a feszültség, hiszen a trentói képzésmóddal sokkal kiegyensúlyozottabb társadalmat és ennek megfelelő keresztény életvitelt föltételezett.

A Szent Ágoston Házban töltött lelki év és a hat vagy hét évnyi tanulás után a papi szolgálatban eltöltött három évet tanulóidőnek kell tekinteni, hiszen a fiatal pap különleges és változatos feltételek között gyakorolja szolgálatát. Ez ugyan már nem része a szemináriumnak, de a képzési tervbe illeszkedik. Az egyensúlyt nem könnyű fenntartani, az eddigi munka mégis termékenynek bizonyult.

Thorday Attila fordítása

A katolikus egyház és a zsidótörvények

PELLE JÁNOS

1938-tól a német megszállásig

1950-ben született. Az ELTE BTK-n 1974-ben magyar-francia szakos diplomát, majd ugyanott 1979-ben doktori fokozatot szerzett. 1984-ben az irodalomtudomány kandidátusa. Könyvkiadói szerkesztőként, majd újságíróként dolgozik, történeti munkákat publikál. A témához kapcsolódó könyvei: Az utolsó vérévadak (1996), Antiszemizmus és totalitarizmus (1999). A tanulmány részlet az Európa Könyvkiadónál 2001 tavaszán megjelenő kötetéből.

A magyar társadalomban a harmincas évek második felében megerősödtek azok az erők, melyek a felhalmozódó társadalmi elégedetlenséget a zsidók ellen fordították.

A Horthy-rendszer konzervativizmusát először a külpolitikai fejlemények következtében aktivizálódott, revansra vágyó katonatiszti csoportok törték meg. Darányi Kálmán miniszterelnök 1938. március 5-én elmondott győri beszédében egyszerre hirdette meg a nagyszabású, Magyarország területi követeléseit katonailag megalapozó fegyverkezési programot és a „zsidókérdés” rendezését. Azzal, hogy a kormány elismerte, hogy szükség van „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatásosabb biztosítására” — ez volt az 1938. évi XV. törvénycikk hivatalos indoklása —, két ponton is szakított az addigi, konzervatív hagyománnyal. Egyrészt a szélsőjobboldal követelésének engedve, tizenhét év után újra „megoldatlannak” nyilvánította a zsidókérdést. Ezzel elismerte, hogy az 1920. évi XXV. tc., a numerus clausus törvény nem érte el kitűzött célját, s a „zsidótlanítás” folyamatát egy újabb, meghatározatlan cél eléréséig folytatni kell, ami teret nyitott újabb és újabb követeléseknek. Elvi jellegű engedmény volt továbbá, hogy a törvényhozás az elkerülhetetlennek változásokat immár a gazdaságon belül hajtotta végre, vagyis olyan területen hozott korlátozó rendszabályokat, melynek autonómiáját az állam addig tiszteletben tartotta.

Az első zsidótörvény

Az első zsidótörvényt szinte alig lehet elválasztani a másodiktól. Maga Darányi Kálmán rögtön az elfogadása után elégedetlenségét fejezte ki. Imrédy Béla, akit 1938. május 14-én választottak miniszterelnöknek, s részt vett mindkét szöveg kidolgozásában, az első kapcsán „igazságtalanságot” emlegetett. A szélsőjobboldal nyomban újra követelőzni kezdett, az antiszemita uszítás olyan heves lett, mint soha azelőtt. Nem volt a társadalomnak és a gazdaságnak olyan területe, ahol a nyilas sajtó munkatársai ne találtak volna „közellenségnek” számító zsidókat, akiknek az eltávolítását követelték. Az 1938. évi XV. tc. törvénybe iktatta a zsidóságról kialakult előítéletet, s ezzel legitimált egy súlyosan negatív sztereotípiát, melyet attól fogva senki sem vitathatott.

**A második
zsidótörvény**

Még azelőtt, hogy az Imrédy-kormány 1938. december 23-án, „karácsonyi ajándékként” a parlament elé terjesztette a második zsidótörvényt, olyan áttérési hullám indult meg a zsidók között, hogy január 13-án már a katolikus püspökkari értekezlet is foglalkozott vele: „Az új, most tárgyalás alá kerülő javaslatról a zsidók bizonyos enyhítéseket vártak, és ez a remény olyan erős megkeresztelkedési áramlatot indított meg, hogy több püspök úrnak külön kellett intézkednie a megkeresztelkedni szándékozó zsidók ügyében. Hogy a megkeresztelkedők szándékainak őszinteségéről meggyőződhesselek, a megkeresztelkedést megfelelő oktatástól és bizonyos idő elmúltától tették függővé. Az új javaslat azonban szigorításokat tartalmaz az előbbi törvénnyel szemben” — foglalta össze a helyzetet Serédi Jusztinián. A hercegprímás szerint „igazságtalan a keresztség szentségének lelki átalakító hatását is bizonyos terminushoz kötni”, és „nem felel meg az egyház szellemének és a tényeknek az, hogy a keresztények között pusztán vélelem alapján éles különbséget tesz a törvényjavaslat zsidó és nem zsidó között, illetve eddig megkeresztelt és eddig meg nem keresztelt zsidó között, mert a valóságban az eddig megkeresztelt zsidók között is sokan vannak olyanok, akik életükkel komoly keresztény szellemről tesznek tanúságot, és bizonyosan lesznek ilyenek a később megkeresztelkedők között is”. Bár Serédi a magyar katolikus egyház nevében különböző módosító javaslatokat fogalmazott meg, alapjában véve egyetértett a második zsidótörvénnyel, sőt, továbbiakat sem zárt ki: „Mindezek mellett azonban további intézkedésekre is szükség van: nevezetesen erősen szüntessék meg gazdasági, társadalmi és közéletünkben s törvényhozásunkban azokat a jelenségeket, melyeket a zsidó szellem honosított meg ott.”¹

¹ A püspöki kar tanácskozásai.

A magyar katolikus
püspökök
konferenciáinak
jegyzőkönyveiből,
1919–1944.

Szerkesztette Gergely
Jenő. Budapest, 1984,
Gondolat, 257–258.

A református egyház felfogása sem tért el a katolikusokétól, ahogy ez a Soli Deo Gloria egyesülethez közel álló *Magyar Út* című hetilapból is kitűnt. Az 1939. január 7-i *Faji elv vagy kereszténység?* című cikkében Pap Béla idézi Ravasz László püspök újévi prédikációját, melyben a zsidósággal kapcsolatban hangsúlyozta: éppen az igazságtalan szenvedés fogja megmutatni, hogy igazi volt-e a magyar szellemi és lelki közösségbe való belegyökeresedés, vagy nem. Ahol igazi volt, megacélozódik, ahol nem, ott nem baj, hogy elszakad.

A törvény fogadtatása

Ezek után nem meglepő, hogy amikor az 1939 februárjában megjelent *Itéljete! Néhány kiragadott lap a magyar-zsidó életközösség könyvéből* című röpirat, egyike azoknak, melyekkel a magyar zsidó közösség tiltakozott az újabb törvény és a fokozódó diszkrimináció ellen, azt katolikus részről nem fogadta megértés. A kevés szöveget, annál több képet tartalmazó füzet felsorolta Magyarországon zsidó akademikusat, olimpiai bajnokait, az 1848-as szabadságharc és az első világháború zsidó hőseit, s arra is hivatkozott, hogy az 1919-ben az ellenforradalomban részt vett 72 tiszt között

is 15 (20 %) volt zsidó. A *Magyar Sion*, az esztergomi érseki udvar „hivatalos hetilapja” 1939. április 2-i számában ezt írta a röpiratról: „Nem hagyhatjuk szó nélkül, ha már a zsidóságnak annyi »kiválósága« juthatott fel a legmagasabb polcokra, s nyerhetett hírt és dicsőséget fájának, csak annál rútabbnak látszik az a hálátlanság, amellyel a nemzetbomlasztó zsidók viselkedtek a vendéglátó magyarsággal szemben. Ítéljetek! — mondja a füzet címe. Oh, nem kell erre felhívás a meggyötört és összevesztett nemzetnek. A nemzet már régen ítelt, és ítéletének legkiáltóbb dokumentuma a Ház asztalán fekvő és tárgyalás alatt álló zsidójavaslat.”

A parlamenti vita

A második zsidótörvény, az 1939. évi IV. tc. tárgyalása során az ellenzék érvelését meg sem hallgatta a képviselők többsége. Gróf Apponyi György hiába nevezte a március kilencediki ülésen „a világon egyedülálló abszurdumnak” a keresztény faj fogalmát, s utasította vissza a tervezetet a keresztény szellem és erkölcs nevében. Ugyanígy érvelt a kereszténységét hangsúlyozó, kiszagda Sulyok Dezső is, aki kikérte magának, hogy a nyilas Hubay Kálmán Mózes könyvein gúnyolódjon. De mennyire lehetett hatásos a kereszténységre hivatkozó érvelés a második zsidótörvény ellen, amikor a magyar katolikus egyház feje, Serédi Jusztinián hercegprímás a következőképpen vélekedett a felsőház április 15-i ülésén: „T. Felsőház! Tudom és vallom, hogy azok közül, akiket a törvényjavaslat zsidónak nevez, sokan megérdemlik, hogy megfelelő visszaszorítás legyen az osztályrészük, mert előbb említett túlkapásaikkal sokat vétkeztek a keresztény Magyarország ellen, de azt is tudom, hogy vannak közöttük olyanok is, akik ellen nem volt kifogás és akik éppen ezért, az állam törvényei szerint például szabályos választás útján, vagy egyenesen állami kinevezés útján kerülnek abba a pozícióba, amelytől most ez a törvényjavaslat megfosztja őket. Ismétlem, magam is vallom a visszaszorítás szükségességét, de az a nemzet jogos önvédelme alapján keresztény módon, igazságosan, vagyis az összes körülmények figyelembevételével lehetőleg egyéni elbírálás alapján történjék.” Hasonló álláspontra helyezkedett Ravasz László, a református, és Raffay Sándor, az evangélikus egyház feje, azaz bizonyos fenntartásaik hangoztatásával megszavazták, s keresztény lelkiismeretükkel összeegyeztethetőnek találták az újabb, radikális jogfosztást.

Nem használtak a német nemzetiségű Gratz Gusztáv figyelmeztető szavai, és a szintén ellenzéki Payr Hugóé sem. Pedig ő március 13-án az „újfajta bolsevizmus” veszélyére figyelmeztetett, s a törvényjavaslat kapcsán felhívta a figyelmet a gazdasági rend alapelvei elleni támadásra: „Ne méltóztassanak azonban csodálkozni: ha az egyszerű emberek azt látják, hogy a nagyurak, a miniszterek és törvényhozók áttörik a magántulajdon elvét, és a törvények segélyével akarják elvenni egy népcsoport állását, vagyonát, munkája gyümölcsét, megélhetési lehetőségét, akkor ter-

mészetes, hogy a nép egyszerűbb eszközökkel akarja majd megcsinálni ugyanezt.”

Ha egyáltalán mérlegre lehet tenni az alsóházban felhozott érveket a zsidóság védelmében, talán a konzervatív keresztény nagyiparos Payr Hugó szavainak lehetett a legnagyobb hatása. A nagybirtokosokhoz és az arisztokráciához közel álló, gróf Bethlen István körül csoportosuló konzervatív körök, akik Imrédy Béla bukását okozták, még évekig szívós utóvédharcot folytattak. Igyekeztek tompítani a zsidótörvények hatását, s bár az antiszemitizmus kollektív pszichózisát nem tudták megtörni, egészen a német megszállásig megakadályozták a tömeges deportálást.

Az 1939. májusi
választás

A „zsidó érdekek” érvényesítése szempontjából az 1939. május 28-i és 29-i választás sorsdöntő, tragikus fejlemény volt. A kormánypártok és a jobboldali ellenzék pártjai versenyeztek zsidóellenességben, s ehhez a programhoz megnyerték a választók túlnyomó többségének bizalmát a magyar történelem első általános és titkos választása során. Az 1939. májusi választások eredményéről elég, ha a katolikus egyházhoz közel álló *Nemzeti Újság* május 31-i számából idézünk: „A nemzet véglegesen leszámolt a baloldallal. Akár a polgári liberalizmus formájában, akár a marxizmus formájában próbálkozott, olyan megsemmisítő vereséget szenvedett, hogy az írmagja is alig került be az országgyűlésbe.” A nyilas pártok 49 mandátumot, a szavazatok 19,2 százalékát szerezték meg, pedig az előző parlamentben csak 13 képviselőjük foglalt helyet. Tragikus fejlemény volt, hogy a 187 mandátumot szerzett Magyar Élet Pártjának, a kormánypártnak sok képviselője rokonszenvezett a szélső jobboldallal.

Az 1939 nyarától fokozatosan erősödő, szélsőséges antiszemiták elől nemcsak a zsidók, de a „racionális”, mérsékelt antiszemitizmust elfogadó, de a „túlzásokkal” szembehelyezkedő erők is állandóan visszavonultak, képtelenek voltak egységes, elvi álláspont kialakítására. A második zsidótörvényt bizonyos fenntartásokkal elfogadó egyházak felfogása „keresztényi szellemben megoldandó társadalmi kérdésként” kezelte a problémát, s elutasított minden direkt állásfoglalást.

A Horthy-rendszerbe integrálódott zsidó, illetve zsidó származású bankárok, nagyiparosok természetesen a katolikus egyház legfelső köreiből is igyekeztek „lobbizni” a már „faji” alapra helyezkedő második zsidótörvény enyhítéséért. A törvényszöveg belső ellentmondásait kiemelve igyekeztek fellépésre bírni a katolikus püspöki kart, hogy a felsőházban emeljék fel a szavukat, a törvény enyhítése, mindenekelőtt az áttértek és a vegyes házasságok zsidó származású tagjai érdekében.

„A bíboros hercegprímás ismerteti Kornfeld Móric báró beadványát, amelyben a püspöki kar figyelmét felhívja a katolikus hitre tért zsidókra, kik a zsidótörvény következtében a zsidóknál is rosszabb helyzetbe kerültek. Róluk senki sem gondoskodik, míg a

²A püspöki kar
tanácskozásai.

A magyar katolikus
püspökök
konferenciáinak
jegyzőkönyveiből,
1919–1944. Szerk.:
Gergely Jenő,
Budapest, 1984,
Gondolat, 265–266.

A Szent Kereszt Egyesület

zsidó hiten maradtakat a világ zsidói hathatós akcióval támogatják. Szükségesnek látja egy egyházi és világi férfiakból álló bizottság megalakítását, amely a zsidótörvény által érintett katolikusokat elsősorban erkölcsi védelemben részesítené. E bizottság tekintélyét és működésének hathatóságát kétségtelenül biztosítaná, ha a nm. püspöki kar egyik tagja volna kegyes megalakítását és vezetését elvállalni. E bizottság intézkedéseinek végrehajtására és az adminisztratív munkák vezetésére talán a Szt. Kereszt Egyesület kínálkozik, amelynek tagjai önként jelentkezett konvertiták, és elnöke a hercegprímás megbízásából dr. Almássy József közp. szem. vicedirektor. A püspöki kar felkérésére a kalocsai érsek szívesen vállalja a bizottság megalakítását és vezetését.” — olvasható az 1939. október harmadikán a hercegprímási palotában megtartott püspökkari értekezlet jegyzőkönyvében.²

Az eredetileg zsidó vallású, majd katolizált báró Kornfeld Móric 1927-től volt a felsőház tagja. A kezdeményezésére és anyagi támogatásával létrejött Szent Kereszt Egyesület, melynek dr. Almássy József mellett Cavallier József volt a vezetője, a német megszállásig nem sokat tudott tenni a zsidók sorsának enyhítéséért, de a német megszállás után rendkívül jelentős embermentő tevékenységet végzett.

A keresztény egyházak szociális tevékenysége az 1939 és 1941 közötti időszakban, s még később is, elsősorban arra irányult, hogy elősegítsék a „társadalmi őrségváltást”, vagyis hogy a gazdaságnak azokba a pozícióiba, melyek a zsidótörvény következtében „megürülnek”, ne „értéktelen, nagyszájú elemek”, hanem a népből felemelkedő, tehetséges fiatalok kerüljenek. Az „új emancipációban” játszott vezető szerep egyaránt vonzó volt mind a katolikus, mint a református társadalmi szervezetek számára. Vezetőiknek évekig eszükbe sem jutott, hogy a társadalmi felemelkedés lehetősége olyan erkölcsi veszteséget okoz, mely magát a civil társadalmat, a vallásos hitet teszi tönkre. A keresztény szellemű nevelés mellett nem kis mértékben a zsidók által elhagyott állások betöltését szolgálták a jezsuita rend által létrehozott KALOT, a Katolikus Legényegyletek Országos Tanácsa népfőiskolái, ahol kulturális, hivatásrendi vezetőképző és bizományos-ügynökképző tanfolyamokat tartottak. Hasonló feladatot vállalt a protestáns népfőiskolákat szervező KIE (Keresztény Ifjúsági Egyesületek Nemzeti Szövetsége) és az ahhoz kapcsolódó Soli Deo Gloria mozgalom is.

Az antiszemita politika tragikus következményei nem kerültek el a püspökkari konferencia figyelmét. A Budapesten, 1940. október 16-án tartott püspökkari értekezleten három főpap is kifejtette a véleményét a zsidókérdésről.

Püspökök fellépése

„Zichy Gyula kalocsai érsek, az ún. zsidótörvény által sújtott katolikusok ügyeinek felkarolására alakított bizottság elnöke felhívja a figyelmet arra, hogy a törvény végrehajtásában a hatósá-

gok és a közületek gyakran túlmennek a tételes intézkedéseken, veszélyeztetve a megtértek lelki életét is. Katolikus körök is az egyház álláspontjával ellenkező magatartást tanúsítanak velük szemben. A törvény végrehajtásával kapcsolatban keresztény jel-szavak leple alatt embertelenkedés folyik. A törvény, illetve az önkény által sújtottak védelemre szorulnak. Hitéletük elmélyítése céljából szükségesnek tartja Öexcellenciája, hogy az őket tömörítő Szent Kereszt Egyesület az egyházközsségek szervezetében a Credo Egyesülethez hasonló szerepet kaphasson.

Öeminenciájához panaszok érkeztek, hogy a zsidó munkatábo-rokban vasárnap is dolgoztatják a megkeresztelteteket, és misére se engedik őket."

Zichy Gyula érsek a következő indítványt terjesztette a püspö-ki konferencia elé: „Minthogy a miniszterelnök már bejelentette, hogy a törvényhozás előhossa a harmadik zsidótörvényt, a püs-pöki kar felkéri Öeminenciáját, tájékozdjék a miniszterelnöknél, vajon a tervezett törvényjavaslat nem tartalmaz-e újabb olyan in-tézkedéseket, amelyek a természetjog alapvető tételeibe és az egy-ház tanításaiiba ütköznek...

Glattfelder Gyula püspök örül, hogy a kalocsai érsek ez ügy-ben a kormányzónál is eljár, mert nem helyes, hogy megoldha-tatlan helyzet felé engedjük sodortatni magunkat. Tessék-lássék állásfoglalás sajnálatos volna. A körlevélben történő kiállást nem tartja ésszerűnek, de éreztetni kell, hogy a püspöki karnak az ügyben megvan a maga egyöntetű véleménye. A kormányelnök figyelmét fel kell hívni, hogy újabb jogfosztás bántja keresztény érzületünket. Ha nem is honorálják lépésünket, a püspöki kar legalább megtett minden tőle telhető.

Öeminenciája is szükségesnek tartja, hogy a katolikusok továb-bi jogfosztást ne szenvedjenek. Igen fontos az egyöntetű állás-pont, mert nagy baj, ha a kormány vagy más valaki azt hiheti, hogy a püspöki kar nem egységes. Mi nem a zsidókat védjük, ha-nem katolikus híveinket."⁴

1941 nyarára a „faji antiszemitizmus” már érezhető befolyást gyakorolt a közvéleményre. Ezt a zsidók és keresztények házassá-gkötését megtiltó, nemi kapcsolatukat pedig „három évig ter-jedhető fogházzal, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlata-nak felfüggesztésével büntető” 1941. évi XV. t. c. 9-től 17-ig terje-dő paragrafus testesítette meg. Már a második zsidótörvény felső-házi vitájából s a keresztény egyházak több állásfoglalásából ki-tűnt, hogy szemben állnak a „faji” gondolattal, s különösképpen ellenzik, hogy az állam ennek nevében durván, s látszólag telje-sen érthetetlen módon beavatkozzon az addig hatályos házassági jogba. A magyar kormány tisztában is volt vele, hogy az újabb zsidótörvénnyel az egyházak, az első kettőtől eltérően, nem érte-nek majd egyet. Az 1941. március 12-i püspökkari konferencia jegyzőkönyve egyértelművé teszi, hogy a katolikus egyház előze-

⁴A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyvéből 1919-1944 szerk: Gergely Jenő. Budapest, 1984, Gondolat, 270-277.

⁵A püspöki kar
tanácskozásai.

A magyar katolikus
püspökök
konferenciáinak
jegyzőkönyveiből,
1919–1944. Szerk.:
Gergely Jenő, Budapest,
1984, Gondolat, 279.

A harmadik zsidótörvény

tesen jelezte fenntartásait, de ennek nem volt foganatja. „Öminenciája jelenti, hogy a püspöki kartól nyert megbízatása alapján hosszasabban beszélt a m. kir. Miniszterelnök úrral a készülő új (III.) zsidótörvényről, hangsúlyozván előtte a püspöki karnak azt a kívánságát, hogy a megkeresztelt zsidószármazású polgárok helyzetét a készülő törvény a mostaninál ne csak súlyosabbá ne tegye, hanem inkább enyhítse. A miniszterelnök úr nagyon tartózkodó volt válaszában. Vagy még maga sem látja pontosan, milyen is legyen a készülő törvény, vagy pedig kitért a nyilatkozat elől. Azt hangoztatta, hogy az új törvény világos lesz. Ezt a bíboros hercegprímás is kérte, még pedig két irányban: legyen világos, hogy büntetlenül kijátszani ne lehessen, de legyen világos, hogy alkalmazásában szigorítás céljából büntetlenül bele ne magyarázhassanak olyasmit, ami nincs benne.”⁵

A keresztény egyházak a magyar országgyűlésen végül nem szavazták meg a harmadik zsidótörvényt, hanem fenntartásaik kifejezéseként tartózkodtak. A katolikus egyház álláspontját Serédi Jusztinián esztergomi érsek a felsőház 1941. július 18-i ülésén indokolta meg: „Az 1894: XXXI. tc. súlyos tévedést követett el, amikor az állam hatáskörébe vonta a házasságot: ez a törvényjavaslat pedig, amely azt alátámasztja, következetes marad a tévedésben, amikor új házassági akadályokat állít fel. Viszont a nagyméltóságú püspöki kar a katolikus hívekkel együtt következetes az igazsághoz, amikor az isteni törvényre támaszkodva, az új házassági akadályokkal éppúgy szembehelyezkedik, mint annakidején szembehelyezkedett a polgári házassággal is.”

A Szovjetunió elleni háború után megindulása után valóságos gyűlölethullám öntötte el a magyar sajtót, mely az addig kialakult zsidóellenes sztereotípiákat minőségileg új szintre emelte. A nyilas, de a kormánypárti sajtó is abból a minden racionális alapot nélkülöző hipotézisből indult ki, hogy a szovjettel vívott élethalálharcban a zsidóság az ellenség szövetségese, potenciális áruló és titkos kártevő.

Az, hogy a zsidóságot hirtelen, teljes hangerővel árulással, az ellenséggel való együttműködéssel kezdték vádolni, megteremtette annak a lehetőségét is, hogy a hadsereg és a Külföldieket Ellenőrző Országos Hivatal, a KEOKH radikális antiszemita vezetői megkezdjék a Magyarországra menekült külföldi, illetve a „kétes állampolgárságú” zsidók fizikai megsemmisítését is. Ez az akció volt a „körösmezei deportálás”, amikor a Kárpátok hágóján át több mint tizennégyezer embert, férfiakat, nőket, gyerekeket szolgáltattak ki a németeknek, akiknek többségét az SS Sonderkommandója 1941 augusztusában Kamenyec Podolszk térségében agyonlőtte. A szörnyű eseményekről Slachta Margit, a Szociális Nővérek szerzetesrend főnöknője tájékoztatta Horthy Miklósnét, majd a helyszínre utazott, s jórészt fellépésének köszönhető, hogy az akciót leállították.⁶

⁶Slachta Margit 1941. július 29-i és augusztus 13-i keltezésű leveleit Majsai Tamás tette közzé. In: *Ráday Gyűjtemény évkönyve*. IV. 205-206 és V. köt. 217-218, Budapest, 1986.

Az antiszemita gyűlölethullám hatása alól a keresztény egyházak sem vonhatták ki magukat. „A keresztény embernek tudnia kell, hogy a »választott nép« attól az időtől kezdve, hogy magára és fiaira vette Krisztus Urunk ártatlan vérért, és szívta a Talmud krisztusgyűlölő szellemét, szétszóródva a keresztény nemzetek között, mihelyt az aposztáziák felhasogatták a kereszténység egységét, a zsidóság ott termett, és a minden rostjában (még messiásvárásában is) materiális szellemét, mint ragályt egy-kettőre beszívárogtatta a keresztény nemzetek lelkébe. Ez a történelem véres-tragikus eseményekkel igazolt ítélete, mely elől a zsidóság nem térhet ki”, írta a példálul a *Magyar Sion* 1941. szeptember hetedik száma. A cikk címe: *Sem antiszemita, sem filozemita*. Végső következtetése: „Így hát sem gyűlölködő antiszemiták, sem alakoskodó filozemiták nem vagyunk a nagy elhatározások idején, hanem becsületes keresztény — aszemiták.”

**Szélsőséges
megnyilvánulások**

Akadott olyan katolikus pap is, aki a hagyományos antijudaizmus konkrét politikai következtetéseit nyíltan levonta. A legszélsőségesebb példa erre Bálint György mendei plébános, aki a hagyományos vérvádat hirdette a *Nemzeti Figyelő* című „politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap” hasábjain. Az 1942. április 26-i számban, *Magyar Falu — Magyar Pap!* című cikkében hirdette meg programját, melynek pontjai „1. Zsidóellenesség 2. Önzetlen krisztusi szolgálat 3. A kimondottan magyar faj istápolása”. Majd a május 31-i számban *A zsidókérdésről* írt cikkében kifejtette: „...A Golgotán kiömlött ártatlan isteni vér átka kíséri immár kétezer év óta a zsidó népet. Hazájukat elvesztették, mint hontalanok kóborolnak országról-országra. Sehol sincs igazi otthonuk. Mindenütt a legpiszkosabb, legszennyesebb forradalmak előfutárai és mozgatói. Hideg ésszel, töretlen kemény magyar akarással hirdetem, hogy a zsidók leszerepeltek Európában. Hirdetem, hogy végzetesen eljártszottak minden jóindulatot és nekik pusztulniuk kell Magyarországról.”

A magyar katolikus püspöki kar jegyzőkönyveiből kitűnik, a hierarchiát mennyire foglalkoztatta a tollforgató plébános ügye. „Bálint György mendei plébános a püspöki kar megnyilatkozását kéri a nyilas mozgalommal, illetve a nemzeti szocializmussal szemben. Ha eretnokség, ne legyen katolikus tagja, ha közömbös, maradjanak a hívek a pártban, és érvényesítsék ott a katolikus elveket. Esetleg az A. C. keretében lehetne az eszmék kicserélésével tisztázni a helyzetet. Nagy baj ütőképes katolikus politikai párt hiánya. Az állásfoglalás Öminenciája véleménye szerint az Apostoli Szentszékhez tartozik, mely már behatóan foglalkozott a kérdéssel, de a fenti mozgalmakkal szemben cenzúrárt nem alkalmazott. Ez sokszor jóhiszemű párthívekkel szemben annál kevésbé volna alkalmazható a püspöki kar részéről,” olvasható az 1942. március 11-én tartott püspökkari értekezlet jegyzőkönyvében.⁷

Bár ekkor a magyar püspöki kar még nem nyilatkozott arról,

⁷ A püspöki kar tanácskozásai.

A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből,

1919–1944. Szerk.:

Gergely Jenő, Budapest, 1984, Gondolat, 292.

hogy összeegyeztethető-e a katolicizmus és a nemzeti szocializmus, feltételezhető, hogy Bálint Györgynek a felettese később, legalábbis 1943. júliusától megtiltották a nyilvános szereplést s a zsidóság elleni gyűlölet hirdetését.

Serédi Jusztinián
álláspontja

A katolikus egyháznak a zsidókérdésben elfoglalt hivatalos álláspontjára világít rá az a válaszevél, melyet Serédi Jusztinián hercegprímás küldött 1942. július 8-i keltezéssel dr. Gedeon Aladár nyugalmazott főispánnak, aki, mint a „régí katolikus népszövetség tagja, régi magyar politikus, volt országgyűlési képviselő” sürgette őt, lépjen fel a munkaszolgálatra behívott kikeresztelkedett zsidók érdekében, s kérte, „tegyen meg mindent, amit Isten segítségével a keresztényi szeretet, a magyarság és humanizmus diadaláért megtenni képes”. Serédi saját kézzel írt válasza: „A zsidókérdés tárgyában folyó 6-án kelt soraira legyen szabad fölvilágosításul közölnöm, hogy közismert felsőházi állásfoglalásaim mellett igen sok esetben léptem közbe a különböző zsidótörvények által okozott igazságtalanságok ellen. A sikertelenségnek nem a kellő ellenállás hiánya volt az oka... Legyen szabad azonban arra is fölhívnom a figyelmet, hogy Mtsgod — másokhoz hasonlóan — nem veszi figyelembe a magyar állam és a katolikus egyház állásfoglalása és intézkedései közt a különbséget. Bármily zsidótörvényt hozzanak is, a megkeresztelt zsidók mindig keresztények és az egyház teljes jogú tagjai maradnak. Senki sem mondhatja tehát, hogy a zsidótörvények következtében a »templom, melybe a megtért jár, nem az övé«. És nem »a szentek egyességének sárga karszalagos tagjai« a zsidóságból megtértek, hanem a magyar államéi.

⁸Prímási levéltár,
Esztergom, Serédi
Jusztinián személyes
iratai 5464/1942. sz.

Nagyon örülnék, ha soraim hozzájárulnának ahhoz, hogy a püspöki kar ismételt állásfoglalásának méltánylása mellett a fent is érintett fogalom elhomályosodása megszűnnék.”⁸

1942 őszén érezhetően megváltozott a Kállay-kormány magatartása a zsidókérdésben. Martin Luther, a külügyi hivatal német osztályának főnöke, aki a külügyminisztériumot képviselte az európai zsidóság kiirtását megtervező, 1942 januárjában tartott „Wannsee-konferencián”, a főnöke, Ribbentrop utasítására erőteljesen szorgalmazni kezdte a magyar zsidók „kitelepítését”. Kállay és a mögötte állók 1942 őszén ellenálltak a nyomásnak. Titokban tartott, nagy jelentőségű döntésük fényében érdemes közelebbről szemügyre venni a katolikus egyház két kiemelkedő alakjának, Apor Vilmosnak és Slachta Margitnak határozott erkölcsi kiállását, s a szélsőjobboldal reagálását.

Apor Vilmos
találkozása

Apor Vilmos báró, az azóta boldoggá avatott győri püspök a következő szentbeszédet tartotta a győri székesegyházban, 1942. december 25-én. „Testvéreim! Mi katolikusok nem követhetjük az ószövetségi emberek felfogását, mely az emberiségnek csak egy szűk csoportjára korlátozta az üdvösséget, a többieket pedig kizárta Isten irgalmasságából. Krisztus Urunk tanítását követjük,

aki a szűkkeblű és önző farizeusokkal szemben hirdette, hogy Ő minden emberért jött le égből a földre, és mindegyikért ontotta drága véré a keresztfán. Az Anyaszentegyházzal tartunk, mely Krisztus tanítását minden népnek hirdeti, mindenkinek osztja a kegyelmet, és hívének, gyermekének tekinti mindazt, aki a kereszténység szentségével és hitének megvallásával a katolikus egyház közösségébe lépett. Apostoli intelmét is megszívleljük, mely így szól: »Míg időnk van tegyünk, jót mindenkivel, főképpen pedig hitfeleinkkel!« (Gal 6,10.) A mai idők súlyos szenvedésbe döntötték nagy részét olyan hitfeleinknek, kik egyéni hibájukon kívül, csak származásuk miatt, megélhetésüket veszítették. Vannak köztük számosan, kik születésük után azonnal megkereszteltettek, keresztény nevelésben részesültek, és felnőtt korukig nem is tudták, hogy valamelyik nagyszülőjük vére miatt nem tekinthetők teljes jogú magyaroknak. Sokan közülük a vallásos életnek kimagasló példáját adják, és az önzetlen áldozatkésztségnek erényeit hőiesen gyakorolták, amíg csak képesek voltak rá.

⁹Saly Dezső: *Szigorúan bizalmas! Fekete könyv*. 1939–1944. Budapest, Anonymus, 1945, 575–576.

Szent Karácsony ünnepe mindnyájunkat fokozott szeretetre és jótékonyásra int. Tegyük jót hitfeleinkkel, kik ma különösen rászorulnak a segítségünkre.”⁹

Slachta Margit kiállása

A zsidó származású katolikusok gyámolítására létrehozott Szent Kereszt Egyesület új elnökének, Apor Vilmos püspöknek 1942 karácsonyán elmondott beszédét az összes lapoknak megküldték. Minthogy nyíltan kiállt a „faji felfogás ellen”, a cenzúra mindenhol törölte, így aztán az országos közvélemény nem reagálhatott rá. Kinyomtatták viszont — igaz, a *Lélek szava* című, kis példányszámú missziós folyóirat január elsejei számában — azt az *Újévi levelet*, melyet Slachta Margit, a Szociális Testvérek Társasága főnöknője írt. Slachta, akinek hervadhatatlan érdemei voltak az 1941 augusztusi KEOKH-deportálás leállításaiban, a honvédelmi miniszter beszédére hivatkozva valóságos társadalmi akció megszervezésébe fogott a munkaszolgálatosok érdekében. Felhívta a keresztény híveket: fogadjanak szívükbe „egy munkatáborost, akit a korszellem kizár a testvér-közösségből”. Sürgette őket, hogy keresztényi részvétet tanúsítsanak a munkaszolgálatosok és itthon maradt családjuk iránt, s családtagjaikon keresztül gyakoroljanak nyomást a keret tagjaira, viselkedjenek emberségesen a bevonult zsidókkal.

Slachta erkölcsi nagyságát bizonyítja, hogy 1942 december végén már azonos, emberséges elbánást követelt a kitért és a hitükben megmaradó zsidóknak.

Endre László, a holocaust fő szervezője, az „apokalipszis lova-sa” megérezte, hogy a nagyszerű asszony fellépése megghiúsíthatja a már előkészített népiártást. Január 16-i alispáni jelentésében „bélyegezte meg” Slachta Margitot.

„Amikor a vármegye közönsége osztatlan lelkesedéssel fogadja és minden erejével igyekszik előmozdítani a Kormányzóné Ő Fő-

méltóságának a honvédcsaládok érdekében indított országos mozgalmát, ugyanakkor a legmélyebb megdöbbenéssel szerzett tudomást az azzal ellentétben álló és azt károsan befolyásoló más-sik megmozdulásáról, amelyet Slachta Margit, a Szociális Testvérek Társaságának főnökasszonya indított azzal a jelszóval, hogy »merd a szívedbe fogadni a zsidó munkatáborost«.

Akkor, amikor a vármegye közönsége tudatában van annak, hogy a zsidók az ellenünk indított háború legfőbb uszítói, akik a békés nemzeteket egymás ellen tüzelik, akik a plutokrata országokban a fegyvergyárakat pénzelik, akiknek az érdeke, hogy minél több vér és könny folyjon, akiknek kártételei ellen a magyar törvényhozás tételes törvényekkel igyekszik megvédeni nemzetünk testét és lelkét — azoknak a támogatása, vagy akárcsak érzelmi előtérbe állítása, szemben vérüket ontó magyar bajtársainkkal, a nemzet legegységesebb érdekeivel a legmerevebb ellentétben áll.

A vármegye közönsége, amilyen mértékben zárt egységben sorakozik fel a Kormányzóné Ó Főméltósága mozgalma mögött, éppen olyan súlyosan megbélyegzi és elítéli ez utóbbi nem honleányi és a Zrínyi Ilonákhöz, Lórántffy Zsuzsannákhöz nem méltó kezdeményezést.”¹⁰

¹⁰Saly Dezső: i.m. 589.

Az alispán intésére Slachta Margitra rontott a nyilas sajtó. A *Magyarság* 1943. január 13-i számában éles támadás jelent meg, mely a következőképpen végződött: „Arról most nem beszélünk, hogy Slachta Margit miért nem arra szólítja fel az ő kedves növé-reit, hogy egy honvédet fogadjanak a szívükbe, ellenben jellemző Slachta Margit politikai tájékozatlanságára, hogy újévi levelét melyik lap hozza le? Na melyik? A *Magyar Zsidók Lapja*.” A legfantasztikusabb azonban a levél befejező mondata, amely így hangzik szóról szóra: »És merj tenni, merj kérni, kívánni, sürgetni olyan hozzátartozóidtól, aki munkatábor parancsnok, hogy olyan fölöttese legyen a szolgálatosnak, amilyen fölöttest az ő fiának kíván a fronton vagy az ellenség fogságában«.

A szintén nyilas *Pesti Újság* január 11-i száma sem adta alább: „Régen tudjuk, hogy Slachta Margit legelszántabb ellenfele az új korszellemnek, tudjuk azt is, hogy időnként éles kirohanásokat intéz a „modern barbárság” ellen, de mégis túlzásnak tartjuk, hogy az ébredő idők volt képviselőnője, egy keresztény női társulat vezetőnője ma a zsidó munkatáborosok sorsát előbbre valónak találja a magyar fájdalmak enyhítésénél.” Még a *Drótkéfe* című antiszemita élc lap január 22-i számának cikke is Slachtát gúnyolta.

A nagyszerű asszony ezekre a *Nemzeti Újság* 1943. február 16-i számában válaszolt. A Pest vármegye törvényhatósági bizottsági tagjaihoz írt nyílt levélben leszögezte: „A keresztény erkölcsan nem ismer kollektív megtorlást. Ez kizárólag a fölséges Isten joga, akinek módjában van a tömegben sújtott ártatlanoknak isteni módon igazságot szolgáltatni, amire ember nem képes. Ember csak

egyéni bűnöket büntethet, és csak bírói úton hozhat ítéletet. Az Igazság mérlegén faji előjogok nem esnek latba, csak erkölcsi minőség számít. Mindezeket vonatkoztatom a nemzeti munkaszolgálatba behívottakra is.” Cikke befejezése határozott szembeszállás az antiszemitizmussal: „A gyűlölet vallásának minden híve pedig ellensége önmagának, a társadalomnak és a hazának.”

A helyzet azonban nem kedvezett a zsidóság iránti együttérzés tömegessé válásának. Bizonyos szempontból 1943-44-re Magyarországon is hasonló helyzet alakult ki, mint Németországban.

1944. március 19-én, Horthy távollétében, aki a klessheimi kastélyban egyszerre volt Hitler tárgyalópartnere és foglya, bekövetkezett a német megszállás. A kormányzó hazaérkezve, a nácik követelésére kinevezte Sztójay Döme kormányát. Az új miniszterelnök a minisztertanács ülésén március 29-én bejelentette, hogy szabad kezet kapott a zsidóságra vonatkozó rendeletek meghozatalában, s ezzel Jaross Andor belügyminiszter, Baky Endre és Endre László államtitkárok szervezésében, Adolf Eichmann eszmei irányításával és az általa vezetett mintegy kétszáz fős kommandó logisztikai közreműködésével megkezdődött a magyarországi zsidóság gettósítása, majd deportálása. Abban, hogy a Soa utolsó felvonásaként, a második világháború végén, Budapest kivételével, sor kerülhetett a magyar zsidóság tömeges deportálására, kül- és belpolitikai okok egyaránt közrejátszottak.

A katonai megszállástól sokkolt, dermedt és apatikus magyar közvélemény viszonylag gyorsan reagált a gettók és a deportáltak szeme előtt zajló borzalmaira. Ez nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Horthy Miklós, akit közben az amerikai elnök, a svéd király és XII. Piusz pápa is figyelmeztetett, leállította a budapesti zsidóság deportálását. A németellenes politikusok letartóztatása, az ellenzéki lapok betiltása ellenére, vagy éppen ennek következtében bekövetkező erjedésben szerepet játszott külső tényező is, a szövetségesek normandiai partraszállása. A Bethlen István volt miniszterelnök körül csoportosult „liberálkonzervatív” politikai kör ezután már képes volt hatni a kormányzóra, kimozdította passzivitásából. 1944. június második felére a keresztény egyházak is rádöbbenek arra, hogy nem maradhatnak tétlenek: aktivizálódott a katolikusok Szent Kereszt Egyesülete, és a protestáns lelkipásztor, Berecky Albert által 1942 októberében alapított Jó Pásztor Bizottság. 1944 végére sem a jezsuiták, sem a pannonthalmi bencések, sem Apor Vilmos nem korlátozta a mentési akciókat kizárólag a megkeresztelkedett zsidókra.

A vallás a modern világban

GÁSPÁR CSABA
LÁSZLÓ

Született 1956-ban Budapesten. Tanulmányait a Hittudományi Akadémián folytatta. A Miskolci Egyetem Filozófiatörténet Tanészékének tanára. Legutóbbi írását 2000. 1. számunkban közzöltük.

Vallás és szellem

A kultúra az anyag és a szellem páros tánca: a faktum és idea, a tény és eszmény felelgetése. Élet és gondolat egymást keresik és egymásba kapaszkodnak: az eszmények életté akarnak válni, az élet pedig az eszményekhez méri magát. A szellem gyengeségével, úgy tűnik, az anyagi élet szóló tancba fog. Forgásának ritmusát, ördögi trilláit a piac diktálja, amely a növekedés lázában ég, és a tempó állandó fokozásában leli kedvét. A kultúra és a szellem azonban nem a külső gyarapodás logikáját követi, minthogy nem szaporodik és szaporít, hanem elmélyül és elmélyít. Nem termel, hanem *teremt*; nem előállít, hanem *előhív*.

A szellem fogalmát nem könnyű meghatározni. Negatív megközelítésben a szellem egyrészt nem valami anyagtalan entitás vagy világ fölötti terrén, másrészt nem a világ vagy az élet valamely alkotóeleme, mert akkor valami dolog lenne és nem különböznék a többi dologtól. Pozitív megfogalmazásban a szellem: *létmód* — az öntudattal, az önmeghatározás képességével rendelkező alany létezési módja, függetlenül attól, hogy ezt a létezést milyen körülmények, ontikus adottságok között valósítja meg.

Ennek megfelelően az embert szellemi lényként definiálva *egyreszt* nem helyezzük a világ fölé, mintha onnan tekintene le, hanem *belehelyezzük a világba*, a mindenkor konkrét életbe; *másrészt* viszont nem azonosítjuk a biofizikai világ valamely konkrét, meghatározott szereplőjével, így nem is zárjuk bele a világba, hanem *felszabadítjuk a világra*, amennyiben egy dinamikus, „átlépő” létezést tulajdonítunk neki. Ezáltal meghaladja a fizikai-dologi világ és a biológiai élet immanenciájának törvényeit. Éppen ezt a „közöttes” létmódot — amiként az ember ténylegesen létezik a tényleges világban — nevezzük szellemnek. Az emberre vonatkoztatva tehát a szellem a világban végbemenő anyagtalan mozgás, amely meghaladja az anyagi világot. Folyamatos meghaladás és átlépés; alanya a konkrét ember. Megnyilvánulási formái a kérdezés, megismerés, alkotás, teremtés, szabadság és erkölcsiség.

Mivel a szellem nem egyéb, mint dinamika és mozgás, ezért a vele kapcsolatos egyik legfontosabb kérdés így hangzik: honnan ered lendülete és merre tart, egyáltalán célirányos mozgást, azaz fejlődést végez-e? Ezek a kérdések voltaképpen az ember lényegére vonatkoznak. Az európai kultúrában a válaszok alapvetően két

¹Goller, Hans S.J.: *A test-lélek probléma a pszichológiában.*

In: Mérég 1999/3.
276-292. o., valamint a
GOND 1999/20.
számában olvasható
tanulmányokat
Mesterházi Miklós,
Thomas M. Robinson és
Colin McGinn tollából.

típusba sorolhatók; az egyiket a filozófia, a másikat a vallás képviseli. A *homo philosophicus* önmaga jelöli ki létezésének célját; a *homo religiosus* a „szent” kinyilatkoztatásában elébe tárt cél felé törekszik. A két típus nem egymás ellentéte, hiszen egyaránt az ember mint szellemi lény mozgását határozzák meg, továbbá közös alapjuk az ember végessége. Ez a vallás esetében az embernek a „szent”-től való függésében nyilvánul meg; a *homo philosophicus* esetében pedig abban, hogy célt meghatározó döntését megelőzi önmaga és a világ léte mint bármiféle döntés előzetes lehetőségi föltétele.¹

A vallás tehát nem nélkülözi a szellemet és nem ellentétes az-
zal, hanem egyik megnyilvánulási módja. Épp ezért hat oly kedvezőtlenül a vallásra a szellem általános elbizonytalanodása. A vallások a szelleminek nevezett mozgást vezérlik, de nem helyettesítik a szellem önmozgását. Aki nem teszi fel a létezésének értelmére vonatkozó kérdést, mert szelleme mozdulatlan, az a különböző válaszok között sem tud választani. Ez azonban nem teszi védetté a manapság fölerősödő külső piaci hatásokkal szemben, melyek a vallást is piaci portékaként tüntetik föl. A közönyös-közömbös ember esik a legkönnyebben áldozatul az érdeklődését felkeltő, első csábító kínálatnak.

A modern öntudat és a kritikus vallás

A modern embernek a hagyományos vallással szembeni viszonyulását különös, nehezen meghatározható attitűd, a gyanakvással vegyes idegenkedés jellemzi. Ennek jelenléte folyamatosan kitapintható, bár tartalma igen nehezen artikulálható. Ez a homályos gyanakvás nem kíméli a vallások követőit sem, hanem folyamatos reflexióra, választásának állandó tudatosítására kényszeríti őket. A vallásos magatartás — tömegmértelei ellenére — mára elveszítette spontán magától értődőségét, s olyan kontraszt-egzisztenciát jelent, amely nem illeszkedik bele minden további nélkül a modernitás életvilágába. E különleges idegenkedés nemcsak a vallást övezi, hanem voltaképpen a hosszú történelmi létezésre visszatekintő szellemi tevékenységek majdnem mindegyikét, kivált a vallással rokon filozófiát. A modern racionalitás és a technikai alkalmazhatóság emberének bizalmatlansága ez mindazon hagyományokkal és valóságokkal szemben, amelyek kicsúsznak a cél-eszköz racionalitás logikájával operáló megragadás elől, ugyanakkor szívos történelmi létezésük kellő alappal szolgál jogos jelenlétükre és érvényességükre.

A mai ember egyik jellegzetes vonása az az öntudat, amely tudományos-technikai vívmányai nyomán tölti el, és amely alig leplezett göggel párosul, midőn elmúlt korok emberének világával találkozik. Szemében a múlt csupán összehasonlításra való, amelynek eredményeképpen újra és újra megbizonyosodhat *önmaga* fejlettségéről, eredményességéről, és tovább erősítheti önbizalmát. Ennek az önképnek a bővületében képtelen gondolatnak mutatkozik számára, hogy a történelemben korok emberétől *tanulhat*

valamit. Az pedig, hogy van olyan ismeret és tudás, amely kizárólag a *hagyományból* nyerhető, és ellenáll a racionális rekonstrukciónak, vagyis nem illeszthető bele a modern ember megismerő modelljébe, ugyanakkor a feltétlen igazság igényével lép fel, és megítél — a leghevesebb tiltakozást váltja ki.

Azoknál a történelemmel és hagyománnyal kapcsolatos szellemi tevékenységeknél, amelyek menedékként visszahúzódtak a „bölcsező diszciplína” egyetemi státuszába, s amelyeknek a jelenbeli kapcsolata fölöttébb áttételes, vagy a hétköznapi élet számára láthatatlan, az idegenkedés megmarad a közönyösség, vagy annak ünnepi változata, a múzeumlátogató-érdeklődés szintjén. Ám azoknál, amelyek nem hajlandók az egyetem szellemi rezervátumába vonulni, hanem határozott szándékkal fordulnak a mai ember felé, esetleg tanítani akarják, az idegenkedés türelmetlenségbe csap át. Márpedig a vallásnak nagyon is van mondanivalója, a vallás határozottan tanítani akar, jöhet *tanúságtétel* formájában. Ennélfogva viszont pusztán jelenbeni léte *kritika* és *örök alternatíva* a mindenkor jelen valóságával szemben. A valódi vallások egyik sajátossága ez a kritikai attitűd a mindenkor jelen szemben. Nem az ember ontikus létezésének kényelmét szolgálják, hanem *ontológiai feladatot* rónak rá.

„A vallás valósága küzdelem és próbatétel, bűn és halál, ördög és pokol. Egyáltalán nem vezeti ki az embert a bűn és sors problematikájából, hanem éppenséggel beleállítja. Nem oldja meg az ember életének kérdését, sokkal inkább teljességgel megoldhatatlan rejtéllyé teszi önmaga számára. (...) Nem engedi, hogy élvezék vagy ünnepeljék; azt követeli, hogy kemény igaként hordozzák, mivel nem lehet levetni. (...) A vallás *szerencsétlenség* [Unglück], amely fatális szükségszerűséggel rátör bizonyos emberekre, akikről azután másokra is átragad...”²

A „világ varázstalanítása” (Max Weber kifejezése) azt jelenti, hogy az újkori racionális tudomány eredményei nyomán a világ megszűnik titokzatos lenni, mert logikus szabályok szerint működik: a természetben determináló törvények, a társadalomban valószínűségi törvények uralkodnak. A világ többé nem misztikus erők működésének a terepe, hanem a tudomány titoktalan tárgya.

Csakhogynak ennek a racionalizálási folyamatnak a logikája szerint valahol össze kell gyűlnie a titoknak, a lét titkának, hiszen a varázstalanítás nem tagadja a titkot, hanem kivonja-kihelyezi a világból és így *felmutatja*. A világ a tudományok fennhatósága alá kerül, a belőle kivont titok a *vallásra* bízatik. A titokzatosságnak, a világban felismerhető törvényszerűségek forrásának, a lét végső mértékének és a létezés végső céljának, az alfának és ómegának a neve: *Isten*. Ő a vallás „titokzatos tárgya”.

Idővel azonban a vallás hihetősége meggyengül, s ezáltal veszélybe kerül a rábízott titok. Feldereng az ezerarcú szabadság: a varázstól megszabadított, ezért felszabadult és a világra rászaba-

²Barth, Karl: *Der Römerbrief* (1922).

Zürich, 1989,

Theologischer Verlag,,

262-263. Magyarul:

Szöveggyűjtemény

Karl Barth műveiből.

(ford. D. Dr. Pröhle

Károly) Filozófia

Oktatók Továbbképző

és Információs

Központja Debreceni

Munkabizottságának

Füzetei 1.

Kézirat, 1984, 16–17.

A vallás dicsérete

dult ember elszabadulván a vallástól, immár úgy véli, kiszabadult minden titokzatosság aurájából. Ha a világban nincs titokzatosság, mi pedig a világban élünk, akkor mi dolgunk a titokkal, kérdezi. Talán nincs is, mondja. — A kérdés jogos, a nemleges válasz viszont végzetes.

Ha a világból kivont titkot nem gyűjtjük össze valami szellemi entitásban, akkor visszájára fordul a „világ varázstalanítása”, mert a nem lokalizált és ezért nem kezelhető titokzatosság ismét diffúzzá válik, visszaszivárog a világba, a létezésbe, de immár nem tápláló erőként, hanem szorongató homályként. Így az a tartalom, amit az *Isten* név sűrített magába — ami egykor a végső értelmességet jelentette —, visszaszivárogva az értelmetlenség, az abszurditás lappangó érzéseként fonja körül az embert. Ha az emberi szabadságnak nincs transzcendens titokként elgondolt normája, akkor a szabadság a visszájára fordul, mert a szabadság nevében megtagadott titok démoniként költözik vissza a tagadás forrásába, az emberi szabadságba, s az *abszurd-értelmetlen* kegyetlenség legkülönbözőbb formáiban nyilvánul meg.

A nyers és kezeletlen titok, a tagadott vagy megvetett, félredobott titok: méreg.

Lehet, hogy az *Isten* név csupán egy név, s a modern nominalizmus intelligens ördögi cselének önnön értelme szerint engedelmeskedő ember úgy véli, ezzel nem nyert semmit, hiszen, mint mondja, ennek a névnek mint megjelölésnek nem tudja megadni a tartalmát. Ám éppen ez a vélekedés a nominalizmus hamis varázsa. Hogy az *Isten* névnek nem tudjuk megadni a tudásként követelt tartalmát, az a dolog lényege, ennek a névnek a „tartalma”. Hiszen ebben a névben a titkot és a megnevezhetetlent gyűjtötte egybe az emberi vallás. Ez a név a megnevezhetetlent jelöli. A megnevezhetetlen jelölése valóban nem biztosít tudást, tartalmi tudást végképpen nem. De ha kicsivel is elemelkedünk attól a csüggesztően lapos elgondolástól és eloldódunk attól a végzetes babonától, hogy nincs semmi titokzatos, a létezés tökéletesen világos vagy tökéletesen értelmetlen, az *Isten* név pedig pusztá szó, s inkább elismerjük, hogy a létezésben megszüntethetetlenül van titok, mert magának a létezésnek a miértje soha nem válaszolható meg világos tartalom formájában, ezért mindig titok marad, és az is titok, hogy a titok megmarad titoknak, ha pedig mégsem, mert feltárul, akkor e feltárlás mint a titok önközlő döntése marad mindörökre titok, mert nem értjük, miért tárulkozik fel, hiszen örökre megőrizhetné titkát, és ez érthetőbb lenne, a titokhoz illelőbb, azaz titokzatos ... — akkor valamiként közel kerültünk a titokhoz. Így a titok megszeli. Mert fenyegető félelmetességének leküzdése csak egyféleképpen lehetséges: a titok elismerésével. Ha emberi létezésünket a titok keretezi, és létezni kell — ez is titok, mert nem tudjuk, miért kell, de mégis kell, az öngyilkosság sem megoldás, mert nem megválaszolja a kérdést, hanem elmene-

kül előre, de ott is csak a titokba ütközik —, akkor beláthatjuk, hogy az *Isten* szó által lehetővé tett minimális nyelvi terápia nélkülözhetetlen. Segítségével a létezésben tagadhatatlanul tapasztalható titokzatosságról legalább tudunk beszélni, e tapasztalatként is titokzatos titkot kezelni tudjuk. Szóvá tudjuk tenni, annak a szónak a segítségével, amit minden emberi nemzedék használt, s végső soron ugyanazt fejezte ki, s éppen ennek a szónak a segítségével viszonyulni tudott a titokhoz, ezért jól-rosszul elboldogult a létezéssel.

Mindezt fontolóra véve megértőbben tekinthetünk arra a ropant szellemi próbálkozásra, amely ezt a titkot őrzi, beszéli, és persze pazarolja, fecseg róla, árulja és elárulja, vitatkozik vele és hirdeti: ez a vallás. A titokkal szemben nincs más terápia mint vagy a tagadás, vagy a megvallás. De a tagadás is csak a tagadás megvallásaként lehetséges, mert a titokkal, a létezés titkával szemben nincs más lehetőség, mint az a perlekedőn hódoló, kérdezőn elfogadó, el- és visszamenekülő, mindent vállaló megadás: az örök vallás.

Az ember akkor is a titokzatos *Isten* színe előtt létezik, ha nem tudja megmondani, ki és mi ez az *Isten*, mit takar ez a név. Nincs ráérősebb tudomány, mint a teológia.

És nincs találóbb parabola az emberi létezés leírására, mint Jónás próféta története: nem menekülhet sem az ellenkező irányba, sem a cethal gyomrába, és még az a nyavalyás tök is Tőle van. A féregről már nem is szólva.

NAGY GÁSPÁR

Mit keresek még itt?

*Kérdeztél, s akkor nem válaszoltam
Neked, énszentem, Augustinusom,
Csak magamban motyogtam
Valamit: — véletlenül tudom,*

*Hogy mit, bár emlékezetem
Rövidül, mint a téldélutáni árnyak,
Ahogy hűvös magányukban a hó
Vetítővásznán vibrálva föl-le járnak.*

*Ez itt a teremtet, kies, földszerű tér,
Rajta néhány milliárd lassú-láng-pokol,
Tüziüket úgy oltanám, mint szomjamat,
Mennék-maradnék is, habár nem tudom.*

*Kérdezz legalább még egyszer,
Énszentem, Augustinusom.*

Ima

*Ima az, ami
templomi csöndben,
a lehunytt szemek mögöttiben
megtörténik —
és ima az, ami
mögött látszik a mécs örök fénye
és hallszik egyetlen orgonahang,
nem innen, hanem.*

*Ami ima, az
már az elejétől a végéig
megfordítva is ugyanaz marad,
ugyanannak szóló szó —
és ami ima, az
mégis váratlanul nyílik ki
ég és föld határán,
akár egy szirmos ejtőernyő.*

Márai Sándor tíz levele

Fáy István, Kanadában élő irodalomtörténészünk Gaal Csabának — akit méltán tartunk Márai Sándor utolsó íródeákjának, naplójegyzetei gondviselőjének — a következő levelet küldte:

Csabám,

ígéretemhez híven itt küldöm Márai tíz írását. Még van több is, de azokat meg kell keresnem. Ezek között találsz Tollas Tiborhoz írtat is, amit ő küldött el nekem, nem tudom miért. Mindenesetre nem árt, ha látod. Természetesen használat után ezeket légy olyan szíves visszaküldeni, mert az archívumom értékes darabjai.

Öllelek: Pista

Visszaküldés előtt elolvashattam a tíz levelet és Fáy István engedélyt adott azoknak közzétételéhez is. A levelek fényt vetnek Márai gondolkodásának, erkölcsvilágának számos pontjára.

¹Nagy Csaba:
*A magyar emigráns
irodalom lexikona.* Bp.,
2000, 255.

²Vörösvári István:
Meghalt Fáy Ferenc.
Kanadai Magyarság.
1981. 25. sz. 1–2.

³Fáy Ferenc
Összegyűjtött versei.

S.a.r. Fáy István,
Toronto, 1981,
Vörösvári. Határ Győző
előszavával.

Fáy István¹ (1918. március 17. Pécel) a kanadai magyarok egyik jelentős személye. Testvérbátyja Fáy Ferenc, akiről Márai nem kevesebbet állított, mint azt, hogy a „legnagyobb élő költő — beleértve az otthoniakat is”.²

Fáy István Wellandban él. 1961-ben telepedett le Kanadában, 1963-tól a Vörösvári István szerkesztette Kanadai Magyarság munkatársa, 1981 óta főmunkatárs. 1942-től a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar irodalmat hallgatott. Az első Máraihoz írt levél háttérében az áll, hogy elküldte Fáy Ferenc a Vörösvári Kiadó által gondozott kötetét, melyet feleségével Samu Margittal szerkesztett.³ A könyvet köszönte meg benne Márai.

Kedves Fáy úr,

10. 4. 83.

az Összegyűjtött Versek a Nyugat után következő nemzedék lírájának egyik becses kötete, ott van helye a polcon, ahol a magyar költészet maradó értékeit őrzik. Fáy Ferenc ennek a nemzedéknek egyik kivételesen nagy tehetségű tagja volt, primus inter pares. Az olvasó számára megnyugvás, hogy az idő előtt eltávozott költő életművét sikerült méltó keretbe tenni.

Köszönöm sorait, az idegenségben jólesik tudni, hogy vannak még a világban magyar olvasók. A legjobb kívánságokkal és szíves üdvözléssel:

Márai Sándor

A második Márai levél előzménye Fáy jókívánsága, amit Márai születésnapjára küldött. Ezt a levelet Márai megőrizte iratai között:

Kedves Mester!

Születésnapja alkalmából fogadja őszinte szívből jövő jókívánságaimat. Szándékosan nem írtam boldog születésnapot, mert minden ember életében eljön egy kor, amikor ez a jelző nem más, mint buta frázis. Ehelyett Isten gazdag áldását kérem egészségére, megelégedettséget kívánok, hogy örülni tudjon annak a szeretetnek, mely családja és annak a vételen nagyrabecsülésnek, mely tisztelői részéről megnyilvánul.

Igen nagy örömmel láttam a Pannonia Books tavaszi árjegyzékében, hogy a legújabb Napló készülében van.⁴ Nem tudom, hogy kinek mit jelentenek ezek, de nekem Bibliám, melyek minden problémámra választ adnak. Úgy gondolom, hogy a mostani teszi fel Márai Sándor monumentális életművére a koronát. Voltam olyan szerencsés, hogy az előző kettőről én számolhattam be a Kanadai Magyarság olvasóinak⁵ és remélem, hogy Isten segítségével erről is én írhatok, ha megjelenik. Természetesen kizárólag ismertetést, mert véleményem szerint ma sem az emigrációban, sem Magyarországon nincs olyan ember, aki Márai Sándorról bírálatot mondhasson. Hol készül a könyv, Újvárynál vagy Vörösvárynál? Mikor lesz készen? Reméljük minél előbb.

Most pedig jókívánságaimat még egyszer megismétlem és maradok legőszintébb tisztelője, egy olyan ember, aki ötven éve a Mester táborához tartozik.

Fáy István
Wellandon 1984 április 7-én

A lelkes hangú levélre, Márai így válaszolt:

Kedves Fáy István,

4. 30. 84.

köszönöm és viszonzom a jókívánságokat, elsőb nem jó egészséget kívánok én is, hiszen ez a legtöbb, amit egymásnak kívánhatunk. Megnyugvás volt számomra levele, mert már csak az tartja a lelket az emigráns magyar íróban, — hogy van még olvasó idegenben. Ha kevesen is, hiszen az idősebbek kifáradnak, elmennek, a fiatalok természetesen eltűnnek az idegen nyelvben. Sajnálni kell őket, mert szegényebb lesz az életük, ha megszakad a kapcsolat a magyar irodalommal.

Kérdi, készül-e újabb napló kötet? Készül, de nehézkesen, mert ebben a meggyorsult időben más a kihangzása egy jegyzetnek, melyet tíz év előtt vetettek papírra, mint ma. A válogatás nem könnyű, de ha sikerül, talán még ez évben megjelenik a könyv, valószínűleg a Griff kiadónál.

Fáy Ferenc postumus kötete a lámpaoltás előtti olvasmányok között van, mindig új szépet talállok benne.

A legjobb kívánságokkal híve
Márai Sándor

A *Napló*val kapcsolatos érdeklődés viszonzására, Márai küldött egy tiszteletpéldányt az 1976-1983-as *Napló*ból. Ezt viszonzozza Fáy a következő, nagyon érdekes irodalomtörténeti adalékokat tartalmazó levéllel:

Kedves Mester!

Két nappal ezelőtt kaptam kézhez a *Napló*t megtisztelő dedikációjával, és ezúton fejezem ki hálámat a nagy megtiszteltetésért, melyben részesített. Ez az ötödik *Napló*, melynek birtokosa vagyok, de az utolsó három az nincs a könyvtáramban, mert úgy kezelem őket, mint a görög Újtestamentumot, azaz csak lámpaoltás előtt veszem elő valamelyiket, hogy bölcsességüktől valami világosságot kapjak. Egyébként ez a tavasz nekem is évforduló, mert májusban lesz ötven esztendeje, hogy Márai Sándortól az első könyvet olvastam és azóta odaadó híve vagyok. Sajnos nem tudtam valamennyi művét elolvasni, mindössze 46-ot, de azt hiszem, hogy ez elegendő arra, hogy ki merjem mondani: ismerem művészetét.

Mostanában minden szmokingos, gálabálozó sznob, aki jó, ha egy-két könyvét olvasta, esztétává ficamodva kijelenti, hogy „Márai kezd divatba jönni”. Micsoda öröm! Talán még azt is meg fogjuk érní, hogy Fűry Lajossal,⁶ vagy Kenneth Klárával⁷ egy nivóra helyezik. Ezekről a műveletlen alakoktól még az is kitelik.

Ebben az esztendőben nem írtam személyes levelet születésnapjára, mert amit mondani akartam azt megírtam a *Kanadai Magyarországon*⁸ és egy egészen mást, mely a *Krónika* májusi számában jelenik meg. Azonkívül mindkettőt felolvasták a sidney- és a melbournei magyar rádiók műsorán. Mindenesetre Isten gazdag áldását kérem életére és azt kívánom, hogy a senectas ne csak honesus, de iucundus is legyen.

Sajnos én hasonló ajándékot nem tudok küldeni. Nem vagyok író, vagy költő, csak írogató. Ehelyett elküldöm a kéziratban elkészített *Évák* című ciklust, mely elhunyt öcsém elveszettnek hitt szerelmi költészete. Bizonyára feltűnt, hogy az Összegyűjtött versekből a szerelmi líra teljesen hiányzik, mindössze 3-4 finom erotikával megírt költemény van benne. Ha későn is, de ezt a szerelmi költészetet megtaláltuk, és arra való tekintettel, hogy német sógornőm már az Összegyűjtött versek sajtó alá rendezése idején is nagyon sok akadályt gördített munkánk elé, melyet feleségemmel végeztünk, egy ilyen egyszerű, gyarló Kéziratban mentettük át e költeményeket az utókor számára, ha ugyan lesz ilyen. Jellemzőképpen el kell mondanom, hogy az Összes versek minden munkáját mi végeztük, azonfelül minden szegénységünk ellenére az összes költségeket mi fedeztük, Vörösváry Pista teljesen ingyen csinálta mag a nyomást, úgyhogy sógornőmnnek egyetlen centjébe sem került az egyezer példány és ami a legtermészetesebb, minden jog az övé és utódaié. Tehát semmi valószínűsége sem lett volna annak, hogy hozzájáruljon a magyarországi családi levéltárban megtalált, első feleségéhez és kislányához írt versek kiadásához.

⁶Fűry Lajos

(1913–1949) rövid

élete: Nagy Csaba:

i. m. 296–297., akinek

több mint 50 regénye,

könyve jelent meg.

⁷Kenneth Klára

(1923–2000) 1956-tól

az Egyesült Államokban

élő bestseller író. Első

regénye: *Neonfény a*

Nílus felett. New York,

1958, mely számos

nyelven, több kiadásban

jelent meg, híressé tette.

Nagy Csaba: i. m. 498.

⁸Fáy István: Márai

Sándor 85 éves.

Kanadai Magyarorság.

1985. ápr.

Egész röviden megírom ennek a történetét. 1945 májusban Feri amerikai fogságba került és ugyanaz év december végén hazajött azzal az indoklással, hogy magyar, tehát semmi keresnivalója sincs idegenben. Otthon szabályosan igazolták és elhelyezkedett, mint tisztviselő a Székesfővárosnál. 1946-ban elkezdett udvarolni egy lánynak, habár normális időkben ezt nem tehetné volna, mint hivatásos tiszt. Családunk nemtetszése ellenére 1947 áprilisban feleségül vette. Júliusban egy provokátor beugratta és egy órán belül letartóztatták. Nyolc hónapot töltött az internálótáborban. 1948. január 15-én megszületett a kislánya, aki szintén Éva lett, mint az anyja. Márciusban kiszabadulva az internáltságból boldogan sietett haza, de anyósa és felesége be sem engedték és még azt sem engedték meg neki, hogy kislányát megnézzé. Ekkor nem volt más választása, mint hazajött Pécelre. Az apró papírfecnikre írt verseket legépelte. Pár hét múlva az ÁVO letartóztatta és a házkutatáskor elvitte a verseket is. Mi ezeket itt Kanadában többször elsírtuk, csak arra nem gondoltunk, hogy a kis papírfecnik megvannak egy kartondobozban. Ezeket a családi levéltárban Varga Mihály barátunk találta meg és dolgozta fel két év munkájával. Sajnos 41 elveszett és a dátumokból látható, hogy melyik hónapok hiányoznak. A ceruzával írt, elmosódott verseket, melyeket nem tudott megfejteni, ki küldte ide, mert öcsém kézírását egyedül feleségem tudja olvasni. Így is nagyító kellett hozzá. Mikor az egész készen volt apránként megkaptam, legépeltem és egy ausztráliai barátom, öcsém lelkes híve húsz fénymásolatot készített róla.⁹ Ez a történet.

⁹Ez a barát — Fáy István szóbeli közlése alapján — Csepely Rudolf (1920–2000). Róla: Fáy István: Csepelyi Rudolf emlékére. Kanadai Magyarok. 2000. 34. sz. 7.

Jól tudom, hogy ez a ciklus nem más, mint egy nehéz körülmények és felzaklatott idegállapotban szült fájdalmas, vágyakozó dalkoszorú. Azt is tudom, hogy ez az egész egy későbbben költővé vált ifjú lírájának a forrásvidéke, sőt azzal is tisztában vagyok, hogy a szép vers nem szükségképpen irodalom is. Mindenesetre meg kellett ezeket menteni érzésem szerint, hogy az eljövendő időkben teljes kép legyen az emigráció gumiszobájának a magányosságában alkotó költőről.

Bocsásson meg Mester, hogy ennyit írtam és kérem, hogy ezt az emléket fogadja tőlem olyan nagy tisztelettel és ragaszkodással, amilyennel küldöm. Kívánok jó egészséget, derűt és minden jót életére. Öszinte tisztelője és híve:

Fáy István
Welland, 1985. április 30.

Márai erre a levélre így válaszolt.

Kedves Fáy István,

85. 5. 27.

¹⁰F. F. = Fáy Ferenc

köszönöm levelét és az Évák című ciklus megküldését. A verseket okvetlenül ki kell adni egy későbbi kötetben, amely F. F.¹⁰ életművének teljességét foglalja egybe. A hangja és biztonsága, az al- és felhangok tudatos hangszerelése, ez mind bizonyosság, hogy a fiatal költő kivételes képességgel tudja hangszerelni a verseit. Ami be is következett. Miért — miért nem

valahogy Rimbaud rémlík fel az alak és műve mögött, — nem hatás, hanem alkati azonosság, ami sorsukban is megelhető. Köszönöm, hogy megírta levelében ennek a gondterhes és alkotó energiával telített életsornak néhány adatát. A verset megőrzöm, odatettem a kötetbe, amely az életmű folytatását fogja egybe.

A jókívánságokat is köszönöm, mostanában reámfért ilyesmi, Az öregség irgalmatlanul feladja a leckét, minden új nap újra kell vizsgázni.

A legjobb kívánságokkal és szíves üdvözléssel

Márai Sándor

Márai Sándor felesége, segítőtársa, Lola asszony, 1986. január 4-én San Diegóban elhunyt, Márai az utolsó pillanatig ápolta, s megjelent naplójegyzetei jól tükrözik megrendülését. Valahol itt kezdődik az út, ami az öngyilkossághoz vezetett. Fáy István ekkor levélben kereste meg Márait.

Kedves Mester!

Ma reggel Vörösváryéktól kapott telefon útján őszinte megdöbbenéssel értesültem szeretett felesége, Lola Asszony elhunytáról. Tudom, hogy ilyenkor illene valami vigasztalót mondani, de nem tudom megtenni, mert üres frázisokkal nem lehet enyhíteni a nagy fájdalmakat.

Mindenkinek az életében eljön egy kor, amikor rájön, hogy igen nagy különbség kettesben, vagy egyedül magányosnak lenni. Szomorú pillanat ez, de nem tudunk ellene semmit tenni, mert magasabb hatalom kényseríti ránk. Ez a megismerkedés a legkegyetlenebb nagyhatalommal.

Valamelyik görög bölcs azt mondja: „A bánat orvosa az idő”, de az a baj, hogy az idővel nagyon gazdálkodnunk kell és sokszor nem jut belőle a gyógyuláshoz. Mindenesetre fogadja a legigazabb részvéteimet úgy a magam, mint feleségem, Margit¹¹ részéről. Érezze, ha nagyon messziről is, de ott vagyok és igyekszem legalább hűségemmel, ragaszkodásommal és szeretetemmel valami megnyugvást adni annak a nagy embernek, akit több, mint ötven esztendeje példaképemnek és mesteremnek tekintek.

Kérem, hogy érezze, nagy fájdalmában ott vagyok és részese szeretnék lenni magányosságának, hogy enyhítsem azt és mély gyászát.

A hűséges tanítvány nagyrabecsülésével:

Fáy István

Wellandon, 1986. január 16-án

A levélre Márai csak két héttel később válaszolt.

Kedves Uram,

2. 3.

köszönöm az együttérzést. A „majd az idő” stb. számomra nem perspektíva, a valóság a pillanat, ami feltétlen. De sorai jólestek, a nagy ürességben, ami körülvesz, segítség az emberi jeladás.

¹¹Margit = Fáy
Ferencné Samu Margit
(1925–1997). Búcsú
Samu Margittól.
Kanadai Magyarság.
1997. 8. sz. 2.
Az élet tenyerén
címmel 1985-ben
verseskönyve
jelent meg.

Nem tudok mást írni, kérem, vigyázzon Magára és Margitra, tolmácsolja kézcsókom.

*Baráti üdvözléssel
Márai Sándor*

¹²Táborny Maxim (1924–)
– Nagy Csaba: i. m.
951.; Borbándi Gyula:
*Nyugati Magyar
Irodalmi lexikon és
Bibliográfia.*
Bp., 1992.

¹³Angolul: *Frost and
Fire.* Goldsboro, 1986.
Magyarul: *Dér és tűz.*
Goldsboro, 1988.

Ezekben a nehéz napokban kereste meg Táborny Maxim¹² (sz. 1924) Fáy István korábbi biztatására, verseivel. Ekkor Táborny könyvtárosként dolgozott Kinstonban. Korábban az University of North Carolina-en könyvtártudományból szerzett diplomát. Mivel verseit készítette elő kiadásra¹³, előzetes kritikát várt Máraitól. Bemutakozó levele sok mindent elárul a kevésbé ismert költőről.

1986. január 24.

Márai Sándor úrnak,
P. O. Box 12474
San Diego, CA 92101

Igen tisztelt Márai Úr!

Fáy Pista barátom jóvoltából jutottam címéhez. Rövid bemutatkozás-ként: a hatvanas éveimet járom. Magyarhonból a világháború után vándoroltam ki. Néhány évi vándorlás után Amerikában telepedtem le, s itt élek már vagy 30 éve. Szakmám szerint könyvtáros vagyok, de írok verseket magyarul és angolul és fordítok magyar verseket angolra, amint időm engedi. Magyarországon semmi írásom nem jelent meg nyomtatásban. Néhány amerikai és emigráns magyar antológiában lett közölve néhány versem és fordításom. Ez év nyarára, vagy őszére tervezem első saját magyar és angol verses könyvem kiadását. A kéziratból mellékelek nyolc versmásolatot. Nem többet, mert nem akarom idejét túlságosan igénybe venni. Ha kívánja, küldhetek még a kéziratból. Hálás volnék, ha megírná véleményét róluk.

Fáy Feri verseiből is fordítottam párat. Úgy hallottam, hogy egy most készülő kanadai angol antológiába lesz kettő belefoglalva. Fáy Pistával már évek óta levelezek. Levelei mindig érdekesek és tanulságosak. Főleg zenéről és irodalomról levelezünk.

A mellékelt versmásolatot ajándékba küldöm.

*Teljes tisztelettel,
Táborny Maxim*

Levelére válaszul Márai a következő levelet írta.

Tisztelt Táborny úr,

86. 3. 6.

köszönöm, hogy alkalmat adott néhány versét olvasni. A mostani számomra fájdalmasan fordult időben talán nem is tudtam olyan odaérzéssel olvasni, mint ami kell. De így is jólesett figyelme.

Szép verset írni nem nehéz. A prozódia ismerete, szókincs, ritmus-érzék, érzelmi vagy értelmi ösztönzés mindig kiad egy szép verset. Az-
tán van a „költészet” (nem a valóság/ annak égi mása” — így tanította Arany), mikor a versből, ami talán nem is szép, kisugárzik a szellemi energia, ami „csillagolvasztó erővel” tud hatni. Egy magyar költőnő, Károlyi Amy egyik versében olvastam ezt a hasonlatot, ami elsőre mérés, de van benne igazság. És ehhez kell az is, hogy a költő minden nap felejtse egy szót, ahogy Paul Valéry meghirdette, — úgy sűrít-
sen, mint a begerjesztett atomban vagy a megtermékenyített petében sűrűsödik az energia.

De ez mind csak bölcsekedés. Kívánom, hogy legyen ereje, érzéke a gyönyörű magyar nyelven ilyen verseket írni.

A legjobb kívánságokkal
Márai Sándor

Közben Fáy István — név nélkül — nekrológot írt Loláról:

Márai Sándor, a magyar író-óriás élettársa, Lola Kaliforniában január 4-én eltávozott az élők sorából.

Több, mint hat évtizeden keresztül osztotta férjével a számkivetettek sorsát, kisebb-nagyobb megszakításoktól eltekintve a bőrdöngő világát, az ideiglenes szállásokat, a szüntelen vándorlást, az anyagi bizonytalanságot és a gyakori egyedüllétet.

De másban is osztozott Márai Sándorral: Ihletője, első olvasója, legközelebbi munkatársa volt századunk legnagyobb magyar írójának.

Kosztolányi Dezső szerint Márai Lolát láthatatlan muzsika lengte körül, azóta is, aki csak találkozott vele, szépsége, bája, intelligenciája és lelki nemessége hatása alá került.

Későbbi korok írói Márai Sándor munkásságát felmérve emlékművet állítanak majd annak a magyar asszonynak, aki olyan nagy befolyással volt a megszállott Magyarország utolsó szabad írójára, aki szabad maradt a magárahagyatottságban, és ott egyre magasabbra szárnyalt.

Búcsúzásul könyvtárunkból kiragadunk néhány sort, hogy leközlésével a távozó előtt tisztelegjünk:

Egy polgár vallomásai II. kötet:

„A vonat elindult és Lola még mindig hallgatott. Valószínűleg kíváncsi volt Ő is, de óvatosan nézett ki a tájra, mindentől félt, ami változás és idegen”.

Ugyanebből a könyvből:

„Lola rögtön az első hetekben sokáig sírt, érezte, hogy valami nincs rendben, és — sokkal finomabb ösztöneivel érezte azt is, hogy nehéz, majdnem lehetetlen itt már rendbe hozni valamit. Összeszorított fogakkal, dacosan maradtunk együtt. Olyan »majd mi megmutatjuk« — magatartás volt ez kifelé családjaik és barátaink előtt. Mind a ketten szerepre vállalkoztunk, de az élet nem szerep, és minden mesterséges magatartás előbb-utóbb széthull alkatrészeire. Mint valamilyen öreg férj, zsör-

tölődéssel kezdtem házastársi pályafutásomat. Ötletszerűen jártam haza, gyakran megsértődtem, lármáztam. Lola csillapított mint egy gyereket..."

Föld, Föld:

„Amitől búcsúzni kellett, nem a Halászbástya volt. Nem is a balatoni alkonyat...

Ilyenkor el kell búcsúzni a szülőföldhöz kötözött »Én«-tól.

(Lola megígérte, hogy velem jön, és ez jólesett, mert lehetett bízni az ígéretében. Az ember kétszer szeret bele egy nőbe: Először amikor ismeri, azután másodszor az ezüstlakodalmat követő időben. Ami közül van, legtöbbször zavarosság, érzelmi szempontból nincs jelentősége.)

Napló 1968-1975:

„L. azt mondja, reggel a fürdőszobában megnyitotta a kád csapját és a víz, amely a csőből csorogni kezdett, mintha beszélt volna, a csobogásból hangot, szöveget hallott, mintha valaki ezzel a vízi zörejjel mondana valamit..."

Igen, a víz „beszél”, mond valamit... De ezt csak kevesen hallják. Néha egy költő, néha Szent Ferenc, néha egy nő.

Máraihoz bizonyára későn jutott el a *Kanadai Magyarság*, vagy csak későn derült ki, ki a szerzője a meleghangú búcsúcikkeknek. Ezért csak április derekán köszöni meg Fáynak az írást.

Kedves Fáy István úr,

86. 4. 17.

a sorok, amelyeket közzé adott a minap, közlelő szöveg hozzám. Az őszinte hang az egyetlen, amire a nagy megpróbáltatás órájában felelni tudunk. Köszönöm, amit Loláról írt.

¹⁴Tollas Tibor

(1920–1977) *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. III. Bp., 1994, 2100.

Nagy Csaba:
i. m. 966–967.

¹⁵Az Árpád Akadémiát 1966. március 15-én Dr. Nádas János, Dr. Somogyi Ferenc sugallatára alapította. Irodalmi, művészeti és tudományos társaság. Vö. *Kanadai Magyarság*. 1966. máj. 28.

Megalakult az Árpád Akadémia — Dr. Nádas Jánosról:

Nagy Csaba: i. m. 717.

A legjobb kívánságokkal híve
Márai Sándor

A következő levél címzettje Tollas Tibor¹⁴, akivel a Márai hagyatékban fennmaradt leveleinek tanúsága szerint, már korábban is kapcsolatban volt. Tollas Tibor 1920-ban született, 1938–41-ig a Ludovika Akadémián tanult, részt vett a második világháború harcaiban. 1944-ben tábori csendőrfőhadnagyként, 1945-től a Magyar Hadsereg tisztjeként teljesített szolgálatot. 1947-ben tíz évi fegyházra ítélték. 1956-ban szabadult és a Német Szövetségi Köztársaságban telepedett le. Megalapította és szerkesztette a *Nemzetőr* című lapot, amely a nyugati emigráció egyik legjelentősebb fóruma.

A clevelandi Árpád Akadémia¹⁵ alakulása idején írta ezt a levelét Márai. Az Árpád Akadémia, melyet Dr. Nádas János szervezett, az amerikai magyarság irodalmi, művészi és tudományos életének egyik legjelentősebb fóruma. Tollas, talán tagnak akarta megnyerni Márait, aki nem kötelezi el ugyan magát, mégis bátorítólág és pártfogólág ír.

köszönöm az Árpád Akadémia nevében írott és ahhoz csatolt baráti sorokat. Jóleső volt olvasni az emlékezést találkozásainkról és sajnálom, hogy messze kerültünk egymástól. Írod, hogy túl vagy a hegyen, visszanyerted egészségedet és megfelelő környezetben élsz, jól érzed magad. Ez jó hír, — tapasztalásból tudom, hogy a helyváltoztatás idős korban tud pezsdítő hatású lenni.

Az emigrációs magyar irodalomnak most — más méreteken, de azonos jelleggel — olyan feladat jutott, mint volt a XVII. század elején az erdélyi értelmiség szerepe: a hódoltsági részekben senyvedő ország mellett Erdély viszonylagos függetlenségben módot adott az értelmiségnek, hogy szabadon írjon, nyilatkozzon. Ennek ma is lehet visszaható ereje a magyar szellemiségre.

Magunkról csak azt írhatom, hogy az ideköltözés óta eltelt öt esztendő nyugalmas tartózkodás volt. Sajnos, egészségi problémák akadnak. A vénség kemény lecke, minden nap újra kell vizsgázni. Hát ahogy lehet, amíg lehet.

Még egyszer sok köszönet a szíves megemlékezésért... Az Árpád Akadémiának eredményes munkásságot, Neked és Tiednek jó egészséget, békés időt kívánok.

Baráti üdvözléssel,
Márai Sándor

Fáy István 1986. december 2-án, hosszabb szünet után keresi meg Márait.

Kedves Mester!

Április óta nem adtam életjelt magamról. Ennek egyedüli oka, hogy nem akartam zavarni. Jól tudom, hogy vannak periódusok, amikor bárkinek a közeledése csak teher. Most közeleg a Karácsony, és sokat gondolok Márai Sándorra, akit mindig példaképemnek tekintettem. E pár sorom célja nem az, hogy valami üres frázist, valami soha meg nem valósuló jókívánságot firkáljak. Kizárólag azt kívánom, hogy Isten adjon lelki békét, ha lehet egészséget és erőt az emlékek és a terhek elviselésére, melyeket az ember minél idősebb annál nehezebben hord a vállain.

Gondolom, hogy ez az első Karácsony az elhunyt Lola Asszony nélkül nagyon nehéz lesz és kérem — bár tudom, hogy ez csekély, sovány vigasz —, hogy érezze, vannak hívei, akik mindig ott vannak San Diegóban, hogy hűségükkel hálálják meg azt a sok szépet, amit életében adott nekik. Ezek közé tartozom én is, már több, mint ötven esztendeje.

Itt már beállt a nyúlós, esős későősz, ami mindig ossziani hangulatot ébreszt bennem. Egyetlen vigaszom a vers és a muzsika. Végighallgatom Isten tudja hányadszor a Bayreuthi Festspiele előadásait, miket rádión át közvetítettek hangszalagról, melyet augusztusban vettek fel. Idén a Tristan, a Tannhäuser, a Ring ciklus és a Meistersinger volt a műsor. Az előadások kitűnőek voltak, mert a wagneri hagyományok határain belül maradtak. 1936-ban és 40-ben jártam Bayreuthban. Mindkét évben

Stuttgartból mentem oda, ahol Peter Raabe, a nagy zenetudós hathetes nyári akadémiaját hallgattam. Ártatlan időtöltés ez, de még mindig jobb, mint a világ vesztébe rohanását nézni tehetetlenül. Ez a világ teljesen megrohadt és ott tart a pontosan kiszámított züllesztés következményeként, hogy már képtelen megállni. Ez nem falanszter, nem összkomfortos koncentrációs tábor, hanem az állattá vált ember visszazuhanása az ököljog korába.

A továbbiakban Fáy azokról az írókról mond kemény kritikát, akik a hazai irodalmi élettel kapcsolatokat építgettek (Tűz Tamás, Határ Győző, Domahidy András, Mózsi Ferenc). Az Árpád Akadémiáról sincs jó véleménye. Ennek a szervezetnek nem is kívánt tagja lenni (mégis már ebben az évben a tagok között találjuk). Mint írja: „Véleményem, hogy szellemi függetlenségemet semmiért nem vagyok hajlandó feladni. Márpedig, ha akármilyen kultúrintézmény tagja leszek, az elkötelezettséget jelent”.

Márai válasza visszafogott, mértéktartó. Senkivel nem akart konfrontálódni. Megőrzi szigorú kritikáját, de ugyanakkor a pozitívumokra is figyel.

Kedves Uram,

86. 12. 15.

az ürességben, ami Lola távozását követte, semmiféle mesterkedés nem tud tartalmat adni, de egy őszinte hang jólesik. Köszönöm, hogy idegondolt.

Írja, hogy zenét hallgat. Nálam mostanában nem szól a stereo, de néha igazi honvágy vesz elő, valóságos zenét hallani, mert az olvasás nehezen megy, életkor, öregszem néha akadályoz, hogy odafigyeljek a betűre. Mintha a végén a zene többet mondana a valóságról, mint a szavak.

Nemrégiben átbetűztem egy hazai versantológiát¹⁶, és sok tehetséges fiatal költő verseiben találtam a kilátástalanság nyögődése mellett érdekes gondolatokat, — de zenét nem leltem ezekben a versekben, azt a hang nélküli melódiát, ami a költészet.

Nem tudok most többet írni, nem vagyok egészséges. Békességet, lelki nyugalmat kívánok.

Híve

Márai Sándor

Egy következő Fáy Istvánhoz írt levél, másfél évvel később 1988. május elsején született. Ugyanazt a hangulatot tükrözi, amit Márai május 18-i Napló jegyzete. „Két éve és öt hónapja tart ez a magánzárka, életfogytiglan, nap mint nap. Felkelés déli egy óra, lámpaoltás éjjel három. Napokon át nem borotválkozom, napok telnek el, hogy nem adok ki pénzt semmire. Néha írok egy levelet. Irodalom, könyvolvasás, minden messze, nem hiányzik senki.”¹⁷

¹⁶A Márai hagyatékában fennmaradt verseskötetek közül valószínű a Szép Versek 1982-re (Bp., 1983) vagy az Újhold Évkönyv 1986, 1–2-re gondolhatott.

¹⁷Márai Sándor: Napló 1984–1989. Toronto, 1997, Vörösváry, 167.

köszönöm a sorokat, melyeket abból az alkalomból írt, hogy vénültem egy évvel, — néha úgy érzem, mint a tapintatlan vendég, aki tovább maradt látogatóban, mint illik. A háziak nyájasan marasztalják, de akad, aki óvatlan pillanatban az órát nézi és a fejét csóválja. Magam is gondolok néha ilyesmit. De a sorok, melyeket ebből az alkalomból közzéadott, jólestek, köszönöm, hogy idegondolt.

Summa vitae, ilyesmi nincsen. A végén csak pillanatok emléke marad, néha egymást kiegészítő, sűrűbben egymásnak ellentmondó pillanatok emléke.

A legjobb kívánságokkal és szívélyes üdvözléssel
Márai Sándor

Az elmagányosodott író próbálják hazacsábítani. Márai nehezen mozdul. 1988. április 25-én ezt írja a Naplóba: „Írószövetség stb. hívnak haza, műemléket akarnak csinálni belőlem és könyveimből. Mindent újra kiadnak, bőrbe kötve, engem is. A műemlékek közös sorsa, hogy a kutyák végül lepisálják a talapzatot.”¹⁸

¹⁸Uo. 166.

Az utolsó levél néhány nappal Márai Sándor halála előtt íródott. Tollas Tibor bátorító levéllel és Holdimann Éva szép német nyelvű méltató cikkével kereste meg.¹⁹

¹⁹E. H. (Holdimann Éva):
Ein Dichter des
Bürgerturns. Hinweis auf
Márai Sándor.

(C.) = Neue Zürcher
Zeitung, 1989. 27. sz. 45.

Kedves Sándor Bátyám!

München, 1989. február 6.

Ma küldték meg barátaim Svájcban a Neue Zürcher Zeitung igen szép és hosszú cikkét Rólad. Sietve továbbítom, hogy örömet szerezzen Neked is.

Január közepétől 2 hetes svájci körúton voltam, ahol minden este 7 városban, ahol irodalmi estem volt, megemlékeztünk Rólad! De sokszor elgondoltam, mért nem születtem péknek, most minden este friss fehér magyar kenyeret vinnék Hozzád, hogy remetei magányodban minden nap örömet vigyek.

Otthon minden forr, lázban ég az ország, de mi is. Gyorsvonati sebességgel, váratlan váltókkal rohannak az események, alig lehet követni. Kár, hogy 10 évvel nem vagyunk fiatalabbak.

Szeretettel köszönt tisztelő híved, aki sokat gondol Rád:

Tibor

Márai megrendítő válasza így szól:

Kedves Tibor,

89. 2. 17.

köszönöm a fáradtságot és a figyelmességet. A magamfajta hullajelölt számára érdekes idejében elolvasni a nekrológot. Nem tudom, mi készítette a

tekintélyes svájci újság szerkesztőjét, hogy közzéadja ezt a gyászjelentést, nem ismerem a Hinweis íróját, de jólesett a biografikus és bibliografikus adatok lelkiismeretes mutatása.

Amit az odaírt helyzetről írsz, azt ti ott közelebbről tisztábban látjátok, — a történelmet nemcsak olvasni és hallani, hanem szagolni és tapintani is kell, ha valami biztosat szeretnénk tudni. Eppur si muove, ez biztos. De az eltömegesedett és elöregedett emberiségnek ebben a korszakában nem lehet jósolni. Die Geschichte geschieht, írta Marx, és ebben az egyben igaza volt.

Örülök, hogy jó egészségben viszontláthattalak és sajnálom, hogy erre csak ritkán van alkalom.

A legjobb kívánságokkal
Márai Sándor

²⁰Márai Sándor: Napló
1984–1989. Toronto,
1997, Vörösváry, 173.

Ez a levél a Napló megdöbbenő utolsó sora után készült.²⁰

89. Jan. 15-

Várom a behívót, nem sűrgetem, de nem is halogatom. Itt az ideje.

(Várom a behívót, nem sűrgetem, de nem is halogatom. Itt az ideje.)

Ez a levél Márai utolsó írása.

Közzétette és jegyzetekkel ellátta: Szigeti Jenő

Bécs és Palics

Belső udvarok Jász Attilának
és Villányi Lászlónak

Bécs és Palics, Josefstadt és Szabadka!
De csattognak e fények, mint ha ólmot
repít gyerekkori rajzon a szél
szakálás ágyúból, vagy ha becsapja
az ablaktáblát, s kódorgód szabad ma,
eljutott ide, bárhogya is szabódott,
nem bánja, összeöleli —

És az eső csorog kirakat-arcán,
a többi képzelet, a vaskerítés
pergő sötétzöld rozsdája, mögötte
a tövises levelek tízezerszám,
pincevendéglőben a megterítés,
elhálad mellette, akár örökre
szétállhatnak már dolgok-végei.

Mily szakaszokat él? Az ellenállás
formáit egy szelíd hazai pocok
napszemüvegén grimaszolja már csak
visszaverődve? Terhére a járás,
egy másik élet volt az, s elfogyott?
Rabja múlandó verébnek s kutyának,
övéinek — egész világ helyett?

Ódon s új villamosok csingelése
neki már csak a Lánchíd-sínekanyar
nyekergéséből hallatszik, s a rütabb
itthoniságok megadják a dúltabb
dolgok ellenértékét? ez a béke
olyasmi lenne, amit ő akar,
ezt akarja, mert ezt lehet

valósnak hagynia a legegyszerűbben?
Benne csak izületi gyulladás már
az újdonság vágya? Csak zaklatás,
ami nem Hold utca, nem csaholás,
nem verebe, ki menetrendszerűen
tépi véresre karját? S a Dunánál
gyatrább Duna a Duna, ha netán

*Florindsdorf a városa, Rottenacker,
Ulm, Günzburg, Leipheim, Dillingen — halott
számára minden más-esélye? Passau? —,
és csak kvízen másoktól-fogadott
tétéken zajdul? s mind az idegen zaj
sérti? csupán hírek hablatya, az kell,
amitől irtózik egy-folyamán?*

*Költő-testvérek, lássátok, ilyesképp
olvasom, ha ti Bécsbe vagy Palicsra
meghívtok, s versetek a pályatest,
melyen a vonat álom-egyenest
odarepít, gyerekkori parittya,
de hogy már tétovázni — képtelenség!
Túl sok volt bármi? Vagy kevésnek*

*tartanám meg, egyszer visszafogottan,
ami áradna, bár keservesen
elégíthetném (nem, hogy ellene
volnék, és az sincs, hogy az — ellenem),
még sok ily verses kötet kellene,
próza kötet, hogy bújhassak zugomban,
s így bújhassam a rügy-bontó Egészset!*

* * *

Prózaisan sivár közlés: Villányi László: *Egy másik élet* és Jász Attila: *Az ellenállás formái* című köteteknek ihletésére íródott. Ne feledjük a borítók bűvöletét előidéző Karácsonyi Attila és Kurcsics László, illetve Kaposi Tamás és Sellyei Tamás Ottó nevét se említeni.

Időrétegek

Nemrég ért véget a háború. 1945 júliusában iskolánk, a nagykanizsai piarista gimnázium 74. számú Törekvés cserkészcsapata kéthetes nyári táborba indult. Az egyik Kanizsa környéki faluban, Gelsén üttünk föl a sátrakat. Húsz-huszonöten vettünk részt a táborozáson. Két tanár jött velünk. Ők is sátrakban laktak. Megnézem a Pesti Hírlap 1937-ben kiadott lexikonát: mit ír Gelséről? Kisközség, Zala vármegye, nagykanizsai járás, 1743 lakossal, vasútállomás, posta, távíró, telefon. Semmi helyi nevezetesség, híres rom vagy műemlék épület, ritka természeti kincs.

Még a táborba indulás előtt, az egyik óráközi szünetben az iskola udvarán hozzám lépett a csapat parancsnoka, dr. Szűcs Imre tanár úr. — Te leszel a tábor főszakácsa — mondta. Tizenöt éves voltam, akkor fejeztem be a nyolcosztályos gimnáziumban az ötödik osztályt.

A dolognak persze volt némi előzménye. Hozzánk április elsején, húsvét vasárnap reggel vonultak be az oroszok. (Elég rossz áprilisi tréfa volt, de akkor nem mertünk ezen nevetni.) Az előző héten, nagyhéten, csütörtökön vagy pénteken üzent értem Szűcs Imre tanár úr: menjek be a rendházba, szeretne valamire megkérni. Délelőtt bementem a városba. Az atyák, a rendház lakói arra készültek, hogy ha harcok lesznek, akkor le fognak költözni a pincébe. Abban az évben hideg volt a tavasz, március végén még fűteni kellett. Tanárom arra kért, hogy egy apró vaskályhát állítsak föl a rendház pincéjében. A kályha a helyére került, a hosszú kürtőt a pinceablakon át kivettem a szabadba. — Próbáljuk is ki — mondta a tanárom. Papírt, aprófát hozott, és begyújtottam a kályhába. A kályhának jó huzatja volt, a tűz vígan égett, a sűrű füst a szabadba áramlott. — A kályha működik, de a dolognak ezzel még nincs vége — mondta a tanárom. Kis időre eltűnt, majd egy serpenyővel, egy villával és két tojással tért vissza. — Készítsél rántottát — mutatott a forró, duruzsoló kályhára. Elcsodálkoztam. Láttam én otthon, hogyan süt anyám tojásrántottát. A tojást fölütötte, tartalmát egy tányérban fölverte, a serpenyőbe zsírt vagy olajat tett. De hol van itt tányér és főként zsír vagy olaj? Tanárom látta, hogy zavarban vagyok. — Fölütöd a tojást, tartalmát beleöntöd a serpenyőbe, és azonnal kavarni kezded, hogy le ne égjen. Így, zsír nélkül is lehet tojásrántottát készíteni...

Az akció sikerült, és ennek volt a következménye a nyári táborba szóló meghívás és a főszakácsi megbízás.

Egy uradalom udvarán táboroztunk. A fiúknak a két hétre nyersanyagokat kellett hozni. Volt, aki zsírt, volt, aki háborúból maradt katonai konzerveket, volt, aki szalonnát, kolbászt hozott.

Az egyik pajtában állt egy használaton kívüli, rossz cséplőgép, annak belsejét, titkos rekeszeit, polcait neveztem ki éléskamrának. A napi kenyeret boltban vásároltuk, a tejet, a túrót az uradalomtól kaptuk. Akkor tanultam meg, hogy a kenyeret és a zsírt legalább háromféleképpen lehet a tea mellé fölszolgálni: zsíroskenyér, zsírban megpirított kenyér, és előbb megpirított, majd megfokhagymázott és megzsírozott kenyér formájában.

A konyha egy földbe vájt, futóárokyszerű mélyedésben működött. A tűztér fölé két tűzhelylap (platni) került. Itt a lábosokban lehetett főzni. A vizet nagy rézüstben külön forraltuk. Reggeli után a tábor lakói kirándultak, különféle próbákon vettek részt, én aznapra beosztott segédeimmel megkezdtem a konyhai munkálatokat. Ebédre többnyire főzelék (krumplifőzelék, paprikáskrumpli, babfőzelék) és kifőtt tészta (lekváros, diós, mákos tészta) volt a menü. Ezek elkészítéséhez a recepteket még a táborozás előtt anyám egy vonalas füzetbe lediktálta. Úgy emlékezem, a táborozás végéig senki sem betegedett meg, senki sem került fertőzéssel kórházba, még gyomorrontásra sem panaszkodtak társaim.

A piarista tanárok értettek a neveléshez. A szerzetesrend hagyományos és hivatalos elnevezése így szólt: Magyarországi Kegyes Tanítótrend. A rend alapítója, Kalazanci Szent József kifejezetten azért hozta létre a szerzetesrendet, hogy tagjai a gyerekeket szervezett, iskolai keretek között tanítsák, neveljék. Ő maga Róma külvárosának utcagyerekeit gyűjtötte maga köré. Ma úgy látom, a piarista nevelés egyik alapelve, fő követelménye: az egyéni képesség és tehetség meglátása, gyomlálása és karózása a rájuk bízott gyerekekben. Tizenöt éves voltam, fogalmam se volt arról, hogy főzni tudok, és egyetlen tojásrántotta jól-rosszul sikerült elkészítése nyomán tanárom rám bízta egy egész cserkész tábor kéthetes étellemezésének gondját. (Ma öregen, hetvenévesen is, ha szükséges, el tudom látni magamat étellemmel, s nem szorulok vendéglőre vagy étteremre.) Tanárom látta meg bennem azt a hajlamot is, ami a tanári pályára vezetett, illetve azt a képességet, ami később tollat adott a kezembe, és az írást, a közvetítő szerepet, az irodalmi ismeretek átadását jelentette az életemben.

A kéthetes táborozás utolsó napjai egyikén Szűcs Imre tanár úr magához szólított: — A tábornak a Will-család adott helyet, tőlük kaptuk a tejet, a tejfölt, a túrót, a tüzelőt és még sok minden mást. Van egy tizenegy éves gyermekük. A nyár végén magánvizsgát kell tennie. Egy hét múlva gyere vissza hozzájuk, ők tudnak rólad. Egy hónapig náluk laksz, mindennel ellátnak, ennek fejében készítsd föl a kisfiút a vizsgára. Gondolom, szüleidnek sem teszünk rosszat, ha erre az időre nem kell rólad gondoskodniuk. Így lettem 1945 nyarán egy hónapig házitánító egy Zala megyei faluban, Gelsén egy birtokos családnál. A földosztás után, úgy emlékezem, száz hold földet hagytak meg nekik. Azt, hogy bérelték-e, vagy tulajdonosok voltak, nem tudom. A földszintes,

több szobás, oszlopos bejáratú kúriában férfiember nem lakott. Csak egy karcsú, szép, szőke, sápadt arcú asszony és a fia. Fiatalon megözvegyült vagy férjétől elhagyott, elvált asszony lehetett. Tanítványomnak testvérei nem voltak. A házhoz és a birtokhoz még szakácsnő, szobalány, napszámosok, mezőgazdasági munkások tartoztak, de velük ritkán, csak az esti órákban találkoztam. Én is külön szobát kaptam, széles kanapéval, faliszőnyeggel, néhez takarókkal. A szobában sötét és súlyos bútorok, bőrrrel bevont fotelok, többajtós szekrények álltak. Az üvegezett ajtajú könyvszekrényben régi, aranycirádás könyveket láttam. Nappal a lesötétített szobában fatáblás ablakok védtek a hőségtől, hajnalban a nyitott ablakon át friss, falusi levegő és különös hangok, tehénbögés, malacvisítás, kürtszó, ostordurrogás áradt a szobába. Egyszerű, vasutas apa fiaként addigi életemben ilyen környezetben soha nem jártam, ilyen emberekről csak könyvekben olvastam.

Reggeli után ketten kivonultunk a virágos kertbe, letelepedtünk a ruzsalyasban álló fehérre festett padra, és a zöld, kemény levelű bukszusok, a színes virágok, a virágkarókra húzott, csillogó üveggömbök szomszédságában a latin declinatiót, Magyarországi földrajzát és a nehéz számtanpéldákat gyúrtuk. Délben tanítványommal külön asztalnál megebédeltünk. Az otthoni háborús, üres lencsefőzelékek és kukoricaprószák után leginkább a tejfölös csirkepaprikás ízére emlékeztem. Délután szabad voltam: a falu utcáin poroszkáltam, a mezőt jártam. Egyik alkalommal az istállóból kivezethettem egy csikót, és a lovászfű szőrén lovagolni tanított a fenékfeltörésig.

A városi fiúnak nemcsak a környezet, a falu, az udvarház, a tágas horizont volt új, hanem az emberek is. Sehogy se találtam a helyemet a föl-fölbukkanó, szép, szőke édesanya és a nálam négy évvel fiatalabb tanítvány között. Nekem bátyám volt, nálam hét évvel idősebb. Napról napra nőtt bennem a szorongás. Tanárom nem mondta, vagy nem jegyeztem meg a keresztnévét, nem tudtam tanítványomat megszólítani. Ha az édesanyja szólt hozzá, úgy hallottam, azt mondja: — Ubi... — Mi lehet ez? — tűnődtem. Az Ubul becézése? Egy gyereknek csak nem adnak ilyen, viccekben szereplő nevet? Egy mássalhangzóval próbáltam kiegészíteni. Talán Pubinak szólítja az anyja? Ez még nagyobb marhaság. Egy tizenegy éves gyereket csak nem Pubiznak? Így aztán négy héten át vagy a lehető legkörmönfontabb módon kerültem a megszólítást, vagy ha már mindenképpen hozzá kellett fordulnom, én is azt mondtam: — Ubi...

Jó pár év, talán húsz is eltelt azóta, hogy házitanító voltam Gelsen. Talán a húszéves érettségi találkozóra készültem, amikor kezembe vettem hajdani iskolám nyomtatott évkönyveit. Hadd lássam, kik voltak osztálytársaim? Ezeket az évkönyveket a legszarúbb, háborús években is, akár összevontan, megjelentette a kanizsai gimnázium. Csodálatos kincsesbányák ezek az iskolai

évkönyvek. Ha valakiről meg akarom tudni, hogy tizennyolc éves koráig hol élt, mit csinált, mi történt vele, ezekhez a forrásokhoz kell fordulni. Kik tanították? Milyen iskolai tankönyvekből tanult? Milyen érdemjegyei voltak? Milyen iskolai egyesületben, énekkarban, önképzőkörben, színjátszó csoportban tevékenykedett? Nemcsak a majdani hírességek, hanem az egyszerű diákok adatai is itt vannak elrejtve. Ma újból kiadnak iskolai évkönyveket. De az a negyven év, amikor hiányoztak ezek az évkönyvek, kiradírozta az akkor élt diákok életéből az ifjúságukra vonatkozó, az első tizennyolc évükkel, életük formálódása miatt talán a legfontosabb szakasszal foglalkozó adatokat.

A hatvanas évek végén hívtak a húszéves érettségi találkozóra. Leemeltem a polcra, és belelapoztam a régi, nyomtatott iskolai évkönyveimbe. Az 1947-ben megjelent kötet az 1944/45-ös és az 1945/46-os tanév adatait részletezi. Forgatom az évkönyv lapjait, és hirtelen megáll a kezem. Az 1944/45-ös tanévről szóló beszámolóban ezt olvasom: 1945. augusztus 29-31. napján az I/a. osztályban Will Hubert sikeres pótlóvizsgálatot tett. Pótló- és nem pótvizsgát. Tehát nem bukást javított, hanem magánvizsgát tett, mert előtte, valószínű nem járt nyilvános gimnáziumba. De nem ez volt számomra az igazi meglepetés. Még az sem, hogy magaviseleti érdemjegye jeles, az átlagos tanulmányi eredménye pedig jó. Tehát nem volt haszontalan a vele való nyári foglalkozás. Az igazi ámulatot az keltette bennem, hogy végre megtudtam, mi volt tanítványom keresztnéve. Hubert. Ezt becézte anyja Hubinak. De ahogy 1945 nyarán képtelenség volt számomra, hogy valakit Pubinak hívnak, bevallom, ugyanúgy addigi életemben, tizenöt éves koromig azt se hallottam, hogy létezik a magyar nyelvben Hubert keresztnév. Végre feloldódott bennem a lelki görcs. Sőt az iskolai évkönyv arról is tájékoztatott, hogy Will Hubert a következő, 1945/46-os tanévben a gimnázium II. osztályának már rendes tanulója, általános tanulmányi eredménye jó, és a gimnázium internátusában lakik. Míg le nem érettségiztem, 1948-ig még két tanévben tudtam nevét követni. 1946/47-ben a hetvenkét tanulót magában foglaló harmadik osztályba jár, internista. A következő tanévben a nagy létszámú osztályt megosztották, ő a IV/a. osztályba kerül, s ekkor is az internátus lakója. Nem emlékezem, hogy ezekben az években barátkoztunk vagy akár találkoztunk volna. Négy évfolyam választott el tőle. A diákok mindig a fölöttük járókra emlékeznek, és nem azokra, akik utánuk jönnek. Ezekből az évekből nincsenek emlékeim hajdani magántanítványomról, egykori iskolatársamról, Will Hubertről. Egyébként is az iskolán belül az internátus külön világ volt, az internisták még egyetlen osztályon belül is külön kasztot alkottak, arisztokraták voltak. Érdeemes elolvasni az iskolai évkönyvben, hogy egy internátusi diáknak mennyit kellett havonta fizetnie, és milyen körülmények között zajlott az élet az internátusban. Intézetünk területe-

tén van a kétemeletes, modern konviktusunk is. Ebben van két nagy tanulószoba, öt hálóterem, ezekkel összeköttetésben folyóvízű mosdóhelyiségek, két társalgó és játékszoba (az egyik zongoraszoba), két szekrényszoba, két betegszoba, azonkívül szülői fogadó, fürdőszoba s minden emeleten — összesen öt — prefektuslakás. Tágas udvar és kertek egészítik ki. A növendékek felügyeletét piarista tanárok látják el, tanulmányaikban tőlük nyernek útbaigazítást. Minden este kikérdezik a tanulókat, ebben az intézeti eljárásokon kívül más tanárok is segítenek. A konviktusi díj havi 200,- Ft készpénzben. De a következő tanévre fenntartjuk még a természetbeni beszolgáltatások rendjét, melyről az érdekelt szülők a nyár folyamán kapnak részletes tájékoztatót... A növendékek száma hetven.

Ismét évek, sőt évtizedek teltek el. 1990 után az egyház és az állam viszonya rendeződött, a marxizmus megszűnt kötelező államvallás lenni, a szerzetesrendek ismét szabadon működhettek, a piaristák új iskolákat nyitottak, újjáalakult a Magyar Piarista Diákszövetség. Nagykanizsán a piaristák kezelésében a gimnáziumi konviktus hajdani épületében általános iskola indult, s megalakult a piarista öregdiákok helyi szervezete is. A szövetség budapesti központja Piarista Diák címmel rendszeresen megjelenő tájékoztató lapot ad ki. Nemrég itt olvastam a kanizsai tagozat működéséről. A beszámolóból arról értesültem, hogy az egyik alkalommal a csoport vendége volt Will Hubert piarista öregdiák, filmproducer, aki Kaliforniából érkezett haza, és az amerikai filmgyártásról tartott előadást Gelsétől a hollywoodi filmstúdiókig címmel.

Nagyot néztem. Will Hubert? Ő lehet az én hajdani tanítványom... Levelet írtam Takács Jánosnak, a kanizsai csoport elnökének, akit arra kértem, ha ismeri, írja meg Will Hubert címét. Az elnök úr arról tájékoztatót, hogy Will Hubert az esztendő nagyobbik részét Kaliforniában, kisebbik részét Magyarországon tölti, s megadta mind a két címét. Még nagyobb volt az ámulatom, amikor azt olvastam levelében: legjobb, ha a hazai címére írok, mert ebben az évben egész nyáron itthon lesz. Hazai címe pedig ez: P. O. Box 5. 8774 Gelse, Zala megye.

Ment hát a levél Gelsére, s pár hét múlva a válasz is megérkezett. Közben pedig volt alkalmam az idő fogalmáról tünődni. Többnyire azt gondoljuk, hogy az idő éppen olyan objektív valóság, mint a tér, vagy a súly- és az űrmérték. A tízes számrendszer bevezetése, a francia forradalom óta egy méterben száz centiméter van, egy kilogrammban száz dekagram. S ez így volt a múlt században is, és így van ma is. Így van Ausztriában és nálunk is. Az idő objektivitását pedig az jelenti, hogy egy évben (ha nem szökőév) 365 nap van, egy nap huszonnégy órából áll, és egy óra alatt hatvanszor jár körbe a percmutató. De valóban így van-e? Az élet minden szakaszában egyformán érzékeljük-e az időt? A

gyereknek csak jelen ideje van és elképzelése a jövőről. A felnőttkor akkor kezdődik, amikor az embernek már múltja, azaz emlékei is vannak. Az öregség pedig az életnek az a szakasza, amikor zömmel már csak emlékeiből és emlékeinek él az ember, a jelenben eltévedve, s a jövő, a holnap egyre kisebbre, semmivé zsugorodik a számára. Az idős ember arra, ami hetven-nyolcvan éve történt, kitűnően emlékszik, de elfelejti, hogy tegnap este hova tette le a szemüvegét. Einstein óta tudjuk, hogy az idő is relatív fogalom, és az idő rétegeit, síkjait életünk során másképpen és másképpen tapasztaljuk meg.

Nos, ötvenöt év elég nagy idő ahhoz az ember életében, hogy kellő érdeklődéssel és izgalommal várjam hajdani gelsei tanítványom levelét. Amikor találkoztunk, ő tizenegy, én tizenöt éves voltam. Ma ő hatvanöt körül jár, én betöltöttem a hetvenediket. Ennyi idő alatt mit él meg az ember? Merre kanyarog az útja? Hogyan emlékezik vissza gyerekkorára?

Az elegáns, cégjelzéses borítékon és levélpapíron aranszínű nyomással ezt olvasom:

Hubert G. Wells
864 W. Carlisle
Thousand Oaks, California
91361 U.S.A.
Animal Coordinators International
Film, TV, Promotions

A borítékra az előbb említett magyarországi címét kézzel írta rá.
A gépiratos levél keltezése: Aug. 16. 2000. Szövege pedig így szól:

Kedves Tibor!

Valószínű, hogy van hatodik érzék, mert az utóbbi hetekben többször gondoltam rád és a régen együtt töltött gelsei napokra, amikor olyan sok hozzáértéssel és szeretettel próbáltad a tudományt a fejembe csepegtetni.

Magyarországi látogatásaim alatt találkoztam neveddel és tevékenységeddel, de arra nem futotta az agytekevénységeimből, hogy meg is találjalak.

Személyesen is szeretnék veled találkozni, vagy itt szept. 25-én, vagy amikor én járok Pesten, ami átlag havonta kétszer történik meg. Pesten elérhető vagyok az unokahúgom telefonján: (...), sőt itt, remeteségemben is van egy telefonom, ami néha működik is: (...) Kérem a te pécsi számodat.

Az én dióhéjban curriculum vitae-m: Érettségi után, mint osztályidegennek szó sem lehetett a továbbtanulásról. 1954-ig segédmunkáskodtam, de akkor bekerültem Homoki Nagy István filmcsoportjába, és ott dolgoztam, mint segédoperatőr és solymász. 1957 januárjában, amikor már minden reménytelennek látszott, disszidáltam, és márciusban érkeztem Amerikába. Angolul csak azt tudtam, hogy Mamma mia, és így az első hat hónapban söprögettem és edényt mostam. Az első szakmabeli ál-

lásomat 57 telén kaptam egy New York-i magán állatfarmon, mint ápoló és etető. Itt 64-ben már voltak saját állataim, egy leopárd és egy vizsla, amiket kioktattam közös számra, és elkezdtem utazni. Floridában találkoztam egy rendezővel a Disney Stúdióból, akinek megtetszett a két természetes ellenség barátsága. Egy forgatókönyv készült róluk, és 1967 őszén átköltöztem Californiába. 69-ben kezdtem a vállalatomat Animal Actors of Hollywood néven, amit 1996-ban, amikor nyögdíjaztam magamat, eladtam a volt manageremnek. Azóta a nyarat itt töltöm májustól októberig, a telet meg Falikornyikában.

Még egy nagy ambícióm van hátra. Megvettem a filmjogokat Fekete István egyik művére, az Emberek között-re, amit itt szeretnék megfilmesíteni. A forgatókönyvet én írtam, és eddig még nem volt olyan ember, akinek nem tetszett, de könnyű Fekete után írni.

Ezelőtt három éve egy könyvem is megjelent a Tsavói emberevők és egyéb oroszlán történetek címmel. A kiállítás kiváló, de a forgalmazása nagyon lanya volt, és így többet magyarul nem szándékozom írni. Jelenleg dolgozom egy másik forgatókönyvön, az önéletrajzomon és egy másik könyvön, de mind angolul.

Amikor erre jársz, szeretnék vendégül látni a gelsei otthonomban.

A viszontlátásig ölel: Hubert

Volt min csodálkoznom. Az anyanyelv használatának épségén, sőt nyelvi fordulatainak, rejtett humorának megőrzésén félszázad múltán is az idegen környezetben. Azon is, miképpen alakul az itthon származása miatt megbélyegzett, majd Amerikába kitántorgott fiatalember sorsa. Hogyan kezdi a konyhai edénmosogatásnál, hogyan lesz ápoló és etető egy állatfarmon, hogyan születik ötlete két állat összebékítésére, s miképpen jut el az önálló filmvállalat megalapításáig? Milyen egy jellegzetes amerikai karrier? Aztán azon, hogy a föl-földobott kő miképpen hull vissza szülőföldjére, ver tanyát Gelsén, tölti a nyarakat Magyarországon, abban a faluban, ahonnét oktalanul elűzték? És a hazatérőnek milyen tapasztalatai vannak a magyar könyvkiadásról és könyvtérjesztésről? És milyen további tervei vannak, amelyeket még szeretne megvalósítani?

Nemzedékemnek két lehetőség jutott osztályrészül. Vagy itthon maradt, és vállalta a bizonytalan ideig tartó diktatúrával az együttélést, amit ha sikerült túlélnie, akkor örülhetett az 1990-es változásoknak. Vagy 1956-57-ben külföldre ment, disszidált, s ha ereje és szerencséje volt, külhonban egzisztenciát teremtett, majd egy ideje hazalátogat, netán itthon házat épít vagy házat vásárol, és sajátos, kétlaki életformát alakít ki magának.

Az utánunk következő nemzedék, gyermekeink számára ugyancsak két út nyílik. De teljesen különböző két út. Ők már fiatalon és legálisan utazhatnak külföldre, szereznek külföldi ösztöndíjakat, idegenben élő rokonokat látogatnak. Aztán döntenek.

Vagy hazajönnék, és az idegenben megszerzett tudást, tapasztalatot, ismereteket honi környezetük, munkahelyük javára fordítják, mint tették Európa útjait járó nagy utazóink Szepsi Csombor Mártontól Széchenyin keresztül Illyés Gyuláig. Vagy megkóstolva az idegen életforma ízeit, elcsábulnak a külhoni gazdagabb lehetőségektől, és a kezdetben talán még létező foglalkozások ellenére végleges az idegen országban maradnak, beolvadnak, s egy-kettőre fölszívja őket az új környezet.

Eddig tart a történetem. Személyesen még nem találkoztam Huberttel. Nem kerestem meg a könyvtárban a Tsavói ember-evőket. Nem tudom, mi lett a sorsa édesanyjának? Nem tudom, kapott-e kárpótlást a család? Nem tudom, áll-e még a régi kúria Gelsén? Abba költözött-e vissza barátom, vagy új házat épített? Egyedül él-e, vagy van családja? Meghízott-e, vagy sovány maradt? De mindez talán már nem is fontos.

Ambivalens érzések kavarnak bennem. Kísért a régi kép. Amennyire vágyom a találkozásra több, mint félszázad múltán, talán épp annyira szorongok is tőle. Az idő két rétege találkozott bennem. A jelenre ráfényképeződik a múlt, az ötvenöt éves emlék. Szorongok, mint az a kisdíák, aki nem tudta, hogyan szólítsa meg tanítványát a gelsei kúriában.

Az ötvenes évek Németh László világában

Németh Vásárhelyről való távozását szinte a véletlen kényszerítette ki. Még 1948 októberének végén kérte Illyés Gyula feleségét, hogy járjon közben Ortutay Gyula miniszternél Judit lányuk osztályugrásának ügyében. Előzőleg a minisztérium elutasította a kérés teljesítését, sőt, mivel a beadott kérvényből az is kiderült, hogy Judit Vásárhelyen bejárt a VIII. osztály óráira, kilátásba helyezték, hogy a főigazgató és az igazgató ellen fegyelmet indítanak. Németh úgy vélte megelőzhetőnek, ahogyan ő mondta a bajt, hogy eltűnik a tantestületből. Ezt követően tette meg a távozásához szükséges lépéseket. Az idő mozgását, sőt még rezdüléseit is pontosan érzékelő Németh, aki számos alkalommal belelépett a nagypolitika történéseibe, önmagát pedig nem egy alkalommal a nemzet képviselőjének tartotta, (szárszói előadásának is voltak ilyen jellegű mozzanatai), nem a kor utólag lényegesnek ítélt történéseiből vonta le helyesnek bizonyuló következtetéseit, hanem a mindennapi élet egyébként aprónak tűnő megnyilvánulásából. Azt mondhatjuk, hogy életét annyira kitöltötte, teljessé tette a napi munkájával, hogy a világ történéseit is ennek a kisebb világnak a változásain keresztül érzékelte. S ha megnézzük a *Naplóit*, leveleit, vagy akár a műveit, a szokásostól eltérő sorrendet itt az indokolhatja, hogy az aktualitások előbb kerülhetnek bele a *Naplókba* vagy a levelekbe, mint a művekbe, és akkor is azt látjuk, hogy a politika napi történéseire alig-alig utalt, legyenek azok bármilyen fontosak is.

A világ változásait saját világának változásain keresztül érzékelte, s az így megjelenő érzetei nem csapták be. Azt, hogy a kommunista diktatúra idején nem taníthat, példának okáért pontosan érzékelte, s ha más nem, akkor az pontosan bizonyította számára, hogy Vásárhelyről való távozása után sehol nem talált otthonra, az alkotó munkára pedig a megváltozott világban nem nyílt lehetősége. Az 1949-es esztendő történéseit szemlélve látjuk, hogy bármerre is fordult, bárhova is ment, sehol nem talált otthonra, vagy ha mégis otthonra talált volna, nyugtalansága, belső feszültségei nem engedték, hogy egy-két hétnél hosszabb ideig bárhol is megpihenjen, vagy éppen a munkához szükséges feltételeket a maga számára kialakítsa. 1949-ben legalább tizenötször változtatott lakóhelyet, s majdnem mindig a végleges letelepedés lehetőségét fontolgatta, vagy éppenséggel kereste azt a helyet, ahol letelepedhetett volna. Vásárhelyre egészen 1954-ig visszajárt. Az utolsó hosszabb időszakot 1954 őszén töltötte a városban, az

ottani nyugodt körülmények ideális feltételeket biztosítottak számára a hipertónia jelenségeinek megfigyeléséhez.

Miközben Budapest, Debrecen és Hódmezővásárhely között élt, mert egyik helyen sem talált állandó otthonra. Állandóan az a kérdés foglalkoztatta, hogy hol is telepedhetne le véglegesen. Felmerült ismét Sárospatak neve, aztán Szentendrée, közben Szentese, itt lakott vásárhelyi tanártársa, Mátyás Sándor, az *Égető Eszter* Bozsója. Az időben előre haladva egyre inkább a Pesthez közeli települések merültek fel gondolkodásában, Szentendre mellett Zebegény, ahol felesége bérelt számára alkotóhelyet. A tulajdonos azonban a visszaköltözés mellett döntött, így az itteni „munkahelyéről” le kellett mondania. Dolgozott Adyiligeten is, a visegrádi alkotóházban, Szentendrén, Farkas Ferenc zeneszerző kis kerti házában, Galyatetőn, aztán Magda lánya Sajkódon felépített kicsi házában, Szigligeten, az alkotóházban. Életútjának dokumentumait szemlélve szüntelenül az az érzésünk támad, mintha menekült volna valami elől. Menekült, de nem egyszerűen a családjá, a család számára áttekinthetetlen élete elől, lányai közül egyébként is szinte mindig mellette volt valaki, ő pedig rendszeresen visszatért a fővárosba, anyjára és legkisebb lányára vigyáznia kellett, felesége állásban volt... És nem is azért, hogy az életritmusához, hol volt ekkor már az egyébként természetesnek tekinthető életritmus, vagy inkább a munkájához szükséges teret megtalálja, noha ezért is. A munkát vitte magával mindig, Vásárhelyen Sipka Sándorral és Sipka Sándor feleségével, valamint Lidia Pavlovna ukrán tanárnővel valóságos fordítókört alakított ki. A fordítás, a fordításhoz kapcsolódó gépelés, aztán a gépelés ellenőrzése visszatérő témája leveleinek. Még ma is érezzük: valójában mégiscsak elmenekült volna az egész fordítás elől. De a munka elől nem menekülhetett, még ha szívesen meg is tette volna. A munka már hozzánőtt az életéhez, nem tudott nem dolgozni, még akkor sem, ha eredeti munka megjelentetése szóba sem jöhetett. Ezt is pontosan érezte, pedig nem is mondta neki senki.

Ha írás nélkül nem is lehetett meg, a napi fordítói penzumok nélkül még meg lett volna, ám ekkor mintha mégis inkább a kor elől menekült volna. Mintha azt hitte volna, hogy a folyamatos vándorlással ki tud lépni az időből, abból a korból, amelyik a kényszerű szellemi tevékenységeket és a kényszerű vándorlásokat róttá rá... Az elszürkülő, s Németh számára egyre inkább a fordítói robottal sújtott időben ritkábbak lettek a baráti találkozások. Mintha maga is tudta volna, hogy ezt az időszakot át kell élnie, más lehetősége ezzel kapcsolatban nincs Egyetlen hosszabb baráti együttlétről tudunk: Pilinszky János, az akkor még fiatal költő Németh meghívására egy hónapot töltött el Vásárhelyen, 1950 nyarán. Még májusban írta neki Németh: „Ha fürödni szoktál, hozz fürdőruhát; nagyon jó a strand; tán én is lejárok egyszer-másszor. Ha biciklizni szeretsz, kérd el a gyerekek biciklijét, ők

úgysem használják. Könyvet nem kell hoznod, a munkádon kívül. Kristónak vannak szép képzőművészeti munkái, s a városi könyvtárból is kivehetsz valamit. Vonat este ötkor indul a Nyugatiból, gyors. Ha olcsóbban akarsz utazni, Szolnokon át jön egy dél körül, ötkor már Szentesen van, ott másfél órád van a várost nézegetni, s fél nyolcra itt vagy.” Németh nagyon közelállónak érezte magához a fiatal Pilinszkyt: „Jánost nemcsak alkatilag éreztem rokonnak, beszélgetéseinkben a gondolatok is összecsiszolt fogaskerekeként illeszkedtek egymásba; míg kortársaimmal néhány mondatnyi próbálkozás után rendszeren csüggedten adtam fel a megértés reményét, ővele egy-két együttlétünk alatt, itthon vagy utakat róva — a késő éjszakába beszélünk magunkat.” A meghívással az volt a szándéka, hogy a vásárhelyi melegséggel a fiatal barátja lelkét befagyasztó jégpáncélt is oldja. Ez a törekvése azonban nem valósult meg. A fiatal költő idegenkedett a vásárhelyi világtól, noha Németh szerint emlékezetes egy hónapot töltött Vásárhelyen. „Délután áthozta a kis dohánydobozát, odaültünk a veranda alá, a kertre néző padra (néha Kristóné is odaszegődött), s egy vacsorányi megszakítással késő éjjelig beszélgettünk. János nagyon szeretett trécselni: egy kicsit még pletykálni is (tőle tudtam meg, ki hogy vélekedik rólam), de ha a művekről kellett véleményt mondani, vagy épp a köztünk levő fő eltérésre, s tán épp ezért összekötő témára, a vallásos érzés természetére tért a szó, a könnyed szellemeskedéstől sem ment társalgásban óvatosabb és felelősebb csomósodások támadtak.”

„Ha egy vallásos ember lelkét egyszer belülről kellene megírni, ezek a beszélgetések lennének a kiindulópontjaim” — írta erről a látogatásról. Egymás iránt táplált baráti érzelmeiket később is megőrizték...

Bármennyire pontosan érzékelte Németh az idő változását, némi elcsúszást mégiscsak megfigyelhetünk. Az *Égető Eszter* írását nem fejezte be 1948 decemberéig. Csak 1949. április 4-én írhatta Illés Endrének: „Ma délután írtam le a regény utolsó betűjét.” Lehet, hogy a frissen befejezett munka adta meg a könnyedséget, ezt ma már nem lehet eldönteni, de tény, hogy levelének hangja frissebb az átlagosnál. s mintha a külső körülményekkel is kevésbé törődött volna, mint máskor. „Holnaptól már csak gépelek. A tavaszi kiadást — Ella írja —, már lekéstük. De olyan fontos a kiadás?” — kérdezte, szinte magától. Ekkor még csak érezhette, de a levél írásakor talán ezt az érzését is félretette, hogy az elkövetkező években állandó küzdelemben lesz majd része, főképpen a művei kiadásaiért, s azok miatt... A regény gépelése közben levelet írt, ekkor éppen Debrecenből *Égető Eszter* modelljének, Kristó Nagy Istvánnénak. A levélben arról írt, hogy eddigi modelljei — szólt erről máskor is — inkább haragudtak azért, hogy megírta őket, ezért örül annak, hogy Kristóné elfogadta azt, ahogyan őt ábrázolta. „Én természetesen, igen kevésbé ismertem Katóka életét

— néhány gyenge elmesélt adatot kellett a képzeletemmel kiegészíteni — írta. — Ami adva volt: a jellem. Ez az egy, amit, azt hiszem eléggé ismerek. Annál inkább, mert rokonnak éreztem mindig az én jobbik felemmel is. Ennekem persze van egy másik, indulatosabb, fecsegőbb, kíméletlenebb s tán tehetségesebb felem is: a regény utolsó részében épp ezt a kettőt állítottam szembe.” Ezt követően már mintegy visszatekintett a vásárhelyi évekre: „Az élet főként azért nehéz egy csomó rossz tapasztalat után, mert az embert minden új csalódás az alapvető nagy csalódásra, az emberi természetre emlékezteti. Az a három viszonylag boldog év, amit Vásárhelyen a Kristó-házban töltöttem, akármilyen keveset érintkeztünk is, azon kívül, hogy tanítottam, főként azért volt olyan nyugodt, mert egy harmonikus, a sorscsapásokat tisztán viselő lélek védelmében élhettem.”

Az 1949-es év elején, sőt még nyarán is számos terv foglalkoztatta. Még mindig nem tett le a *Drága jó nyolcadik* megírásáról, nyáron Sárospatakon *Mélységek* címmel történelmi regényt tervezett a Horia-Closca lázadásról, talán ekkor foglalkoztatta a legerősebben a Jézusról írandó regény terve, s nem is indokolatlanul: a világgal való visszafogott összhang megteremtése (*Iszony*) után Égető Eszter alakjában a társadalom életében is szerepet vállaló, maga körül harmonikus világot teremtő szentet írta meg, ezt követve írhatott volna a vallásban megteremtett szentről, arról a szent emberről, akit a vallásos hagyományból az újkori vagy éppen a legújabb kori világba át lehet menekíteni. A körülötte zajló társadalmi változások azonban már nem tették lehetővé ennek a regénynek a megírását Némethnél a személyes érintettség alapvetően meghatározta az általa megteremtett világot... Az ötvenes évek rideggé változó világa azonban nem egyszerűen azzal lépett be az életébe, hogy ezt a regényt nem engedte megírni. Nem parancsszóval tiltotta meg, hanem a létével tette lehetetlenné, azzal, hogy szinte az egész általa megteremtett világot elpusztította, s így az alkat építkezését, az emberiszony legyőzésére irányuló szándék felépítését újra kellett kezdenie. Ennek következtében Németh pályájának egésze, s a pálya íve is megváltozott. Németh sokszor akarta lezárni, teljessé tenni, betetőzni saját művét, úgy lezárni, hogy a lezárás a világában rejlő lehetőségeket kiteljesítse — mindehhez feltehetően ekkor az *Iszony* és az *Égető Eszter* megírása után állt a legközelebb. Nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy későbbi, 1957-ben kezdődő korszakában, egészen más körülmények között ismét annak a felépítésére törekedett, amit Vásárhelyen, főképpen az *Iszony* és az *Égető Eszter* világában megteremtett. A „vallásos” nevelésről című tanulmány és az *Irgalom* tulajdonképpen a vallásos ösztönök helyét, szerepét, s a társadalom életébe is beavatkozó szent ember lehetőségeit vizsgálta. Mindez azonban mégsem jelenti azt, hogy vissza tudott volna tér-

ni oda, ahonnet eltérítették, az *Iszony*, az *Égető Eszter* és a *Jézus-regény* hármasa nem jöhetett létre...

Németh még Sárospatakról Vásárhelyre visszatérve is azt írta Illyésnek, hogy új terve van: „Pedagógiai tervembe süppedtem be, mint 44-ben. Kitűnő matematikai könyvekhez jutottam — s egy összefoglaló tanulmányt tervezetek négyéves tanár korom álmaimról.” Korábban számos levelet írt Illyésnek Vásárhelyről, írási-gondolkodói terveiről leginkább neki számolt be, lehet, hogy éppen ezért érezte szükségét annak, hogy új tervét papírra vesse. Ez a terve sem valósult meg, egyre közelebb került az írási kényszerselekvéshez, a fordításhoz. Novemberben a korábban még számos írási tervet ápolgató Németh László már lehangoltan írta Gulyásnének: „társadalmi szempontból én már nem is vagyok író, hiszen se írói munkám, s írói jövedelmem, se folyamatban lévő munkáim nincsenek”. Aztán régi számvető tanulmányainak, esszéinek hangját felidézve így írt: „Én bele is nyugodnék ebbe; de annyira még mindig vagyok író, így is, hogy az írói becsületem legyen az ára annak, hogy ne lehessen író többet. S ez a követelés az — aminek rám nézve drámaian kell végződnie. Most érzem csak igazán, milyen jelentéktelen az, amit csináltam. De egyet el kell ismernem magamnak: a tollam és a lelkiismeretem együtt mozogtak...” Még 1949 végén Grosszman *Sztvepan Kolcsugin* című regényének, aztán pedig Tolsztoj *Anna Kareninájának* fordításával bízta meg a Franklin Kiadó. Volt olyan pillanat, amikor úgy érezte, hogy valóban „átképezheti” magát műfordítóvá. „Nagyon örülök neki — mármint a műfordításnak, írta 1950 legelején Illyés Gyulának —, nemcsak annak, hogy az anyagi rémlátásoktól megszabadultam; az még nagyobb öröm, hogy van megint mesterségem. Egész más az ember közérzete, ha olyan munkát végezhet, amelyet valamilyen okból a társadalom is helyesel, méltányol és megfizet. Én éppen mostanában jöttem rá, hogy nem nagy dolog az, amit mostanáig csináltam, s szívesen fordítok hátat az írói pályának. A fordításnak, pláne a prózafordításnak, nézetem szerint nem sok köze van a művészethez, ipar ez, melyet becsületesen, lege artis megtanulni és gyakorolni, nagyon megfelel a mostani hangulatomnak. Madách nem ismerte jól az embereket. Michelangelo boldogan farag asztallábat.” Az *ember tragédiájában* azonban Michelangelo nem faragta boldogan az asztallábakat, s később Németh is gyakran panaszkodott a fordítások miatt. Magát a fordítást Csilla lányának egy levélben így írta le: „Az író megfogalmazta oroszul, nekem el kell olvasni, megérteni, s újra megfogalmazni magyarul. Mit gondolsz, nehéz ez? Nem is olyan nehéz, mint amilyen fárasztó. Öt órát ülök egyfolytában a gép mellett, s majd beszakad a hátam.” Az időben előre haladva lefordította az *Anna Kareninát*, már az Új Magyar Könyvkiadónál jelent meg. Ennek a fordításának tucatnyinál több kiadása látott napvilágot. Jírásektől a *Kutyafejűeket*, Zakrutykintól Az *úszó falut*,

aztán, immáron válogatva a számos fordítás közül Goncsarovtól az *Oblovov* című regényt, Alekszej Tolsztojtól a terjedelmes *Első Pétert*, Tolsztoj számos elbeszélését, pár drámáját, életrajzi trilógiáját. Shakespeare *V. Henrik* című drámáját, aztán a *VI. Henriket*, s a felsoroltaknál rosszabb munkákat is. Nyilvánvaló, hogy az *Anna Karenina* közel állt hozzá, s hogy Tolsztoj munkáit a fordításokon keresztül a korábbiaknál alaposabban megismerte, de hát minden lefordított munka alapos megismerésére nem volt szüksége. A fordítás sem egyszerűen csak mesterség volt, emiatt is érték támadások, ráadásul ezen a területen is tervehalmozóként viselkedett. Az *Anna Karenina* fordítását például egy éves határidővel vállalta el, közben pedig más megbízatásai is voltak. Így nem csoda, hogy a fordításba is belefáradt.

Az *Anna Karenina* „áttörése” újabb fordítói munkákat hozott Némethnek, és még rászakadt a fordítás átdolgozásának gondja is. Az *Anna Karenina* megjelenése után pedig még elismerés is érte: a fordítás megtetszett, legalábbis így gondolta. Révai Józsefnek, s József Attila-díjban részesítették. (Már ez jól mutatja, hogy a hatalmon lévők semmit sem törődtek a társadalom életének folyamatosságával, s olyanokat tüntettek ki a József Attiláról elnevezett díjjal, akik a kortársai voltak, ahogyan azok is, akik a díjat osztották, s éppenséggel vitáztak is vele. Persze, a József Attila-díjban szereplő József Attilának semmi köze nem volt a költő József Attilához.) Németh elfogadta a díjat, mást nem is nagyon tehetett, közben nyilván eszébe juthatott, hogy jó másfél évtizeddel előbb — de ha a Sárszón elmondott beszédére gondolunk, akkor akár egy évtizeddel ezelőtt is —, éles ideológiai harcban állt azokkal, akiktől most a díjat kapta, a magyar népet éppen a Moszkvából hazatérő kommunistáktól féltette, s attól, hogy itthon is az ottani világot honosítsák meg, ahogyan azt meg is tették. A díjjal járó pénzt nem használta fel, azt részletekben elküldte barátainak, ismerőseinek — ez később is megismétlődik majd a mostanihoz hasonló helyzetekben. 1952. április 3-án írta Gulyásnének: „Keresetlen pénzhez jutottam — nagyon megbecsülne, ha egy kis töredékét — néhány napi könnyebbségül elfogadhatná”. Ugyanezen a napon Kodolányi Jánosnak is hasonló értelemben írt levelet: „... nagyon megtisztelnél, ha a mai postán feladott csekély összeget — értékes munkádhoz egypár napi gondtalanságot — elfogadhatnád.”

A számára idegen közegekből érkező valamiféle, s igaz, hogy csak a műfordítónak szóló elismerés az eredeti munka gondolatát is felvetette, a gondolat ráadásul Révai Józseftől eredt. Révai a neki megküldött *Sztyepan Kolcsugin*-fordítás után megkérdezte Némethet, nem lenne-e kedve eredeti munka írásához, ezt követően pedig a Nemzeti Színház munkatársai közül Benedek András és Gellért Endre kereste meg, hogy egy megírandó drámáról tárgyaljanak. 1952. április 27-én Németh már a következőket írta Bene-

dek Andrásnak: „A horgodba — fordításaim veszedelmére — belekaptam; Galilei-könyvek közt ülök, s a darab terve is kezd kibontakozni. Nem is egy terv; kettő: egy szélesebb és egy kamardarab-szerű. Lehet, hogy mind a kettőt megírom, és majd választhattok közülük.” Ekkor még csak nem is gondolta, hogy a dráma tervének megfogásával, ha azokat egészen 1956-ig kiterjesztjük, a szűken vett ötvenes évek egészét kitöltő történet kezdődik el, hiszen a sokszor átdolgozott s rengeteg vitát kiváltó *Galilei* bemutatójára 1956. október 20-án kerül majd sor. Azt pedig végképpen nem gondolhatta, hogy olyan történet veszi a kezdetét, amelyik önmagában is szimbolizálja az ötvenes éveket. Már csak azért sem gondolhatta ezt, mert a világ szorítását érezve maga sem akart középpontba kerülni, sőt, valójában még kapcsolatba sem a formálódó új világgal... Az olvadás időszakában írt más drámát, történelmiket, így az *Árulót*, a *II. Józsefet*, a *Petőfi Mezőberénybent*, s úgymond társadalmi drámát, a *Szörnyeteket*. Valamennyi vitát váltott ki, de egyik sem akkorát, mint a *Galilei*. A történelmi drámákat azért fogadta „ideológiai értetlenség”, mert új nézőpontból mutatták be a nemzeti történelem egy-egy mozzanatát: az *Áruló* azt, hogy miképpen lehet a nem vádjával együtt élni; a *II. József* — egyáltalán nem mentesen Németh személyes kérdéséről azt vizsgálta, hogy a megteremtett mű és a pusztulás tudata mily módon viszonyulhat egymáshoz, a *Petőfi Mezőberényben* pedig azt, hogy az elvárások miképpen hajszolhatják a halálba a nemzet legkülönb fiait is. A *Szörnyeteg* a családon belül, Ella részéről azért váltott ki felháborodást, mert a *Villámfény*nél és a *Papucshős* világához visszatérve felelevenítette a lélekházasság gondolatát. Ennek a darabnak a szövegét 1954-ben Ella Adyligeten, idillként megélt napok közepette kezdte gépelni, s bár korábban már olvasta a szöveget, ahogyan Németh mondta, az átesett már a családi cenzúrán, másolás közben jobban érezte a darab családi vonatkozásait. A kirobbanó vitában Németh felajánlotta, hogy ismét Vásárhelyre utazik...

Bármelyik darabot nézzük is, az általuk kiváltott viharok időlegesek voltak, a *Galilei* azonban nem: súlyát, jelentőségét, ha akarjuk, akkor még jelképes voltát tekintve is — túllépett rajtuk. Ahogyan Radnóti Sándor találóan írta: „A Galilei-pör, a korszaknak, az 50-es éveknek egyik szimbólumává vált, olyannyira, hogy amikor például az úgynevezett Lukács-vita önkritikájáról esik szó, Lukács gesztusáról, akkor tisztelő és résztvevő személyek — a *Tisztító vihar* írói — ugyancsak a *Galileit* emlegetik.” Sőt, ennél is tovább mehetünk, szintén Radnóti Sándor írta, hogy az 1957/58-as évadban a darab több mint száz előadást ért meg. Úgy látszik, a történelemben mégiscsak érvényesült valamiféle folytonosság: a világ összedőlt, forradalmat tapostak el, embereket tartóztattak le és végeztek ki, de a színházak repertoárja változatlan maradt. A Németh-dráma közönsége azonos volt 1956 magyar értelmiségével.

(Erről Rényi Péter is írt akkor, amikor Németh és Brecht *Galileijét* „hasonlította” össze.)

Nyilvánvaló, noha később ezt cáfolta, hogy a darab hősét Németh választotta, nem is lehetett ez másképpen, a személyes érintettség által megteremtett hitelesség nélkül egyetlen sort sem vett papírra. Ráadásul Galilei alakja számára akkor már éppen úgy emblemikus jelentőséggel bírt, mint a háborús időszakban Berzsenyié vagy éppen Széchenyié. Annak az újkori civilizációnak, amelyet már vásárhelyi tanárként is nagy előszeretettel kutatótt, Galilei középponti jelentőségű szereplője volt. S Németh Galilei történetébe nyilván belelátta azt is, ami önmagával történt, azt, hogy a hatalom háttérbe állította, nem engedte gondolatait érvényesülni. Amikor a *Galileit* bemutató színházi együttesnek leírta-elmondta a dráma történetét, azt mondta, hogy a Benedek Andrással folytatott beszélgetés során ő maga ejtette ki Galilei nevét, s Benedek csapott le rá. A történetben, s erre Németh már az első, általam is idézett levelében beszélt, két drámai lehetőséget látott. Az egyik Galilei élettörténetéhez kapcsolódott, ahhoz, hogy a „híres Bellarmin bíboros Galileit maga elé idézi, s eltiltja a Szentírással ellenkező kopernikusi tan hirdetésétől. Galilei azonban nem tud beletörődni az igazság elfojtásába. Könyvet ír, amelyben látszólag meghátrál a tilalom előtt, valójában azonban nagy nyomatékkaal adja elő érveit. Így kerül az Inkvizíció elé, amely megalázza, visszavonhatja vele tanait. A megtört tudós Firenze közelében egy villában, vakon és elhagyottan, a szent Törvényszék rabjaként fejezi be életét.”

A másik dráma lehetőségét Németh számára Galilei életének utolsó tíz éve jelentette, az itteni hősie helyállás. Németh 1953 első hónapjaiban írta meg a drámát, legalábbis annak első változatát, 1953. március 8-án írta Benedek Andrásnak: „itt küldöm a *Galilei* első — s csak neked szóló — példányát”. Nyárra kidolgozta a darab egészét, s ekkor úgy döntött, hogy a drámát elküldi Révai Józsefnek, döntse el ő, előadható-e vagy sem... Ebben a változatban az élettörténet egészében megmutatkozó drámai lehetőséget bontotta ki, azt, hogy az igazi hőstett a gyalázat elviselése, s a további munka volt... A drámai maggal elégedetlen volt. Ezért írhatta a közös munka részeként Benedek Andrásnak, hogy a negyedik felvonást átírta, de ekkor csak egy mondatnyi betoldás kerülhetett a szövegbe. Végül júniusban juttatta el Benedekhez a véglegesnek szánt szöveget. Király István, a *Csillag* szerkesztője júliusban még azt jelezte neki, hogy terjedelmi okok miatt csak szeptemberben tudják közölni a drámát. Közben Király arról is írt, hogy a darabban tulajdonképpen két dráma van. Az egyik a hatalom szorításában vergődő öregember drámája, a másik pedig a „hatni és dolgozni vágyó igazság harca a haladásellenes hatalom nyomása ellen”. Királyhoz a drámának ez a vonulata állt közelebb, azért, mert ez „így történelmileg konkrét”. Ebben az értel-

mezésben már az is benne rejtőzhetett, hogy Németh az Inkvizícióban saját korának hatalmi berendezkedését mutatta be, ahogyan Király István erről akkor beszélt, amikor Ella felkereste. Király közölte vele, hogy eláll a darab közlésétől, de a darabot nem adja vissza, s feltette az egyszerűsítő kérdéseket: „Vajon nem saját magát írta meg a darabban Németh László? Nem ő-e tulajdonképpen Galilei, az államvédelmi hatóság pedig az inkvizíció?” Németh erre válaszként — az egyetlen logikus válaszként — e levélben elhárította a személyesség vádját: „Egyre kérlek: képzeld el, hogy múlt századi irodalmunk egyik művét: a *Toldi szerelmét*, a *Bánk bánt*, vagy akár a *Csongor és Tündét*, a *János vitézt* nem ismernék, s én benyújtanám nézz a szívedbe —, egy-két hét alatt nem jönne-e, vagy nem hoznának arra a meggyőződésre, hogy ezeket is magamról írtam, s tele vannak aktuális célzásokkal, annak ellenére, hogy éppúgy, mint a *Galilei*, témájuk semmiféle vonatkozásban nincs az életemmel: hisz az igazságot erőszakkal nem tagadtatták meg velem, s épp ellenkezőleg, mint Galilei, nem is tagadnám meg soha. (...) A *Galilei* volt az első mű, amelynek a témáját kívülről kaptam, a dramaturggal folytatott beszélgetésben pattant ki: húsz-harminc év távlatából mindenki tisztán fogja látni, hogy az újkori szellem szülési fájdalmait írtam meg benne, amelynek egyik kései képviselője vagyok...” A történet azonban ezzel még nem ért véget. A Nemzeti Színház ebben a változatában a párt véleményét képviselve nem volt hajlandó bemutatni a drámát, mondván, hogy Galilei magatartása megalkuvásra tanít. Németh hiába hivatkozott egy másik kor másik erkölcsére, darab átigazítását, átírását kérték tőle. Hosszas vívódás után eleget tett a kérésnek. Illés Endre 1953. november 1-jén még azt írta neki, hogy úgy írta meg *Galileit*, hogy az több lett történelmi önmagánál, november 9-én pedig azt, hogy a negyedik felvonás átírásával, nagyon kis változtatással elkerült egy veszélyt, de azért tegye el az eredeti negyedik felvonást, mert az „mégis több, igazabb, szebb”.

A negyedik felvonás megváltoztatásával Németh a darab egészét megváltoztatta. Az első változatban a kompromisszumot akarta dicsérni. Galileit itt az a hit élte, s azt látta visszaigazolva tanítványában, Torricelliben is, hogy a tudomány továbbéltetéséhez szükség van rá. A második változatban viszont megérezte, hogy a kompromisszum elfogadásával az üdvösségét is elveszítette... A második változat, inkább szól Némethről, mint az első, hiszen az üdvösség, üdvözülés elvesztését írta meg benne, a saját üdvösségének elvesztését is azzal, hogy ezt az új változatot papírra vetette. Magában a történetben azonban így egy másik dráma is rejtett. Ezt a drámát Radnóti Sándor bontotta ki a *Galilei* történetéről írott esszéjében, még pedig annak a drámája, hogy „valaki a visszavonásnak, a reservatio mentalisszal élő hamis tanúbizony-ságnak a személyes becsületnél nagyobb igazságát akarja elmon-

dani, s arra kényszerítik, hogy hamis tanúbizonyságot téve, reservatio mentalisszal élve visszavonja mindezt. Valaki a kompromisszumot akarja dicsérni, megköttetik vele azt a kompromisszumot. hogy elítélje.” Radnóti Sándor azonban arról is beszélt, hogy a két végkifejlet egyike sem idegen Németh világától. Mindkettő mélyen benne gyökerezett abban, ahogyan a létezés kérdéseit a maga világában megfogalmazta, mégpedig az általunk is megfigyelt alkati dialektika alapján. Az antinómia, avagy a magunk szóhasználata szerint az alkati dialektika egyik oldala, ahogyan Radnóti mondja. a tékozló reményt, a másik az igazam volt magányát és pátoszát képviselte. Így jött létre az a kérdés, hogy a „tanító igazságaért életével is felel (mint Szókratész), vagy az igazság önállósulva leválik tanítója életéről”. Németh nem csupán a Galilei sorsában benne rejlő kérdéseket, hanem az idő által neki szegezett kérdéseket is másképpen válaszolta meg az idő különböző pillanataiban. Az új negyedik felvonás írásakor nemcsak azt mutatta be. hogy a kompromisszum elfogadásával Galilei az üdvösségét is elveszítette, hanem a saját üdvösségének elveszejtőiről is beszélt. Ez a fajta rámutatás egyáltalán nem volt idegen tőle, inkább azt mondhatjuk, hogy önnön mártíromság-tudatának egyik kísérőjelensége volt, a pillanatból kilépve azonban a történeteknek ez az értelmezése nem „működhetett”, ahogyan a szárszói beszédben elmondottak sem hangozhattak volna el a fenyegetettség tudata nélkül. Későbbi értelmezései már a megváltozott légkörből fakadtak s az alkat dialektikájának a „visszabillenését” mutatják. Ezért foglalhatta össze a dráma történetét már 1958-ban egy Fodor Ilonának küldött levelében a következőképpen: „Nyilván olvasta, hogy az előadott s megjelent darab nem az eredeti; az első változatban a negyedik felvonásnak más vége volt: a megtört, tettét szégyellő Galilei épp a Torricelli kimondatlan vádjával farkasszemet nézve érti meg, hogy akármit mond ifjúság és utókor, ostobaság lett volna meg nem esküdnie. Ez a történeti igazság is — Galilei rajta elkövetett gyalázatnak, erőszakételnek tekintette az esküt, s csak a 19. század csinált belőle erkölcsi problémát. De ez az általános igazság is: vadállatokkal szemben nem lehet a becsületünket elveszteni: ha valaki kannibálok közül csak úgy szabadulhat meg, hogy valami hókuszpókuszokhoz jó képet vád — az még nem megalkuvás! Főleg ha a föld ügyis forog — s az okos emberek azt ügyis tudják már. A darab megírásakor persze én is ingadoztam — épp azért, mert én magam (egyáltalán nem büszkeségből, hanem hibáztatásul mondom) — sosem alkudtam meg tigrisekkel szemben sem, s inkább szét hagytam tépetni magamat, helyesebben a művet — s előbb a Petőfi-egyfelvonásos tervével, később a negyedik felvonás elrontásával tettem eleget 19. századi csökevényeimnek. Valójában azonban épp azért, mert magam nem alkudtam meg, jogom, sőt kötelességem lett volna kimondani, milyen arcátlanság kell ahhoz — az újkor

legnagyobb tudásával szemben ezért erkölcsi fölényben érezni magunkat. A *Galilei* közönség elé került változatában én is elkövettem ezt a történeti hamisítást s erkölcsi nagyképűsködést, és ez az, amiért szégyellem a darabomat... Ha egyszer még megjelenik — valószínűleg a halálom után —, az első változatnak szabad csak megjelennie.” A levélben ne az önmagát megemelő hangra figyeljünk, már csak azért sem, mert a belső viaskodás nagyon is emberi jelenség, hanem a problémakör egészének bemutatására. Ami ez előtt, s ezt követően történt. ahhoz már nem sok köze volt Némethnek. A *Csillag* végül is 1955 januárjában közölte a drámát, a bemutatóra, 1956. október 20-án került sor. A dráma Németh életében mindig a másodikként írt negyedik felvonással jelent meg, a negyedik felvonás első változata csak 1994-ben, a *Galilei* debreceni bemutatóján látott napvilágot, a dráma „peréhez” kapcsolódó többi dokumentummal együtt...

Utóhang a Galileihez

Ha a *Galilei*, s az, ami körülötte történt, Németh László „ötvenes évekbeli” életének főbb történéseit összefogta, akkor nem tekinthetünk el ezeknek a történéseknek a magyarázatától sem. Németh legalábbis a vele történtek nagy részére magyarázatot kapott a Rákosi Mátyással folytatott beszélgetése során. A beszélgetésre Rákosi hívta Németh Lászlót, s 1955. július 3-án került rá sor. Rákosi ekkor még a Magyar Dolgozók Pártjának első titkára volt, a helyzete talán még erősödött is, mert pár hónappal ezelőtt hívták vissza Nagy Imrét minden pártban viselt funkciójából és váltották le a miniszterelnöki tisztségből. Egyáltalán nem lehetett sejteni, hogy miről akar beszélgetni Németh Lászlóval. A beszélgetés *oka* később sem derült ki, a családban még letartóztatásának gondolata is felmerült. Hallották, az úgy szokott történni, hogy előtte behívják az embert valahova... Rákosi ekkor azonban tényleg csak beszélgetni akart, Németh pedig sok mindent megértett a beszélgetésből. Rákosi először azt mondta, hogy a szegedi Csillag-börtönben ülve előfizetője volt a *Tanúnak*, s tetszett is neki a lap, csak a romániai útinaplóért haragudott, az akkori Romániának azt a dicséretét nem tudta elfogadni. Némethnek arra a mondatára, hogy Gömbös le akarta csukadni érte, azt válaszolta, hogy ő is lecsukatta volna, ha akkor hatalmon van. (Íme, megint csak létezik a folytonosság a történelemben, az internacionalista kommunista diktátor nem tudta elviselni a királyi Románia dicséretét.) A *Bűn* is tetszett neki, csak azt nem tudta elfogadni, hogy egy kertészlegényről szól, s nem egy ipari munkásról. (Úgy tűnik, a szociális érzékenységről és felelősségérzetről Rákosi nem hallott semmit.) A harmadik útról is sematikusan gondolkodott, voltak olyanok, mondta, akik „azzal segítették a fasizmust, hogy visszatartották az embereket, hogy a másik oldalra álljanak”.

Németh, Rákosi logikáját követve nyilvánvalóan közéjük tartozott. A beszélgetés során Németh számára kiderült, hogy a József Attila-díjat azért kapta, mert Rákosinak tetszett a lefordított Zak-

rutykin-regény. Később hallotta azt is, hogy jó tanulmányt írt a műfordításról, Németh értelmezése szerint Király István ezért gyakorolt önkritikát, s közölte az írást a *Csillagban*. Kiderült aztán az is, hogy a Széchenyit nem a *Galilei*, hanem a *Petőfi Mezőberényben* miatt nem játszották. A beszélgetés során Rákosi elmondta, hogy a tervezett Horia-Closca-regénvhez szükséges romániai tanulmányútra ő nem engedte ki Némethet. Mindebből Németh számára az is kiderült, hogy ebben a rendszerben minden összefügg mindennel: az emberek életéről, sorsáról azok döntenek, akik nem rendelkeznek igazi mély tudással. A beszélgetés leírásából kiderül, hogy Németh pontosan érzékelte Rákosi minden rezdülését, ezeket a szerepjátszás részeként mutatta be; közben azonban azt is sejteti az olvasóval, hogy tudja, kivel áll szemben. A beszélgetés összefoglalása már a történelminek mondható tapasztalatot rögzítette: „Akivel beszéltem, úgy mondják, négy-öt nyelvet beszél egész jól, élete során mindenfelől szerzett értesülést — lám, a hipertóniakutatással is lépést tart, de ennek ellenére, s ez minden szavánál kiderült, egy igen egyszerű, mondhatnám, primitív ember. S az uralma alatt mégis vállalatok épültek, országfejlesztő terveket dolgoztak ki, bonyolult bürokrácia munkáját kellett áttekinteni. Még okos emberek is bölcsnek tartják. Hát ennyi bölcsesség is elég a népek kormányzásához?” S mindehhez tegyük még hozzá azt is, amit ezt megelőzőleg írt le: „Ha nem tudtam volna, hogy az előttem levő ember százakat végeztetett ki, köztük kommunista bajtársakat is, irigyeltem volna a gyanútlan hitéért, a derűért, amivel a történelmet s benne a maga szerepét mérte”.

„...csak ide van bizodalmam...”

ERDÉLYI ZSUZSANNA

A szerző, nemzetközi hírű folklorista, évtizedek óta lapunk munkatársa, január 10-én ünnepli 80. születésnapját. Szívvel köszöntjük.

A Vigilia 2000. 1. és a 2000. 4. számában az eleddig színre nem léptetett — ui. csak nemrégiben került elő — kéziratosból, a Kenyeri Énekeskönyvből közöltem néhány a karácsonyi és a húsvéti ünnepkörbe tartozó ismeretlen éneket. Az 1708-ból való, naiv stílusban, de szépen illusztrált, az iniciálisokat is gazdagon ékített kéziratos gyűjteményt már bemutattam az említett két számban. Jeleztem, hogy a Szent István Kiadó könyvvállományaának rendezése közben a közelmúltban bukkantak rá és adták át nekem betekintésre. Sajnálatosan ez is hiányos, ami nem ritka a többszáz éves köteteknél. Mind az elejét, mind a végét elemésztette a hosszú használat. Elemésztette a hiányzó oldalakat is. Ezeket, feltehetően, csak úgy egyszerűen kitépték, ahelyett, hogy leírták volna, ha az éppen adott szövegre volt szükségük, nem akarván magukkal vinni a közel négyszáz oldalas kötetet. A hiányok miatt számozása is szaggatott. Sok helyen a foszlékony papír lapszélei koszlottak el, eltűntetvén az oldalszámot is. Szomorú ilyen könyvcsonkításokkal találkozni, mivel, amiképpen erről már nem egyszer írtam, a hosszú lappangás után előkerült kéziratos énekeskönyveknek jelentős ének-irodalomtörténeti szerepük van, nem is beszélve hitéleti-áhitattörténeti értékükről. A népi jámborság számtalan mozzanatához kötődő sokszor ismeretlen, a kutatók által nem regisztrált ének is található bennük. Így az egykori, sokszor anonim leírók szorgos rögzítése gyakran forrásként használható. Mai szóval mondva információhordozó és dokumentatív funkciót is betölthet. Hírt adhat egy-egy táj, netán csak község templomi, de főleg kisközösségi kegyességi formáinak énekállományáról, gyakran valamelyik kegyhely köré sűrűsödött énekgyakorlat emlékeiről. Sőt közvetve még arról is szól, hogy mely szövegek voltak népszerűek.

Holl Béla kimutatta az 1731-es Vépi Énekeskönyv kötődését az 1674-es kassai Cantus Catholicihez. A Kenyeri Gyűjteménynél sok helyütt, például a *Külömb Külömb Fele Enekek* esetében inkább Kájonin (1676, 1719) hatását látom. Ugyanakkor például a híres 10. századi Szent Márton himnusz *Martine confessor Dei...* — Szent Márton Isten szolgája... — szövege az 1674-es Pécsi Énekeskönyv változatával mutat rokonságot. Ez a Márton-ének nincs is meg Kájoninál. Van viszont nála egy a Pécsi ÉK-ben is meglévő epikus-históriás hangvételű ún. „tanító ének” tartalmával összevethető Szent Márton ének, erősen átdolgozva versformájában és szótagszámában is. Ezzel kapcsolatban írja Holl Béla, hogy: „Le-

hetséges, hogy Kájoni János ezt a szöveget egy korábbi kéziratoss forrásból ismerte, stílusát azonban tömörítette és új dallamra alkalmazta”¹. Bár teljességgel megértem a nagy tudású polihisztor Kájoni igyekezetét, a jó cél érdekében tett, s nyilván a kor irodalmi szintjének, ízlésének megfelelő változtatásokat, jómagam — s azt hiszem nem állok egyedül — szívesebben veszem, ha rátalálok az ének szépítgetés előtti formájára, netán alapformájára. Alapformájára, mondom. Ki tudja az idők menetében megállapítható-e egyértelműen, hogy melyik az alapforma? Még a számunkra legelsőnek ítéltet sem tekinthetjük alapnak, mert az idők menetében és a szent költészet magyarításában vagy honi nyelvű gyakorlatában végbemenő folyamatnak lehetnek — lehetnek azóta már elveszett alkotásai is. Mindent egybevéve izgalmas felderítő munka a népi kéziratossok énekállományának jellemzése, szövegei előéletének föltárása, a szóba jöhető források tisztázása, legyenek azok írottak, vagy akár nyomtatottak is. Több irányú hatás érvényesül, amiképpen ezt éppen a kéziratoss Kenyeri Énekeskönyvben észleltük említett Szent Márton énekünkkel kapcsolatban, vizsgálván kötődéseit a kor ismert-ismeretlen gyűjteményeihez. A kéziratossok vizsgálatánál éppen az utóbbin van a hangsúly: az ismeretlen forrásokon, illetve az ismeretlen énekeken, vagyis az értékmentő szerepén. A kéziratoss ugyanis mint Noé bárkája, magába gyűjti, s ezzel elhajózza hozzánk a közkézen forgó nagyobb énekeskönyvekben, gyűjteményekben föl nem lelhető énekeket, sőt mélységi szinteket is érzékeltethet, vagyis előző korokra is utalhat. Közölhet olyan szövegeket, amelyek bizonyos tartalmi és stílusai jellemzőik szerint már a leírás idején is régiek voltak. Erre a tényre sokszor maga a lejegyző is rámutathat, írván a szöveg fölé: „regi enek”, illetve „regi enec”. Népénekutatásom során több ilyen „hasznos” gyűjteménnyel találkoztam, amelyekből hol magam búvárkodása, hol jeles kollégáim segítségével kiszűrtem a nem adatolt, s még a kezdősor — incipit — katalógusokban sem szereplő énekeket. Ezeket lehetőség szerint igyekeztem megismertetni, megjelentetni, s ezzel a kutatás rendelkezésre bocsájtani. „Lehetőség szerint igyekeztem...” — írom. A hetvenes évek végén kezdtem el az ilyesféle közléseket az Új Írásban, s folytattam annak megszüntetéséig, 1991 decemberéig. Megmutathatták magukat kéziratoss gyűjtéseim rejtett kincsei, kezdve Mária gyönyörű altatóitól, siralmaitól végig Szent István és a Patrona Hungariae-t megjelenítő alkotásokig. Már csak érintőleg közölhettem a hazai szláv hagyományból, pedig külön-külön testesebben akartam bemutatni az északi és déli szlávjaink, azaz a gyönyörű horvát, szlovén, szerb, majd a szlovák és ruszin szövegeket, hasonlóan a hazai svábság emlékeit. Végezetül olaszországi gyűjtéseimből a műfaji előképeknek tekinthető énekeket, a *carmen sive oratió*kat. S még valami meglepetésül az olaszországi albánok az „italo-albanesi” körében gyűjtött egészen különleges, s a bizánci középkor

szent világát is földidéző, s a mienkkel mégis érintkező ún. „kalimera”-kat, „szép énekek”-et. Megjegyzendő, hogy a hetvenes években végigjárt etnikai közösségeink tagjai csodálkozva köszönték meg, hogy én a magyar, gyűjtöm elődeik szakrális emlékeit. Saját körükből akkor még senkinek sem jutott eszébe az ilyen örökség mentése, közlése, csak jóval később az immár szakmai bemutatás nyomában a Studia Slavica-ban *Interethnicum* című tanulmányom (1979) megjelenése után. Ezt a gyűjtést jutalmazta a nyugati folklorisztika az Európa-díjjal 1983-ban, nem kis meglepetést okozva ezzel sok mindenkinek. Viszont a Studia Slavica önmagához híven több nemzetiségi folklórral foglalkozó tanulmányomnak adott azután is helyet. Ebbe a gyűjtői-mentési folyamatba illeszkedik bele sorozatos énekközlésünk, kegyességi múltunk többé-kevésbé szunnyadó rejtekeinek feltárása.

A most olvasható Oh kegyelmes Asszonyom... kezdetű Mária-ének rövidebb változata ugyan megvan a Vépi Énekeskönyvben. Mivel azt eddig még nem közöltük, inkább a Kenyéri-féle teljesebb formát választottuk. A *Stella coeli extirpavit, quae lactavit Dominum...* legrégibb szövegét Holl Béla francia középkori hóraskönyvekben találta meg. Nálunk a 17-18. században három latin változatban terjedt el.² *Virgo mater extirpavit...* kezdettel, Kájoni Cationale Catholicum 1676, 383. és a Nagyszombati Rákóczi Oficiumban is 185-186. Magyarul az 1675-ös pozsonyi és az 1690-es nagyszombati Liliom Kerteskében 183-184, illetve 135-137., s Kájoninál is 384.³ A mi énekünk az idézett latin eredetiket lazán közvetíti, miképpen erősen eltér a Holl Béla lehozta magyar változatoktól, nemkülönben a Hegyet hágék, lőtőt lépék... kötetek immár csak imádságfunkcióban használt szövegeitől. (211, 212. számú imádságok Iregszemcseről (Tolna megye), illetve hadikfalvi (Bukovina) születésű Zombán (Tolna megye) lakó asszonytól. Ezek közül a bukovinai — érthetően — hívebben követi Kájoni énekét, az iregyszemcsei viszont nagyon is szabadon formálta mondanivalóját, mintha nem is lenne előtte a latin szöveg. Lehet, hogy nem is volt, s csak valamilyen magyar átköltés után dolgozott. Mintha a rémület és kényszer merészebb szárnyacsapásokkal küldte volna segélykiáltásait az Egek Csillagához, a Boldogasszonyhoz.

Nem terveztem eredetileg imádságot bemutatni, de böngészgetvén a kéziratot, a végén régi *Reggeli Enekeket* találtam, köztük egy dallamutalás nélkül is, bár — jelez refrént, ami viszont az éneklés tényére utalhat. Ez *Enek* Jézus mellett Máriához is szól, ezért véltem úgy, hogy itt a helye. E szöveg szép zárófejezete lehet a most fölillantott népi kegyességsomak a megnyilatkozása a Fiúhoz és az Anyához forduló mély bizodalomnak, védelemkeresésének: „Mert nincs fejem kihez hajcsam, / csak ide van bizodalmam...”

S végezetül a szokott megjegyzések: ezen népi kéziratok rövidítései: Iñ: Isten; sz: szent; by: -ban, -ben; k: -nak, -nek; t: tem például mellett — mellettem; j: y : i váltja egymást. A „helyesírás”

²*Cantus Catholici*,
1651, 126.

³Az adatok: Holl Béla:
Régi Magyar Költők
Tára XVIII. század 15/A,
464–465. és 15/B,
368–371, 1992.

olyan, amilyennel találkozunk a korabeli népi kéziratokban, kántorkönyvekben. Eredeti írással, olvasatban közlöm, s a mai tudásunk szerint elfogadhatatlan szóalakban, gyakran ékezet nélküli rögzítésben, a hosszú és a rövid magánhangzók sokszor egymásba mosódásában. S éppen ezek a „hiányosságok” adják ezeknek a maguk nemében nagy értékű emlékek báját, zamatát, összességükben művelődéstörténeti jelentőségét.

Azt hiszem, a *Kenyeri Énekeskönyv* anyaga, s főleg a három alkalommal bemutatott rejtekeiből előkotort ismeretlen énekei megint csak gazdagították nép-énektárunkat. S mi is gazdagabbak lettünk nehéz sorsú eleink hitének, s bensőséges Mária-tiszteletének beszélő jegyeivel, égi fényt visszaverő hol döcögő, hol meg szárnyaló igéivel, de — célba ért igéivel. Ha nem így lenne, most nem írnám e sorokat...

Mas Enek az Boldog Aszszonyrol

ad notam Amor meus audi

Oh kegyelmes Aszszonyom zöldelő rozmarinom,
jő illatu szip rósám gyöngye szip violám
R kegyes szemmel tekincs ream
oh en szerelmes szent Anyám
könyörgök könyörgök könyörgök,
felsigednek szentsegednek,
íras be kegyessen zászlod alá
mert futok nagy gyorsan szárnyod alá
oh Maria oh Maria.

Szivemnek hajlikaban sies oh drága Szüz
hogy szent jelenliteddel tavozzek minden büz,
R nagy kegyelmet es malasztot,
Szivemnek hajlikaban sies oh drága Szüz
:/ nagy kegyelmet es malasztot,
menyei szent ajandékot,
nevellyen, nevellyen, nevellyen
en szivemben, én lelkemben,
te tüled gyujtatott menyei tűz,
kinek lelkiben nincsen semmi büz :/:

R Emlkezzél Asszonyom kegyes lilíomom,
királyunk hagyományán és testamentomán
az ki árva Magyarokat, ettől maradt fiadat
te nekéd /:/ adott vala rendelt vala,
hogy meg oltalmazza ellenségtől
kik ostromoltatunk az ördögtől,
ah Maria, oh Maria.

R Magyar ország Asszonya, kegyes Pátronája
fon* van szép titulusod pinzünken ki írva,
Azért szány meg szép virágunk
illatozó nársziszszunk, ez fürdön :/
Legy szoszolunk s gyamolitonk,
szent fiad szép Jézus színe előtt,
kinél szüzeséget nagy kedvét lőlt,
oh Mária etc

R Látod rútul rongálnak minket Eretnekek,
tígedet karomlanak és minden nepeket
te szent szüzeséged ellen,
mint nagy ellenségek ellen foralyak :/
az ördögél Lucsiperrel
hogy minket rútul el vessessenek,
te ellened nyelveskedhesenek.
oh Maria :/:

R Azert megis könyörgünk szent Asszonyosagodnak,
mutasd magad kegyessen az mi sz: Atyánk,**
hogy tígedet dicsérhessünk
mindenkor üdvöszülhessünk Asszonyunk :/
gyűzedelmet nyerj s segedelmet
adgy nekünk mi ellenségek ellen,
a kik agyarkodnak Jézus ellen,
oh Maria oh Maria.

Kenyeri Énekeskönyv,
1708. 204-206.
*főn van (mármint Mária képe a pénzen)
**k: lehet rövidítés: -nak

Termü fák közt szép Czedrus, kérünk gyümölcssezzél,
viragok közt Viola kérünk illatozzál
szívünk kerek kis kertéby
malasztod kapald földéby, virágszál /:/
Szép Jézussal szent Fiaddal,
ald meg minket gyönyörű szép rosánk
züldölü kegyes szép majorannam
oh Maria oh Maria

Amen

Mas Reggeli /: mondhatnj estvinis

Jesus Maria legy segitsegem, ez maj napon;
Jesus Maria legy en mellett: mindenkoron
öriz lelkem minden büntül
videlmezd ördög törétöl
Jesus Jesus Maria

Szivembol néked halakot adok, telles erőmből
és hogy ez napot ream hoztatok jó voltotokból
dicser lelkem és magasztal,
aldást mond vig enekszoval,
Jesus Jesus Maria.

Jesus Maria nektek adom szivem mert tiktek szeret
ne utallyatok lelkem Reményim hozzatok siet
magamat is nektek adom
testem s kedvem fel aldozom
Jesus Jesus Maria

Jesus ne utald fog job kezemet, hogy el ne essek,
Maria teis bal kezem fogjad bün meg ne sértsen,
Mert nincs fejem kihez hajcsam,
csak ide van bizodalmam,
Jesus Jesus Maria

Jesus Maria gyönyörűséges név a szeretetnek
melly nagy segítség az menyországra a keresők: (keresőknek)
hozzatok ahit én lelkem
hozzatok nyúl én szivem J.

Jesust engeszteld értem bűnösért te szent Fiadat
edes Anyám ne tilcs szólásod szand meg szolgálodat,
hogy áldgyalak menyországban,
enged jussak boldogságban
Jesus Jesus Maria. Amen.

Kenyeri Énekeskönyv
1708. 361.

BODNÁR DÁNIEL

Kárpáti Tamással

Kárpáti Tamás (1949) Munkácsy-díjas, Erdemes Művész. Témája legtöbbször a megváltás keresése, a tanító, szenvedő és megbocsátó Krisztus alakjának bemutatása. Kétezer januárjában a Vigadó Galériában nagysikerű gyűjteményes kiállítást rendeztek negyedszázados művészi útjáról.

A képformálása, a barnás-vöröses-zöldarany színekből felbukkanó figurák a velencei kora barokkot és az angol romantikusokat idézi.

Mind a képzőművészeti gimnáziumba, mind a főiskolán csak másodszori próbálkozás után jutott be.

A főiskolán Sarkantyú Simon és Barcsay Jenő voltak a tanárai, két homlokegyenest más karakter. Hogyan emlékszik vissza rájuk?

Ha jól tudom, Sarkantyú egészen más alkat volt, mint Ön. Nem voltak konfliktusaik emiatt?

Ön december 25-én született. Érez ebben sorszerűséget?

Nem hiszek abban, hogy csak a múlt totális megtagadásával lehet újat alkotni a művészetben. Ha valaki radikálisan elveti az elődök munkásságát, hogy teljesen új művészetet hozzon létre, abból többnyire csak izzadságszagú dolgok születhetnek. A régi korok művészetének időtálló értékeire támaszkodva alkothatunk igazán újat. Ebből következik, hogy átvettem például a barokk technikáját, amivel korunkhoz szóló mondanivalót fejezhetek ki.

Soha nem vesztettem el a hitemet. Minél nagyobb kudarcok érnek, annál inkább növekszik bennem a dac, hogy nem adom fel, csak azért megpróbálom. Amikor nem sikerült a főiskolai felvételem, el kellett mennem dolgozni, de mellette előkészítő tanfolyamra jártam és minden szabad időmben rajzoltam. Az, hogy mást csináljak, soha nem jutott eszembe.

Barcsay anatómiára tanított bennünket, mi voltunk az utolsó évfolyama. Rendkívül érdekes ember volt, barátságos, de szigorú is. Nagyon sokat tanultam tőle. A művészetén kívül más nem érdekelt, egyedül élt, családja nem volt. Sarkantyú Simonra is szeretettel gondolok, ő a mesterség szakmai részére oktatott. Tőle azt tanultam meg, milyen örömet szerezhet az anyaggal való elmélyült munkálkodás.

De igen, voltak. Erőszakos ember volt, de becsületére legyen mondván: igaz, hogy szocialista realista műveket festett, s a művészi szabadságot sem mindig tartotta tiszteletben, tőlünk nem követelte meg, hogy az ő útját járjuk. Én például akkoriban kezdtem a lazúrozást; nem nézte jó szemmel, de nem is tiltotta.

Ez rendkívül érdekes, sokáig nem tulajdonítottam neki jelentőséget, csak 2000 januárjában, amikor a gyűjteményes kiállításom volt a Vigadóban, döbbsentem rá igazán arra, milyen fantasztikus dolog az, hogy Jézussal azonos napon születtem. Ez hatalmas felelősség, ugyanakkor ott van az emberben a kínzó tudat is, hogy bizony gyakran nem sikerült az Evangélium szellemében élnie. Jobban szem előtt kellett volna tartanom Jézus szavait: „Legyetek tökélete-

sek, mint ahogy az én mennyei Atyám az.” Az ember azonban csak megközelíteni képes a tökéletességet, elérni nem. Ahhoz Krisztusnak kellene lennünk. Amíg anyagból vagyunk, soha nem lehetünk tökéletesek, csak a tiszta hit lehet az. Tékozló fiúként élek én is, vétkezem, elbukok, aztán bűnbánatot tartok, megtérek. Az, hogy létezik számunkra az irgalom lehetősége, vigaszt nyújt a legkilátástalanabb helyzetekben is. Természetesen ezzel nem szabad visszaélni.

Képein a lágyan barna háttérből előbukkanó, szabálytalan formájú figurákon látszik az állandó küszködés, szenvedés, de az is, hogy végül elérkezik a megváltás, s így a dolgok értelmet nyernek.

Alakjait varázsos színekbe rejti. Ez nem nehezíti meg munkáinak a befogadását?

Témáinak központi alakja Krisztus. Keresztény művésznek tartja magát, vagy sokakkal együtt Ön is vallja, hogy minden valódi művészet annak tekinthető?

Látszólag tehát a költő ír, a festő fest, de valójában Isten vezeti a kezüket.

Érdekes, hogy bár Ön szakrális művész, egyáltalán nincsenek templomi megrendelése.

Szerintem az emberi létnek csak úgy van igazán értelme, ha hiszünk abban, hogy az út végén vár ránk a megváltás kegyelme. Ha viszont az életünk értelme kimerül abban, hogy tíz körömmel ragaszkodunk az anyagi javakhoz, s ez meghatározza minden lépésünket, deformálódik a személyiségünk. Az életet úgy szerethetjük igazán, ha a „halált” várjuk, ami hívő ember számára egyenlő a feltámadással, az örök élet kezdetével. Számomra a szenvedés a megváltáshoz vezető utat jelenti. Azt akarom ábrázolni, ahogyan egy ember elképzelheti a tiszta szentséget. Ezt jelentik a belső ragyogások a képeimen.

Témáimat nem „konkrétan” szoktam megfesteni, hanem bizonyos lelkeséget akarok megörökíteni. Egy érzést, eszményt. Megfoghatatlan dolgokat és csak halványan jelezni a figurákat. A mindent átható szellemet, szentséget, ezek visszfényét szeretném megjeleníteni.

Szerintem minden művészet szakrális bizonyos értelemben. A tudós az agyával dolgozik, a művész a szívével, az érzéseivel. A hit és az érzés pedig nagyon közeli dolgok. Fontos tényező itt a teremtés, hiszen a művészet is egyfajta teremtés, még ha ezredvisszfényű része is csupán az Atya által létrehozott világnak. Minden jó művészeti alkotás lényege, hogy életet visz a holtanyagba, ami által az több lesz. Ez azonban csak az Atya segítségével lehetséges, aki lelket-szellemet lehel a művész alkotásába. Az ember valójában az isteni akarat végrehajtója, az Atya valósítja meg a művész elképzeléseit.

Ez valami fantasztikus, misztikus érzés, jelenség: a jól sikerült képeimnél konkrétan megtapasztalom mindezt. Előfordul, hogy borzasztóan sokat szenvedek egy festménnyel, s akkor egyszer csak eltávolodom tőle, és szinte észrevétlenül rájövök a megoldásra, kész, megvan. S ilyenkor furcsa, misztikus érzés fog el: úgy érzem, azt sikerült megcsinálnom, amit elterveztem, de ez mégsem teljesen az én munkám, hanem valami természetfeletti segítségben volt részem. A nagy műveknél kevés a művész akarata, feltétlenül szükséges hozzá az isteni segítség is, hogy a holt anyagból élő, lélekre ható szellem legyen.

Valóban nincsenek. Az egyház embereinél mindig azt érzem, ha megnézik a munkáimat, hogy nem igazán kedvelik a művészetemet. Szerintem külső, formai jegyek miatt van ez így. Valószínűleg azt kifogásolják, hogy a képeim nem igazán szépek, nem

közvetlen módon hatnak, hanem az anyagon keresztül. Én ugyanis — amint arra már az előbb utaltam — vallom: az anyaggal kell a szentséget, lelkiséget kifejezni, nem pedig egy naturális, szabályosan kerek arccal, testtel. Lehet, hogy nincs igazam, de szerintem magának az anyagnak kell sugároznia a lelkiséget. Így lesz egy festmény absztrakt. Amit ma annak neveznek, az valójában naturalista ábrázolás, a valóságnak egyfajta szerkezeti leképzése. Az igazi absztrakt az olyan zsenikben van meg, mint például Leonardo: az ember csak áll a kép előtt lenyűgözve, és nem tudja, mi történik vele, de valami elragadja, ugyanúgy, ahogyan a zene esetében is. Ez az Isten lelke, ami megfoghatatlan. Sokan azt hiszem kerek dolgokat akarnak, tehát legyen a kép illusztráció, naturalisan adja vissza a megtörtént eseményt, és tökéletesen feleljen meg a formai szabályoknak is. Én valószínűleg nem felelnék meg ezeknek a követelményeknek, tehát, hogy stációs-sorozatot fessek, az előírások szerint, ennél gyarlóbb vagyok, szabadabb a fantáziám.

Említette a zenét. A dallamok világa nagyon közel áll Önhöz, ha jól tudom, többnyire zeneszó mellett dolgozik.

A zene szeretete lassan szivárgott belém, a főiskolai évek alatt. A zene csodája abban nyilvánul meg, hogy szinte megfoghatóvá teszi a lelket, mégpedig közvetlen módon. Erre egyetlen más művészet sem képes. A festőnek, szobrásznak az anyaggal kell megküzdenie, a muzsikusnak viszont „csak” a hangszer technikáját kell megtanulnia, hogy hasson az emberekre. Ellenkező irányba is hathat persze, fennáll a veszélye, hogy egy hamis álomvilágba ringat bennünket, utána pedig kíméletlenül magunkra hagy a dallamokat követő csöndben. Az biztos, hogy a zenének külön helye van a művészetekben.

A barátság, szeretet, idejélmúlt fogalmak?

Ha ez így lenne — szerintem nincs így —, akkor már az emberiség is elpusztult volna. A barátság, szeretet roppant fontos dolgok, hiszen ezekben az abszolút közvetlenség és érdek nélkülség nyilvánul meg. A problémák gyökerét abban látom, hogy az emberek lelke teljesen eltorzult az új fétis, a pénz imádatától. Pontosabban eltorzítják őket, mert biztos, hogy nem lennének ennyire ilyenek, ha a média nem vinné őket rossz irányba. Szinte mást sem látni az utcákon, tévében, mint az öles betűs hirdetések, a világon legfontosabb dolog a gazdagság, a siker, a dicsőség. Pedig hát mit ér a pénz önmagában, ha ez lesz pusztán az ember célja? Semmit az égvilágon. Ha valaki nem tudja szeretettel és megértéssel megélni a dolgokat, akkor hiába vannak milliárdjai, a személyisége torzul, s egyre boldogtalanabb lesz, mert magában pontosan érzi, hogy a körülötte lévő csillogás, felhajtás nem őszinte, hanem érdekvezérelt, és őszintén senki sem szereti. A szeretethiánytól pedig szenved az ember, függetlenül attól, hogy milyen gazdag. Az életben ugyanis az a legfontosabb, hogy örömet szerezzünk másoknak. Ha valaki igazi művész, író, egyházi ember, sportoló, ez a cél vezérli. Ezért akarunk nagyot alkotni, nem pedig a pénzért, önmagában! Ha valaki csak az anyagi javakért csinál valamit, az olyan, mintha nem

is csinálna semmit. Ezzel a szemlélettel nem lehet igazán jelentőset alkotni. Képtelenség, meg lehet nézni napjaink művészetét... Elveszett ember az, aki nem tud már szemlélődni, képtelen a dolgok értelmezésére, a jó és a rossz megkülönböztetésére.

S vajon a tökéletesen technicizált harmadik évezredben lesz-e még művészet?

Hiszem, hogy az emberek ezer év múlva is szeretni fogják a művészetet. A szépség igénye az ösztönökben gyökerezik. Amikor az ősember megfaragta a botját, nem azért tette, mert pénzt kapott érte vagy kitüntetést, hanem mert úgy jobban tetszett neki, a díszes bot lelkének egy része lett. Már akkor megvolt az emberben az alkotás iránti belső vágy, ami olyan ösztönös, mint az evés, öltözködés. S még azok is, akik csak anyagiakban gondolkoznak, valahol belül érzik, hogy szükségük van művészetre. A világ sokkal üresebb lenne művészet nélkül, amely az élet egyik legfőbb értelme és sokszor egyetlen menedéke. Ezért mindig fennmarad.

Az ember ma már a létezés terét, magát a természetet pusztítja el. Nem válik-e így öncélúvá, nevetségessé a művész erőfeszítése új dolgok létrehozására?

Nem hiszem, mert az ember küzdelme soha nem nevetséges, nem hiábavaló. Ahogy Madách is írja: „Az ember célja a küzdés maga.” Azt hiszem, még a teljesen kilátástalan küzdelem sem nevetséges. Minden a Teremtőtől függ, így az is, hogy marad-e még időnk vagy sem, de nekünk nem az a dolgunk, hogy ezen gondolkozzunk. Dolgoznunk kell, az írónak írnia, a festőnek festenie, történjék bármi is. Nem azt mondom, hogy ha az özönvíz már a nyakunkig ér, akkor is az legyen a központi gondolatunk, hogy a megfelelő szint keverjük ki a palettán, de amíg egy csöppnyi lehetőségünk is van, addig művészetet kell csinálnunk. S igenis van lelki igény az emberekben. Még soha nem hívtak fel annyian, mint a januári, viga-dóbeli kiállításom után. Fantasztikus volt a fogadtatás, soha nem látott emberek gratuláltak, nem hittem volna, hogy az emberek ennyire szomjasak az ilyenfajta lelkiségre. Csodálatos érzés volt, hihetetlen! Igenis megvan az emberekben az igény a lelki frissülésre, nem csak a művalóságot akarják látni. Pedig hát, amint már szó volt róla, a figuráim nem is szabályos szépségek, de az emberek mégis díjazták a küzdő, szenvedő alakok ábrázolását is, talán mert azonosultak velük, hiszen ilyenek vagyunk és gyarló emberekként nem is lehetünk szebbek. Ahhoz meg kell először tisztulnunk az anyagtól, és szellemmé kell változnunk.

Gyakran ajándékoz képeket.

Sok képet adtam ajándékba, nagyméretűt is. Számomra fantasztikus érzés, ha valakinek örömet szerzek a képeimmel, ilyenkor bármelyik alkotásomat elajándékozom az illetőnek. Nekem valóban nem a pénz az elsődleges, legyen belőle annyi, hogy tudjak enni meg dolgozni, a többi nem érdekel.

Ha jól tudom, még autója sincsen.

Évek óta Szentendrén él, de nem a művésztelepen lakik, hanem közvetlenül a temető szomszédságában. Ablakából láthatja a sírboltokat. Hogyan hat ez Önre?

Csak hogy nagyon sok ember azért is félhet a haláltól, mert talán magában érzi, hogy nem mondhatja el Pál apostollal: futásomat megfuttattam, harcomat megharcoltam, s most vár rám az örök élet ígérete.

Nincsen és nem is hiányzik, Isten őrizz! Autóvezetés közben nem lehet szemlélődni, a világot feltérképezni, megélni.

Mindig nagyon szerettem a temetőkben sétálni, jól ismerem őket. A temető engem nem az elmúlásra emlékeztet: a csend, a tiszta levegő szinte megtisztítja az embert lelkileg, a létezés mély dimenziói nyílnak meg előtte. Számomra nem rettenetes a halál tudata. Apám tavaly decemberben halt meg, borzasztó sokat szenvedett. Halála pillanatában a kezét fogtam, s megdöbbsentem ugyan, hogy most egy tehetetlen testté vált, aki élő volt, de nem éreztem, hogy olyan nagy szörnyűség történt volna. Nem sírtam, különösebben szomorú sem voltam, hiszen a halál nem a megsemmisülést jelenti, ő továbbra is létezik, csak most nem hallom, hogy mit mond, átlépett egy másik dimenzióba, ernyi történt. Egy hívő embernek ezért nem tragédia a halál, mert tudja, hogy valójában most érkezett meg, most kezd igazán élni.

A mulasztások tudata valóban megnehezítheti a búcsúzás pillanatát, amikor tisztán felismerjük, hol, mikor hibáztunk életünk során, de már késő. Ha valaki igazán hívő, akkor azért a lehetőségeihez mérten igyekezett segíteni másokon. Az valóban nagyon fontos, hogy az ember ismerje fel élete során, hogy hol a helye a világban, mi a feladata, s végezze el, ami rámeretett. A lényeg, hogy igyekezzen azt teljesíteni. Azzal a tudattal kell élnünk, hogy legjobb szándékunk ellenére is sokszor pazaroljuk erőnket, energiánkat, mégis küzdenünk kell, végig, amíg bírjuk, egy szebb és jobb világért. Közben iszonyú szenvedéseket is megélhetünk, de akkor sem szabad elfogadnunk a világ ránk kényszerített akaratát, nem szabad ragaszkodnunk az anyagi javakhoz, mert akkor csupa félelem lesz az életünk, s ez előbb-utóbb felőrli az idegrendszerünket. Amikor például a vigadóbeli kiállításomon ellopták az egyik képet, én vigasztaltam a teremőr néniket, s többen bolondnak neveztek, hogy nem kérek anyagi kártérítést. Természetesen örülnék, ha visszakaphatnám a képet, de ami egyszer megtörtént, azon nem tudok változtatni. S ha az, aki elvitte, örült a képemnek, az nekem is öröm. Hogy aztán eladta, vagy a kukába dobta, ezen úgysem tudok változtatni. Ez is a birtoklás egy fajtája. Nagyon nehéz megválni az embernek egy jól sikerült képtől, olyasmi ez, mintha a szülő a gyermekét veszítené el, de tudni kell lemondani a dolgokról, s azt sem tudhatom, nem olyan helyre kerül-e ez a képem, ahol a tulajdonost megériint lelkileg. S akkor már nem is bánom. Ha az ember egyszer megfest valamit, az megvan akkor is, ha elpusztul, ha másutt nem, akkor a lelkemben, vagy a műélvező fejében. Mert az Atya számon tartja. Minden elpusztul egyszer, de ami érték, az sokáig hathat és ez a lényeg. Ha egyetlen embert megériint a művész az alkotásával, akkor már boldogan mehet a sírba, elmondhatja, hogy nem élt hiába. Ez pedig hatalmas csoda, isteni kegyelem.

NAGY GÁSPÁR: SZABADRABOK Egybegyűjtött versek

Nem ötletszerűen idézem Czesław Miłoszt, hanem Nagy Gáspár (s véleményem szerint a jelenkori magyar költészet) egyik alapvető verse, *A valóság égető nyelve* mottóját másolom ide: „Századunk tragédiái nemegyszer afféle tesztet jelentettek a költészet számára, melyek lehetővé tették, hogy fölmérhessük, mennyi valóságot bír el a költészet”. A mi költészetünk, a magyar, mennyit bír el például a hetvenes-nyolcvanas években, többek között Nagy Gáspár líráján, különösen két versének föloldásával is szokás volt mérni — tudjuk, egyik *A Fiú naplójából* (1981-86), a másik az *Öröknýár: elmúltam 9 éves* (1983). Hajlamosak vagyunk egyáltalán Nagy Gáspár költői, szellemi rangját e két vers környezetében revelálni — holott nyilvánvaló, a költő e polito-lírai, akár ellenségesen, akár szorongva, nyílt-rejtett szimpátiával fogadott megnyilatkozása csak a költői előzménnyel, az olvasót 1968-ig visszavezető versmennyiséggel együtt tett világossá, érthetővé, szinte természetszerűen bekövetkező egy gesztust. Így volt hiteles a júdása metaforája is, s a két metszően intó sor is, „és nekünk nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven nevezNI.” A monogram nyílt titok volt, nem kellett megfejteni — a hozzáfűződő tragédiát kellett újabb várakozás után egyértelművé tenni, azaz lényegíteni, amit egy ország számára jelentett, föloldása folyamatát megkezdeni. Ma, az ötvenesztendő Nagy Gáspár egybegyűjtött versei, a Szabadrabok summája efelől is nézhető, a két vers egy állandóan élesre állított alkotói rendszerben létrejött cezúrájának is tekinthető.

Valójában nincsen cezúrája ennek az ifjúkortól egyöntetű, következetesen épített életműnek — igaz, már a kezdet kezdetén újból csak csábít az évszám: 1968. Nagy Gáspár korai versei esztendőkre is, történeti fordulatokra is keltezettek, érzékenysége nyilvánvalóan mindenkori, közép-európai is, egyetemes vonzalmú is, s bármire idézhetők a legelső vers sorai, „már az eligazodási / nehézségek ismételtetése / teszi bonyolulttá / a világot”. Régiónkban nem csak a költői eszmélkedés lett efféle tájékozódással egybekötve, a fölismerés, amit Nagy Gáspár költészete már itt tartalmaz, egy-egy életpályát végigjár. Azon

már a karakter ereje segít, hogy ne az elbizonytalanodásban merüljünk ki, s munkánk se a végleges elhúzódas dokumentuma legyen — bár ennek tragikus magaslatai is időről időre példaszerűek. Nagy Gáspár gondolkodásán óhatatlanul József Attila szellemjegyét már korán ott érezzük, s a választott kortárs példák; Nagy László, Kormos István, Jékely Zoltán abban segítik, hogy költészete lehetőleg kellő elosztású legyen, a mindenkor égető *lokálterminusok* kimondásában s az egyetemességre való tudatos törekvésben. Konkrét Nagy Gáspár-versekre hivatkozva megint csak — hogy például az *Öröknýár* szomszédságában már *A valóság égető nyelve* szólaljon meg, tanúságul a *halottak* megjelenítésének továbbfejlesztésére, amelyben „eljön maga Kreon is / engedélyt ad a temetésre: temetik a világot.” S több mint kiegészítés a helyzet magyarázatának közepében „közepes kreatúra”-ként láttatni tovább az antik mitológia hármaskreónjának összetett jellemhibáit aljassággá, szimpla göggé, a gyilkoló mániát végül maszatolni igyekvő jellemfakultakat. A vers talán épp ott rugaszkodik el alkalmiságától, ahol legkonkrétabb kívánna lenni — „aki akar, helyet is cserélhet / a sír szélén ülőkkel, / de szabadon temetkezhet vissza a holt, / és szabad elvonulást kap az élő.” E szelíden apokaliptikus, szinte a névtelen módján monotonizáló beszédreszleten túl mindegy, ki fenyegető s ki odavetett mondatként értelmezi a vers ilyen sorát, „a mi *teen-dőnk* tehát a föntiekből következik.”

Nagy Gáspár költészetének persze általában nincsenek odavetett mondatai. Még íróniájukban se nagyon, s azon a határon se, ahol a személyiség üde játékba feledkezik a személyességgel. Ha pedig a költő szelídségére hivatkoznánk, valóban a konok s az elszánt jelzőit váltogathatnánk. A szelídség a magyar költészetben is koronként kíméletlen hanghoz szokott — Nagy Gáspár lírája azonban nem csak a veszélyeztettségéből táplálkozik. Mindenkori erőt adó forrása a gyerekkor, egy hagyomány s diákevek indíttatása következtében teljesedő hit — amelynek a babitsi ihletű kéksapkás diák-ködökből még itt remeg/ a *Psychoanalysis Christiana* soraitól pontosan követhető írható le a négyrészes *Tékozlók imája*-ig: „ezért is benne vagyok az útban.../ vissza kitapintani szándékok betel-tét/ hát haza és hozzád tévedek Uram”. A

Tékozlók imája viszont nem csupán nagy igényű filozófiai összefoglalása a mai ember tétéjének s létproblémáinak — már azt a Nagy Gáspárt is világosan mutatja, aki a maga, ugyancsak szép metaforákon érlelt nyelvét afelé fordítja, hogy lecsupaszított nyelv és az igényes gondolatra jogot formáló költői vállalkozás lehessen. S mindinkább bekövetkezőnek tűnik innen, amit Ágh István állapít meg a költőről rajzolt elmélyült portréjában: „Olyan prozódíát talált, amellyel mint költő-táncosnak kell átegyensúlyoznia a stílus szakadéka fölött. Az igazság szépsége az egyetlen fogódzója.” Úgy gondolom, századunk magyar lírája mégsem különbözik annyira szomszédos sorstársaink izmusokon hamarabb edzett költészetétől, hogy Nagy Gáspár az eredetileg kapott vagy választott hazai mintákat ne lehetne kész tovább is segítségének tekinteni.

A nagy nyári délután látomása Nagy Gáspár számára („amikor megszólalnak/mind a négy égtáj felől / a harsonák, s holt és eleven — / főszereplőként találkozik/ a RENDEZŐVEL...”)¹ egyelőre tündöklés, amelyben könnyűnek érzi magát. Látható a Pünkösöd utáni világ, s mindezt, hogy ismét magát a költőt idézzük, megalapozza a tudat, mely szerint: „Egyszer mindent az Ő szemével látnunk/ jót és rosszat/ a tékozlókat és tékozlhatatlant.” Egyfelől. Másfelől azonban várat a lenti történet teljes föloldása magára s a ránk bízott „remény” miatt kísért a lehetséges szembeszegülés — örök a dilemma: „Valahol mindig eltűnik/ valahol mindig megtalálják/ valahol mindig temetik/ valahol mindig exhumálják.” S az ebből következő, könnyebb-ségünket halogató summa: „Örökké rajtunk keresik/ örökké mégis bennem él ma.” Nagy Gáspár nem mániákus. Az általa megjelenített világ nagyobb része inkább az; e világ ereje szemünkben időnként fogyni látszik, hogy fordítson jellemhiányain. (*Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999*)

KALÁSZ MÁRTON

CSÜRÖS MIKLÓS: INTARZIA

Az újabb magyar irodalom köréből válogatta tanulmányait, esszéit és kritikáit a szerző. A különböző terjedelmű, mélységű írásokat szándéka szerint egybe foglalja kifinomult ízlése és a művekben megmutatkozó értékek iránti fogékonysága. Csűrös Miklós egyik tanítómestere Fodor András, nemzedékek felfedezője és irányítója volt. Tőle tanulta el, hogy

állandóan figyelje azokat az alkotókat, akik iránt vonzalmat érez. Ez a vonzalom nem elnéző, baráti bírálatok írására készíti, inkább fokozott beleérzésre, ami lehetővé teszi, hogy a művek mély rétegeibe hatolva feltárja alkotójuk érlelődésének, kiteljesedésének izgalmas folyamatát.

Ha már egyéni ízlésről szoltunk, fel kell figyelünk Csűrös Miklós hibátlanul működő minőségérzékére, amely már a tanulmányok témájául kiválasztott szerzők megválasztásában is megmutatkozik. Jól körülhatárolható az az írói világ, amelyben különösen otthonos. Várkonyi Nándor, Kodolányi János és Szabó Lőrinc a második, Takáts Gyula, Kiss Tamás, Vas István és Csorba Győző a harmadik nemzedékből, az újhordasoknak nevezettek közül Somlyó György, Rába György, a rájuk következők rajából Hernádi Gyula, Tornai József, Lator László, Juhász Ferenc, súlyponti helyen Fodor András (akinek pályáját róla írt kismonográfiája után feltétlenül teljességében kellene megrajzolni), Csoóri Sándor, Bertók László, néhány kisebb-ségi sorban alkotó író, aztán Petri György és néhány ma már a közép-nemzedékhez tartozó jeles alkotó. Azok közül, akikről fontos, hiánypótló írásai születtek, talán Kálnoky Lászlóról lett volna érdemes egy esszét írnia, számot vetve azzal a kérdéssel, vajon a költő nemzedékéből kik a maradandók, s kik azok, akiket — érdemtelenül — elfelejtettünk.

Figyelemre méltó, hogy a felsoroltak között milyen sok a nem Budapesten működött és működő alkotó. Ez a kötet egyik nagy érdeme. „Vidéki” írónak lenni ma is együttjár azzal, hogy az illető szerzőre kevesebb figyelmet fordítanak a kritikusok, esetleg meglegszenek néhány udvarias tiszteletkörrrel. Talán Takáts Gyula az egyetlen, akit rangjához és költői teljesítményéhez illő módon értékelünk. Érdeménél fogva kevesebb szó esik Csorba Győzőről, aki pedig nemzedéke egyik kiemelkedő lírikusa, gáncstalan jelensége volt, és Bertók Lászlót is újra meg újra a felfedezés meglepetésével szokták méltatni. Csűrös Miklósnak komoly érdeme, hogy ezeket az írókat is beleállítja abba a folyamatba, amit irodalomnak nevezünk.

Az irodalmi kánon lassan változik, de tagadhatatlan, hogy korról korra módosul. Esetleg jó írók is ideig-óráig kihullanak a rostan. Ez azonban nem jelenti azt, hogy végképp megfeledkeznek róluk, hiszen egy-egy elkötelezett kritikus vagy irodalomtörténész munkássága nyomán visszakérülhetnek az irodalmi folyamatba. Baránszky-Jób László és

Rába György azokban az években is ébren tartották jónéhány író kultuszát, amikor nem volt divatjuk. (Emlékszem, Rába oroszlánként küzdött Hajnal Annáért és Toldalagi Pálért.) Az idő múlásával természetesen bővül is a kánon, alkotók, ha tetszik, ha nem, helyet követelnek maguknak benne. Elfogadásuk lassú folyamat, de napjainkban is tanúi lehetünk, amint néhány kiváló író az elfogadottak közé kerül. Csűrös Miklós munkásságának egyebek mellett az is eredménye, hogy gazdagítja — őrzi a kánont, és előkészíti a jelentékeny írók (példaként említenem Rába Györgyöt vagy Lator Lászlót) befogadtatását. Mérése magas, hiteles, érdemes megszívlelni az általa elmondottakat. (*Műhely Egyesület, Pomáz, 2000*)

RÓNAY LÁSZLÓ

A DOLGOKBÓL ELÉG

Csavlek Etelka és Csavlek András kiállítása

A írás szerint Mózes a pusztában fel akarta állítani az Úr sátorát, és kihirdette, hogy mindenki hozza el, amit csak tud. Összeszedték a bársonyt és a selymet, az aranyat és az ezüstöt, roskadásig. Végül Mózes türelmetlenül és bosszúsan azt mondta: a dolgokból elég. Végre valamit, ami nem dolog.

Minden emberi tevékenység művészi, ha nem az önös cél, hanem az vezet, hogy a gondolat és a cselekvés azonossága által az elrendelt célt szolgálja. Mégis, a művészet az egyetlen tevékenység, amely a dolgokat transzformálni képes, amely a csodát megvalósítani képes, átlép a tükrön, a víztükör felszínén, a tükrön, mely által most csak rész szerint látunk, homályosan, de akkor majd színről színre. Ehhez kapott adomány a tehetség, melyben a kegyelmi állapot elérhető, hol könnyen és játszva, hol kinnal és keservesen. És a művészet az, amely képes kifejezni az ember örök vágyát a teljes értékű lét, a végleges otthonra való találás iránt. Az ünnep az otthonra találás öröme is. Csavlek András úgy kezdte, hogy a Balaton festője lett. A víztükör nyáron, de különösen télen, maga a csoda. A víz az élet eleme és feltétele, a föld még pusztá volt és üres, sötétség borította a mélységeket és Isten lelke lebegett a Vizek felett. Egy ágy, egy asztal, szék, ecset és festék elég volt, hogy a csodát keresse, kutassa, kifürkéssze. Víz alatt és víz felett, ezer színben, hangulatban, nyugalomban vagy készülő viharban.

De nem maradhatott a magányban, mert a világban kell élni, a világ dolgait kell megmutatni, a világ dolgait kell megérteni és rendezni. Csavlek András derűs ember, de a képei nem azok. Nem is lehetnek, mert a világ nem derűs, a negyven évben nem volt az, s ma nem kevésbé nem az. A képek tehát kiáltanak, színekkel és formákkal, megrendülten és figyelmeztetően. A világ itt és most az otthon, melyben az ember otthon lenni vágyik, de a hatalmasok elveszik, megszenstelenítik, felgyújtják, elpusztítják. A vörös itt aligha az öröm színe, inkább a félelemé, a fenyegetettségé.

Pár éve aztán Csavlek András ismét határvonalat húzott, bár csak látszólag. Továbbra is az ember valódi otthonát keresi, melyhez az út, úgy látszik, befelé, önmagunkba irányul, s a belső megújulás nyitja meg. Ez az út nyelvvel nehezen kifejezhető, a művészet, a vallás, a metafizika jelképeivel ismerhető fel. Ez a Corpus-sorozat.

A metafizika, mert a kereszt a lét jele, éppen úgy a teremtés, mint a megváltás jele. Vallás, mert Krisztus a kereszten áldozva életét váltotta meg a világot. Művészet, mert a szó kevés, zene kell, kép kell, szobor kell. Hát íme: a Corpus-sorozat darabjai. És mekkora csoda, hisz a Corpus a halálról szól. Krisztus meghal a kereszten, kínos, megalázó, csúf földi halállal. Ezek a képek mégis meleg barna színekben, természetes festőanyagokkal — diópáccal, vörösborral — készültek. Barna, mint a kenyér színe? Bor, mint a kehelyben? Hiszen itt együtt van a krisztusi áldozat, az élet feláldozása. A misztérium: az átváltoztatás. Kenyér és bor: ezt cselekedjétek az én emlékezetemre. Milyen csoda maga ez a szelíd áldozat. És milyen egyszerű az út. Nézzük a grafikákat, az ember szíve mosolyogni kezd, valamit megért, lelke könnyűvé válik, jobb emberré lesz.

Nem a kötelező udvariasság elmulasztása tette, hogy Csavlek Etelkához most fordulok. Nem lehet munkáiról anélkül szólni, hogy ne személyesen róla beszéljünk. Szépsége, kedvessége, közvetlen embersége, sugárzó lényre örömet áraszt. Istenáldotta tehetsége: gyönyörű énekhangja, ragyogó színpadi képessége és keze munkája oly természetességgel van benne együtt, hogy az ember hinni kezd a mégiscsak lehetséges tökéletesben. Isten a teremtéskor, porból és vízből embert formált és lelket lehelt belé. És az Isten teremtménye újra csak földet és vizet vesz a kezébe, formává gyúrja, és Csavlek Etelka keze munkája nyomán az anyag életre kel és énekelni kezd.

Ismerjük előző, színes, mázas munkáit, Csavlek Etelka azonban most úgy gondolta,

lemond a színek adta esztétikai lehetőségeiről, az anyagban rejlő, az anyagból kibontható plasztikai, formai lehetőségeket keresi. Érthető döntés. Van sejtésünk ugyan a színek metafizikai jelentéséről, de érezzük, hogy a forma itt most több és izgalmasabb. És itt elkezdődik a valóság, a tündér- és mesevilág gyönyörködtető kavalkádja. Mint a Diótörőben az álomvilág, ha más szereplőkkel is. Münchhausen báró, amint kilövi magát az ágyúgolyón, lobogó hajjal. Elefánt- és csacsi-figurák. A számar szent állat, Jézus számaron vonult be Jeruzsálembe, tehát a számar angyalszárnyakat visel. Az emberek azonban nem ismerik fel, hogy ő a másvilágból való, és bizony megpakolt teherhordó csacsit csinált belőle az emberi vakság. Egy másik kis-cacsi a gömbölyű hasú, áldott állapotban lévő Máriával poroszkál. Micsoda gyönyörűség Szent Erzsébet a tengernyi rózsával, s mennyi öröm lehet az alkotó ujjakban, melyek ezeket tündéri, apró rózsákat Erzsébet kőtenyére varázsolták. Ahogy a rózsákból sem elég a kevés, Szent Ferencnek sem csak a jobb vállán ül egy árva madár, őt is bizony ellepik Isten kis énekes teremtményei, Ferenc pedig gondoskodóan tölcserő formál a kezéből, hogy szavait jól érthesse a madárka hallgatóság. És a többi sok-sok ötlet, mintha az ötletek tárházának csak a szigorúan behatárolt idő szabna határt. Feri bátyám a vasboltja előtt, az állatok nyelvén beszélő juhász, az üvegestáncot járó lányok. Kicsit groteszk, kicsit karikírozott figurák, melyekben épp ez a lényeg, hogy a karikírozott vonás, tulajdonosság fejezi ki az életre keltett figura lelkét. Szeretteit mindig megformázza, édesanyját, barátait, mestereit. Mennyi kedvesség, szeretet és humor. (Karinthy Szalon, 2000)

KORÁNYI KATALIN

KALÁSZ MÁRTON: A RÓZSAFESTŐ

Már a kötet címe is jelzi, hogy különleges sulya, sokféle árnyalata van a versekben felbukkanó rózsának, amely nemcsak virág, hanem távoli képzettársításokat életre hívó jelkép is. A rózsa: az élet teljessége, magában foglalja az örök emberi vágyakozást, az életet, az elmúlást és a szépséget. A költemények között öt különféle variációt olvashatunk *A rózsafestő* címmel, s mintha ezekben a látomásos művekben összegződne a költő életérzése, azok a végtetek, amelyek az idő különféle, gyakran egymásra fényképezett, elmosódó rétegeiben újra meg újra felbukkannak, s arra készítetik

az értelmezni vágyót, próbáljon számot vetni a történetekkel és önmagával.

Kalász Márton lírájának meghatározó eleme a talányosság, amely részben abból eredeztethető, hogy egymásba préseli érzéseit és látomásait, s ezek szinte robbanásveszéllyel telítik a leírt szavakat. Különös, sajátos kísérlet: szimultán megjeleníteni a látványt, a gondolatot és a tovasikló időt, így érzékeltetve a világ folytonos mozgását, s benne az emberi lélek változását. Bár némelyik verséből kivethető a képzőművészeti alkotás nyomán feltámadó ihletés, a hangsúly nem a képen megjelenő ábrázolatra esik a lényeg: hogyan rezonál az ember a látványra, miképp fejlődik az tovább tudatában, új és új képzeteket rántva magához. A maga nemében igazi remekelés, s e versformáló technika mintadarabja *A rózsafestő* 2. A középpontban a már felismerhető rózsafestő áll, palettával, ecsettel, ezüstíronnal, de körülötte ott vibrálnak a jelentést nyert tárgyak, természeti jelenségek (vajon az ember telíti őket jelentéssel, vagy eleve magukba rejtik, s néha feltárukoznak?) másrészt homályosan felsejlik a „betöretlen Öröklét” is, amelynek sejtelve ugyancsak ott rejlik a rózsa szimbolikus jelentéstartományában: ez a rózsa, pontosabban ennek sejtelve még a bűnbeesés előtt illatozó, tüskék nélküli virágot idézi.

Kalász Márton költeményeinek visszatérő ihletője a titokzatos, töredékes Hölderlin, aki a maga zártságában is sokkal többet látott a világból, mint a tényekhez és a dolgok felhámjához kötődő közember. (Ez egyébként, mutalis mutandis, Kalász Mártonról is elmondható.) A tényekből fejlődő látomás és az elharapott, félig elsőhajtott érzelmek egymásból fejlődésének kivételes erejű megszólaltatása a *Hölderlin; séta töredék*: „A mezőn bók-lászva, az út / legszélén csontsín papirost / láttam összegyűrve — a Nap / megvilágított, a szél lökve kis neszt adott neki. / Hirtelen fölkaptam, a télvég/ ködös derűjében, kisimítottam, szem fölé / tartottam — imént értetlenül, most fölfedve: a megsérült papíron haránt szép, / különös kotta-töredék. Fölfirkálva, feszülő kézzel, / kuszán sor nélkül, jelekkel s jelzetlenül. / Vártam, szegve a hideg égre / magam — fönt hallva dombról a magányos fát, a várost, a lejtéreteket. / Később motyogva mindnek fájdalommal: Hát ti, s körülöttünk mióta / semmilyen összhangzat; csak békítő hang, / ily se halkan, se hangosan öröm, mióta...”

Mióta... Mióta is veszítette el a világ összhangzatát? Ki tudná megmondani. De lábunk előtt azon a papírlapon ott rejlik az üzenet,

miképp állíthatnánk vissza, hogyan tanulhatnánk meg ismét értelmezni a dombok és a lejtős rétek fölött lendülő szél üzenetét. De halljuk-e még ezt az üzenetet?

Régi szokása a lírai költőknek, hogy történelmi személyiségek álarca mögül reflektálnak a világra. Előnye ennek az alkotásmódnak, hogy megjeleníthetik a múltat és a jelent is, s, ha kedvük tartja, összehasonlíthatják a kettő érzésvilágát, netán egymásra rímeltetik őket. Kalász Márton költészetének ezért is fontos eleme a múlt, hiszen benne rejlik a mostani pillanat is, amely szorongató vagy feloldó lesz ebben a tükörben. Verseiben a homályt átvilágítja a fény, az ember üdvözülésének, a húsvéti örömnél vigasztaló sejtelve. Egyik legszebb verse ezt az érzést nyomatékosítja a látvány pontos, érzékletes leírásának végpontján: „Nézzük, s közben már gonddal leemelnék / a homlokzatról a Korpuszt; pernyés fehérre / lepte helyén egy év: nem csi-szolta hó, szél, eső, / tűnődöm: melyik védhet-e volna? Civile, / ingre vetkőzve két sovány, kézügyes szerzetes / készül bánni vele, bő lét-rán lefelé, / egyik szinte vállára lopja, akár a keresztet, / a kőlap-kereszt falba vasalva marad fönt. / Némán közelednek hozzánk, mi még nyakunkat / nyújtogatjuk a szurkolástól az örök keresztút / murvás, fecskeröptű, alkonyba nyúló udvar közepén.” (Mosdatás)

Ebben a versben, de szinte valamennyiben érzékelhetjük az emberin túlmutató esélyek és érzések biztató jelenlétét. Egy Rilke vers a távolságokat átívelő barátság jelképévé válik. Egy haláleset arra inti a költőt, s bennünket is, hogy időben kell felmérnünk létünk adományait. S ezek nem mindig elérhetetlenek, néha kézzelfogható közelségben várakoznak ránk, hogy fölismerjük őket. Rilke, Goethe, Mozart, Beethoven vagy Széchenyi István példája a múltból világít, de tapintható a jelenlétük. S ha kissé magunk köré szemlélődünk, megpillanthatjuk az unokánkat, amint aggodalmasan figyel, felveszi-e a mama a kagylót, beveszi-e a gyógyszerit. S a gyermek igyekvését, aggodalmát látva a Horvágy költőjének szeméből kiszordul a megtisztító könnycsepp.

Magaslati levegőt szívhatunk Kalász Márton új kötetéből, miközben kezét fogva kapaszkodunk nyomában a fenti rózsakertek felé, ahol a virágok tüskék nélkül illatoznak megérkezésünkre várva. (Kézirat Kiadó, Széphalom Könyvműhely, 2000)

RÓNAY LÁSZLÓ

CS. VARGA ISTVÁN: SZENT MŰVÉSZET II.

Tanulmányok költészetünk szakrális vonulatából

Legújabb kötetében Cs. Varga István korábbi, 1994-ben kelt munkájának folytatásaként, annak az irodalmunk beszédformájának ideológiai okokból kizárt vonulatáról ad számot, amelyet a majdnem a rendszerváltásig tartó irodalompolitika szemléleti kizárólagossága próbált elfeledtetni. A korábbi *Szent Művészet* c. kötet szerkesztő-szerzője ezúttal saját tanulmányainak válogatott gyűjteményével tudatosan vállalja azt a megközelítésmódot, amely költészetünk különböző lírai formációinak vizsgálatával a magyar irodalom szakrális vonulatának képét rajzolja meg.

A kötet számottevő hányadát kitevő műelemzések kérdésirányát az elméleti igény-nel létrehozott bevezetés tárja fel. A szerző figyelmének középpontjában lévő „*ars sacrá*”-t jellemző pontos fogalommagyarázatait — törekedve a készen kapott összefüggések újratemtésére — ellátja azok alakulástörténetével. Bár eredete szerint minden művészet szakrális, saját vizsgálódásának tárgyát a művészi valóságmegismerésnek a kereszténység észleletét segítségül hívó alkotásokban jelöli meg. A Kölcsény Ferencről Pilinszky Jánosig húzódó történeti szál felvázolása nem szorítható a pusztá kronológia logikájára, metodológiáját az elméleti és történeti szempont ki-egyensúlyozott, mértékadó volta határozza meg. A tárgyalt alkotások nem egyedül a korba ágyazott témák és műteremtő szándékok, hanem a beszédhelyzet és jelhasználat mentén kerülnek karakterizálásra. Ennek eredményeként, a közvetlen nyelvi megformáltság és a modalitást meghatározó keresztény szimbolika vizsgálatával a költemények világtagasztatát intenzív erővel közvetítő értelmezéseket vehetünk kézbe.

A gyűjtemény célkitűzése tekintetében A *költészet liturgiája* című fejezet a legérzékletesebb. A költői és liturgikus nyelv közös alapját az emberi személyességen túli terület megszólaltatásában lehet felfedezni, ahol az emlékezet örökösen megújuló megismerése játszódik le. A nyilvánosságtól sokáig megfosztott alkotások egységes gondolatvezetéssel bemutatott képe ily módon nagy mértékben hozzájárulhat a magyar lírayelv más szempontból történő szemügyrevételéhez is. (Magyarorszáért, Édes Hazánkért Kiadó, 1999)

RADVÁNSZKY ANIKÓ

SOMMAIRE

JEAN-MARIE LUSTIGER:	Le modèle parisien de la formation des prêtres
JÁNOS PELLE:	L'Église catholique et les lois sur les juifs
■	Poèmes de Gáspár Nagy et Dezső Tandori
■	Extraits des lettres de Sándor Márai
TIBOR TŰSKÉS:	Les couches du temps
LÁSZLÓ FÜZI:	László Németh: Galilei

INHALT

JEAN-MARIE LUSTIGER:	Das Pariser Modell der Priesterausbildung
JÁNOS PELLE:	Die katholische Kirche und die Judengesetze
■	Gedichte von Gáspár Nagy und Dezső Tandori
■	Aus den Briefen von Sándor Márai
TIBOR TŰSKÉS:	Zeitschichten
LÁSZLÓ FÜZI:	László Németh: Galilei

CONTENTS

JEAN-MARIE LUSTIGER:	The Paris model for the formation of priests
JÁNOS PELLE:	The Catholic Church and the laws about Jews
■	Unedited letters by Sándor Márai
■	Poems by Gáspár Nagy and Dezső Tandori
TIBOR TŰSKÉS:	The levels of time
LÁSZLÓ FÜZI:	The drama Galilei by László Németh

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ, KISS SZEMÁN RÓBERT, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, SZÜTS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja

és a Soros Alapítvány támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt., a HÍRKER Rt., a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámja száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1500, — Ft, fél évre 750, — Ft, negyed évre 375, — Ft egy szám ára 136, — Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 136 Ft

VIGILIA

SZEMLE

NAGY GÁSPÁR	Szabadrabok (egybegyűjtött versek)
CSÚRÖS MIKLÓS	Intarzia
■	A dolgokból elég
KALÁSZ MÁRTON	A rózsafestő
CS. VARGA ISTVÁN	Szent művészet II.

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Kalász Márton, Korányi Katalin,
Radvánszky Anikó és Rónay László

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Intézeti nevelés – örökbefogadás – családi nevelés
- Anyanyelvünk Európa
- Zarándoklatok
- Keresztény századok – a 15. század
- Keresztény századok – a 18. század

ISSN 004260242-4

9 770042 602425